SAYHUN

ISSN 2992-9164 (P)
E-ISSN 3030-3990 (E)

ILMIY AXBOROTNOMASI

Scientific bulletin of Sayhun

GULISTON DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI
GDPI-2022

2025/4

Guliston davlat pedagogika instituti
“Sayhun ilmiy axborotnomasi” ilmiy-uslubiy jurnali
2025-yil 4-son

Bosh muharrir: J.X.KARSHIBAYEV – b.f.d., dotsent
Mas’ul muharrirlar: A.A.QALANDAROV – f.-m.f.b.f.d, dotsent
N.A.AYAQULOV – f.f.b.f.d, dotsent

TAHRIR HAY’ATI:

01.00.00-Fizika-matematika fanlari:
1. Aripov Mirsaid Mirsidikovich, f.-m.f.d. prof. (O‘zMU)
2. Xaldjigitov Abduvali Abdisamatovich, f.-m.f.d. prof. (O‘zMU)
3. Rahmonov Zafar Ravshanovich, f.-m.f.d., dots. (O‘zMU)
4. Xajiyev Ikrom Ozodovich, f.-m.f.d., dots. (O‘zMU)
5. Matyaqubov Alisher Samadovich, f.-m.f.d., dots. (O‘zMU)
6. Niyozov Muhamad Bahronovich, p.f.b.f.d., dots. (GulDPI)
7. Fazilova Surayyo Abdumalikovna, k.f.n. (GulDPI)

03.00.00-Biologiya fanlari:
1. Qo‘shiyev Habibjon Xojiboboyevich, b.f.d., prof. (GulDU)
2. Pazilov Abduvayeit, b.f.d., prof. (GulDU)
3. Abduraxmanova Ugiloy Koxxorovna, b.f.d., prof. (GulDU)
4. Gaibnazarova Feruza Pardabayevna, b.f.b.f.d., prof. (GulDU)
5. Yunusov Oybek Xabibullayevich, b.f.b.f.d., dots. (GulDPI)
6. Maxmudjonov Zafar Murodjon o‘g‘li, b.f.b.f.d. (GulDPI)

07.00.00-Tarix fanlari:
1. Asqarov Ahmadali, O‘z.FA akademigi. t.f.d., prof.
2. Egamberdiyeva Nigora Azadovna t.f.d., dots. (ToshAFU)
3. Abdullayev Diyorjon Nodirjon o‘g‘li, t.f.d., dots. (UrDPI)
4. Kurbanov Eldar Ermamatovich, s.f.b.f.d. (GulDPI)

09.00.00-Falsafa fanlari:
1. Tulenova Karima Jandarova, f,f,d., prof. (TDPU)
2. Saifnazarov Ismail, f.f.d., prof. (ToshDIU)
3. Shermuhammedova Nigina Arslonova, f.f.d., prof. (O‘zMU)
4. Saitkasimov Akbar Isaxanovich, f.f.d., prof. (JizDPU)

10.00.00-Filologiya fanlari:
1. Djumanova Dilbar Rahimovna, fil.f.d., prof. (O‘zDJTU)
2. Lixodziyevskiy Anatoliy Stepanovich, fil.f.d., prof. (O‘zDJTU)
3. Bakiyeva Gulamdon Hakimovna, fil.f.d., prof.
4. Sabirova Gulnoza Sadikovna, p.f.d., dots. (TIQXMMI)
5. Rahmonov Azizxon Bositxonovich, p.f.d., dots. (O‘z DJTU)
6. Muratkasimova Kamola Shuhratovna, p.f.d., dots. (O‘zDJTU)
7. Kurbanov Bahrom Shukriyevich, fil.f.b.f.d., dots. (GulDPI)
8. Nasrullayev Elmurod Jumaboyevich, fil.f.d., dots. (GulDPI)
9. Abdukadirova Nasiba Alimjanovna, p.f.b.f.d., dots. (GulDPI)

13.00.00-Pedagogika fanlari:

1. Djurayev Risbay Xaydarovich, O‘zFA akademigi, p.f.d., prof.
2. Ergasheva Gulruxsor Surxonidinova, p.f.d., prof.(TDPU)
3. Djamilova Nargiza Nuritdinova, p.f.d., prof. (TDPU)
4. Qo‘ysinov Odil Almurotovich, p.f.d., prof. (NordikU)
5. Komilov Jamoliddin Karimjonovich, p.f.d., prof. (GulDPI)
6. Qulmamatov Sindorqul Ibragimovich, p.f.n., dots. (GulDPI)
7. Samatova DilraboYusufovna, p.f.b.f.d., dots. (GulDPI)
8. Nurumbekova Yarkinay Anormatova, p.f.b.f.d., dots. (GulDPI)

23.00.00-Siyosiy fanlar:

1. Rajabov Habibullo Ibodullayevich, s.f.d., dots. (Tosh.DTU)
2. Musayev Mansur Tursunpo‘latovich, s.f.d. (IMTI)
3. Mo‘mimov Alisher G‘afforovich, s.f.d., prof. (O‘zMU)
4. Saidkulov Nuriddin Akramkulovich, s.f.b.f.d. (GulDPI)
5. Boymatov Farhodjon Ziyodqo‘zi o‘g‘li, s.f.b.f.d. (QDU)

“Sayhun ilmiy axborotnomasi” ilmiy-uslubiy jurnali elektron to‘plam sifatida O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Adminstratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi (AOKA) ning 2023-yil 9-martdagi № 067833 raqamli guvohnomasi asosida chop etiladi.

O‘zbekiston Milliy kutubxonasiga 2023-yil 11-oktabrdagi murojaat asosida ISSN 2992-9164 tartib raqami berildi. 2024-yil 20-iyunda (online) E-ISSN 3030-3090 raqamini oldi.

OAK Rayosatining 2024-yil 28-avgustdagi 360/5 qaroriga muvofiq **“Pedagogika”** fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) va fan doktori (DSc) ilmiy darajasiga talabgorlarning dissertatsiya ishlari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan milliy ilmiy nashrlar ro‘yxatiga kiritilgan.

Jurnalda ilmiy-tadqiqot ishlarining natijalari, bugungi kunning dolzarb muammolari, ta’limdagi innovatsiyalar, fan va texnikaga oid yangiliklar aks etgan ilmiy xabarlar chop etiladi.

Jurnal professor-o‘qituvchilar, mustaqil izlanuvchilar, doktorantlar, magistrantlar, iqtidorli talaba-yoshlarning ilmiy hamda uslubiy maqolalarini chop etishlari uchun mo‘ljallangan.

Jurnal uchun maqolalar o‘zbek, rus va ingliz tillarida qabul qilinadi:

Maqolalar ***sayhunaxborotnomasi@mail.ru*** elektron pochtasi yoki ***@MavludaAlmamatova,*** telegram manzili orqali yil davomida qabul qilinadi, jurnal nomerlari har kvartalda bir marta chop etiladi.

KIMYO FANINI O‘QITISH JARAYONIDA MEZONLARGA ASOSLANGAN BAHOLASH TIZIMI

Bektemirov Shahriyor Nuriddin o‘g‘li, Guliston davlat pedagogika instituti “Tabiiy fanlar” kafedrasi magistranti.
e-mail: theshahriyorjon@gmail.com
Bekpo‘latov Hasan Olim o‘g‘li, Guliston davlat pedagogika instituti katta o‘qituvchisi, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori.
e-mail: bekpolatov1994@inbox.ru
Erbo‘tayev Doniyor Shavkat o‘g‘li, Guliston davlat pedagogika instituti “Tabiiy fanlar” kafedrasi magistranti.
e-mail: thedoniyor01@gmail.com

Anotatsiya: Tadqiqot umumta’lim maktablarida kimyo fanini o‘qitish jarayonida baholashning mezonlarga asoslangan tizimi orqali o‘quvchilarning fanga bo‘lgan qiziqishini tahlil qilish. formativ va summativ baholash tizimining afzalliklarini o‘quv jarayonida tanqid etish va statistik tahlil qilsh.

Kalit so‘zlar: kimyo, formative (fb) va summative (sb), bob va chorak bo‘yicha baholash mezonlari, an’anaviy va noan’anaviy, maqsad sari bir qadam, g‘oyaviy charxpalak va h.k.

СИСТЕМА ОЦЕНИВАНИЯ ПО КРИТЕРИЯМ В ПРОЦЕССЕ ПРЕПОДАВАНИЯ ХИМИИ

Аннотация: Анализ интереса учащихся к науке посредством критериальной системы оценивания в процессе преподавания химии в общеобразовательной школе. Исследование и статистический анализ преимуществ системы формативного и суммативного оценивания в образовательном процессе.

Ключевые слова: химия, формирующий (фб) и суммативный (сб), критерии оценки по главам и четвертям, традиционные и нетрадиционные, один шаг к цели, идейный чархпалак и др.

CRITERIA-BASED ASSESSMENT SYSTEM IN THE TEACHING OF CHEMISTRY

Abstract: Analysis of students' interest in science through a criteria-based assessment system in the process of teaching chemistry in a comprehensive school.

Research and statistical analysis of the advantages of the formative and summative assessment system in the educational process.

Keywords: chemistry, formative (fb) and summative (sb), assessment criteria by chapters and quarters, traditional and non-traditional, one step towards the goal, ideological charkhpalak, etc.

Kirish. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi “O‘zbekiston Respublikasi xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5712-son qarori ijrosiga muvofiq zamonaviy innovatsion iqtisodiyot talablariga javob beradigan xalqaro PISA, TIMSS, PIRLS dasturlarda o‘quvchilarning ishtirokini ta’minlash va natijalarga erishish belgilangan. 2023-2024 o‘quv yilidan boshlab respublikaning har bir tumanidan tanlab olingan maktablarda tajriba-sinov tariqasida yangi baholash tizimi joriy etiladi. Bunda ixtisoslashtirilgan ta’lim muassasalari agentligi tizimidagi barcha maktablar tayanch maktab sifatida belgilandi.

Ta’limning mazmuni va mohiyati jamiyatning moddiy va madaniy taraqqiyoti darajasi bilan belgilanadi. Ijtimoiy munosabatlar, umumiy ma’lumotga bo‘lgan ehtiyoj, kishilarning kasbiy tayyorgarligiga, ta’lim haqidagi pedagogik g‘oyalarga qarab kishilik jamiyati taraqqiyotining turli bosqichlarida ta’limning mohiyati, metodi, tashkiliy shakllari o‘zgarib borgan bugungi kunda o‘quvchilarning bilimini xolis baholash, o‘zlashtirilgan bilimni turli sohalarga yo‘naltirish maqsadida ularning bilim darajasini bilish muhum hisoblanadi [2, 2-3-b.].

Baholash-ta’lim jarayonining ma’lum bosqichida o‘quv maqsadlariga erishganlik darajasini oldindan belgilangan mezonlar asosida natijalarini o‘lchash, aniqlash va tahlil qilishdan iborat jarayondir. Ba’zi mamlakatlarda o‘rtacha ball yaratish uchun baholarning o‘rtachasi hisoblanadi. O‘quvchilarning ma’lum vaqt oralig‘ida to‘plagan ballari sonidan foydalangan holda hisoblanadi [1]. Mezonlarga asoslangan baholash o‘rta maktab potensial ish beruvchilar yoki ta’lim muassasalari tomonidan abituriyentlarni baholash va solishtirish uchun foydalanishi mumkin. Ba’zan yig‘ilgan o‘rtacha ball farmotiv baholash o‘quvchilarning barcha kurslari uchun namoyon bo‘ladigan ko‘rsatkichidir.

Bob Marlinning ta’kidlashicha, talabalar ishini miqdoriy jihatdan baholash konsepsiyasi Uilyam Farish ismli repetitor tomonidan ishlab chiqilgan va birinchi marta 1792-yilda Kembrij universiteti tomonidan amalga oshirilgan [3, 13-b.]. Bu bayonot Kristofer Stray tomonidan shubha ostiga olingan, u Farishning raqamli belgi ixtirochisi sifatidagi dalillarni ishonarli emas deb hisoblagan [4, 5-9-b.]. Strayning maqolasida, shuningdek, imtihon usuli (og‘zaki yoki yozma) va bu usullar o‘qituvchi va talaba uchun nazarda tutilgan turli xil ta’lim falsafalari o‘rtasidagi murakkab bog‘liqlikni tushuntiradi [5, 4-5-b.]. Texnologiya sifatida baholash ta’lim nazariyasi va amaliyotining ko‘plab fundamental sohalarini shakllantiradi va aks ettiradi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Kasbiy ko‘nikma va malakalarni baholash ikki shakilda amalga oshirilishi mumkin:

1. Mezonga asoslangan (absolyut) baholash. Mezonga asoslangan (absolyut) baholash bu, bilim, ko‘nikma va malakalarni, o‘quv maqsadlarini hisobga olib, oldindan belgilangan va hamma uchun bir bo‘lgan mezonlar asosida baholashdir.

2. Me’yorga asoslangan (nisbiy) baholash.

Me’yorga asoslangan (nisbiy) baholash – bu, bilim oluvchilarning erishgan natijalarini o‘zaro taqqoslash orqali baholashdir.

3. Summativ baholash tizimi: Summativ baholashning asosiy maqsadi o'quvchilar yoki ta'lim dasturlarining yakuniy natijalari yoki yutuqlarini baholashdir. O‘qitish jarayonlarining samaradorligini umumiy ravishda baholashga yo‘l qo‘yadi.

4. Summativ baholash – o‘qishning ma’lum bir davrida (o‘quv dasturining bo‘lim va boblari, choraklik, o‘quv yili oxirida) o‘quvchining davlat ta’lim standarti va o‘quv dasturlarida belgilangan kompetensiyalarni egallaganlik darajasini rasmiy baholash jarayoni bo‘lib, test, yozma ish, og‘zaki suhbat, loyiha ishi, taqdimot ishlari, amaliy mashg‘ulot, laboratoriya ishi, ijodiy ishlar va shu kabi boshqa shakllar yordamida amalga oshiriladi.

Bunda, o‘qituvchi summativ baholash natijasida o‘quvchining o‘zlashtirishidagi ehtimoliy bo‘shliqlarni aniqlaydi, ularni o‘quvchi bilan birgalikda bartaraf qilish bo‘yicha ishlaydi;

5. Formativ baholash o'qitish va o'rganish jarayonida doimiy fikr-mulohaza va yordamni ta'minlashga urg'u beradi. Uning asosiy maqsadi o'quvchilarning kuchli va zaif tomonlarini aniqlash, yaxshilash sohalarini belgilash va o'quv natijalarini oshirishga yordam berishdir. Uning asosiy vazifasi o'quvchilarning o'zlarini baholashlarini, qiziqtirishlarini va muammolarini aniqlash va ularni yaxshilash yo'llarini topishdir. Formativ baholash o'quvchilarning o'z fikrlarini ifoda qilishlariga imkon beradi va ularni o'zlashtirilgan bilimlarini o'sishiga odatiy fikr-mulohazalar va qarorlar olishga o'rgatadi.

Formativ baholash – o‘qituvchi va o‘quvchilar o‘rtasidagi uzluksiz fikr almashish jarayonidir. Fikr-mulohaza og‘zaki va yozma, rasmiy va norasmiy bo‘lishi mumkin. Bu o‘quv maqsadiga erishish uchun o‘quvchilarning keyingi harakatlarini moslashtirish uchun o‘quvchining yutuqlari to‘g‘risida ma’lumot olishning uzluksiz jarayonidir. [7, 6-7-b.]

Tadqiqot metodologiyasi. Sayhunobod tumani MMTBga qarashli 35-umumta’lim maktabi 2023-2024 o‘quv yilida sinov tariqasida mezonlarga asoslanga baholash tizimiga o‘tildi. Biz tadqiqot obyekti sifatida 8-sinf o’quvchilarini tanlab oldik va fanlarni o‘qitishda turli metod va vositalardan foydalangan holda kimyo fanini o’qitish jarayonini boshladik. Kimyo fanini o’qitishda an’anaviy va noan’ananaviy metodlar bilan o’qitish jarayonida mezonlarga asoslangan baholash tizimidan foydalanildi. O‘quvchilarning bilimini baholashda formativ va summativ baholashdan foydalandik. Ushbu baholash tizimining amaldagi tizimdan farqi – baholash jarayonlarida inson omilining minimallashtirilganida bo‘lib, u o‘quvchining bilimini obyektiv baholash hamda to‘g‘ri yo‘naltirishga zamin yaratadi. Jumladan, yangi tizimning o‘quvchilar bilimini xolis baholashda qo‘l kelishi ularning fikrlash doirasi, fanga qiziqishishi, nazariy bilimini amaliyotga qo‘llay olish ko‘nikmasini ham baholash imkoniyati paydo bo‘lishi hamda o‘quvchilar nazoratni o‘z vaqtida olib borishida katta yordam beradi.

O‘quvchilarning choraklik baholari (maksimal 100 ball) ko‘rinishida baholanadi va quyidagicha taqsimlanadi:

50 foizi chorak davomidagi summativ baholash nazoratlari uchun (BSB)

40 foizi chorak oxirida summativ baholash nazorati uchun (CHSB)
10 foizi chorak davomida formativ baholash uchun. (1-jadval)

1-jadval

Ko‘rsatkichlar	**Izoh**
O‘quvchi darsda: - Faol, savollarga aniq va to‘g‘ri javob bersa, guruh va juft bo‘lib ishlashda ham faollik darajasi yuqori bo‘lsa; - Ayrim qisimlarida juda faol, savollarga to‘g‘ri javob bersa, ayrim xatolarga yo‘l qoy‘sa. **Uyga vazifalarni bajarishi:** - Uyga vazifani to‘liq va xatolarsiz bajargan bo‘lsa; - Uyga vazifani to‘liq bajargan, ba‘zi xatoliklar mavjud bo‘lsa.	**9-10**
O‘quvchi darsda: - Faol qatnashsa, fikirlarini qisman to‘g‘ri bayon eta olsa; - Faol lekin savollarga ikkilanib javob bersa, guruh juft bo‘lib ishlaganda faollik darajasi past bo‘lsa; - Faol bo‘lishga harakat qilsa, mavzuga doir savollarning ayrimlariga to‘g‘ri javob bersa. **Uyga vazifalarni bajarishi:** - Uyga vazifani qisman bajargan, xatoliklar ko‘p bo‘lsa; - Uyga vazifani bajarmagan bo‘lsa.	**6-8**
O‘quvchi darsda: - Faol ishtirok etsa va to‘g‘ri bo‘lmagan fikirlar bildirsa; - Savollarga noto‘g‘ri javob bersa, o‘quvchilar orasidagi faolligi sezilarli bo‘lmasa. **Uyga vazifalarni bajarishi:** - Uyga vazifani qisman bajargan, xatoliklar ko‘p bo‘lsa. - Uyga vazifani bajarmagan bo‘lsa.	**0-5**

Formativ baholash o‘qituvchi tomonidan o‘quvchilarning darsdagi faolligi uchun quyidagicha taqsimlanadi.

2-jadval

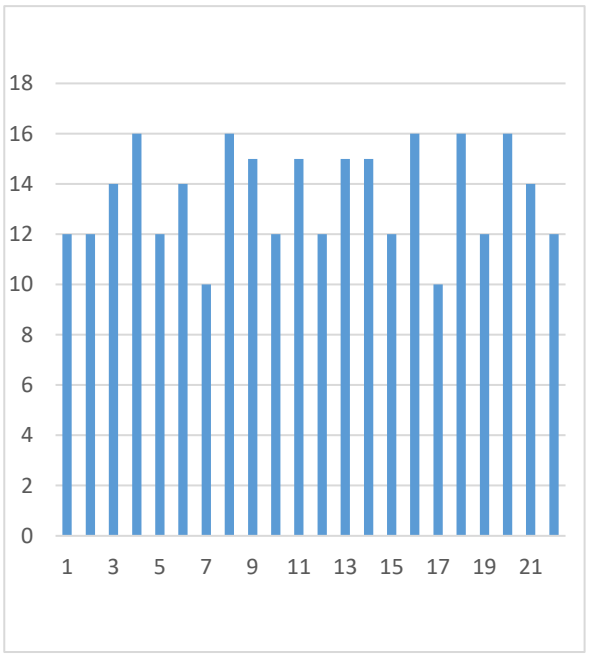
Summativ ballar yig‘indisi	**Baho**	**O‘zlashtirish darajasi**
86-100	5	A‘lo
66-85	4	Yaxshi
30-65	3	Qoniqarli
0-29	2	Qoniqarsiz

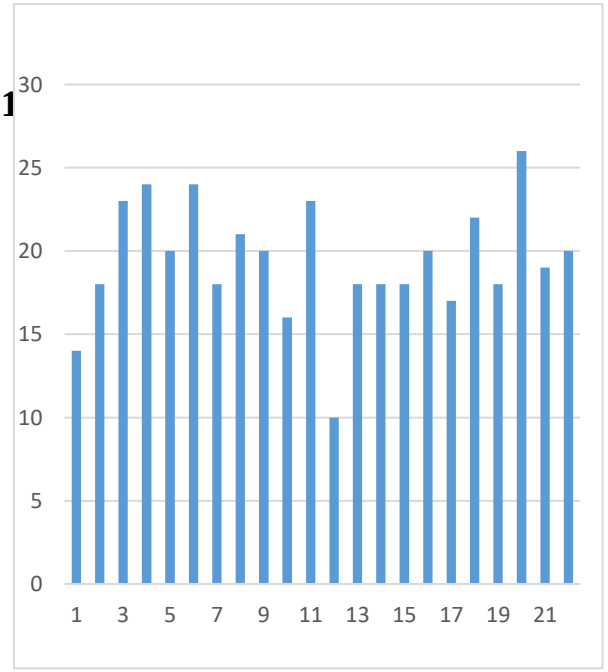
O‘quvchining o‘quv yili davomida to‘plagan ballari quyidagi taqsimot asosida baho shakliga o‘tkaziladi.

Tahlil va natijalar. Biz bu tadqiqot ishimizni olib borish uchun obyekt sifatida 8-sinf o‘quvchilarini tanlab oldik va ularni taqqoslash maqsadida ikki guruhga bo’lib oldik. 8[a]-sinf o‘quvchilrini an‘anaviy tarzda, odatdagidek doska, ruchka, daftar, kitob shu kabi o’quv qurollaridan foydalangan holda o‘qitildi. 8-sinf o’quvchilari turli xil qiziqarli metodlar masalan:

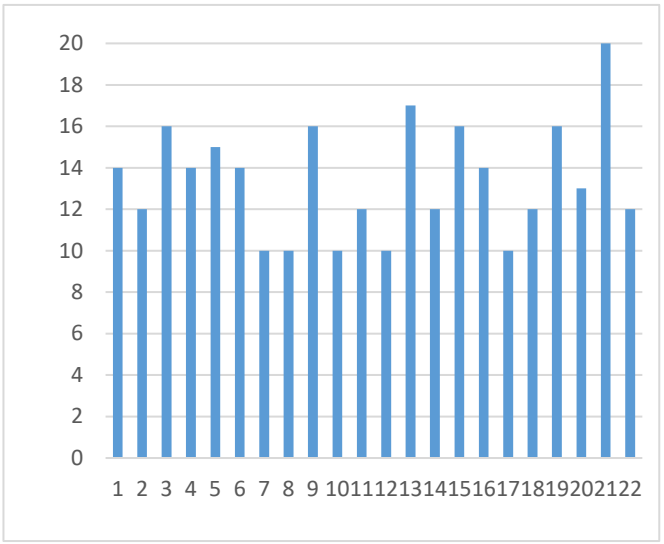
1. Maqsad sari bir qadam
2. G‘oyaviy charxpalak
3. Impuls metodi
4. Blitz so‘ro‘v texnalogiyasi va hokazo shu kabi ko‘plab o’quvchilarni darsga bo‘lgan qiziqishini orttiruvchi metodlar, mavzuga oid bo’lgan kimyoviy tajribalar asosida dars jarayonini tashkil etdik.

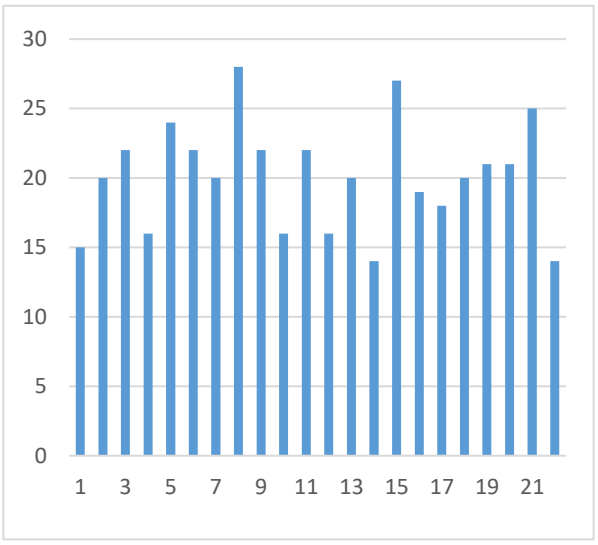
Biz bu dars jarayonini tashkil etishda elektron doskalardan ham foydalandik va biz o’quvchilarni baholashda mezonlarga asoslangan yangi baholash tizimidan foydalandik. Bunda mezonlarga asoslangan baholash tizimining afzalliklari shunda bo’ldiki, har bir o’quvchiga chorak yakuniga qadar a’lo baho olishi uchun maksimall ball namoyon qilinadi va o’quvchi chorak yakuniga qadar a’lo baho olishi uchun aynan o’sha yetarli ballni to’plash uchun tinimsiz ravishda o’z ustida ishlaydi va shu o’rinda bunday baholash tizimi o’qituvchiga o’quvchilarning fanni o’zlashtirishdagi yutuqlarini, xato va kamchiliklarini ochiqlab ularni yaxshilash sohalarini belgilash va o'quv natijalarini oshirishga o'qish va o'qitish jarayonlarining samaradorligini umumiy ravishda baholashga yordam beradi.

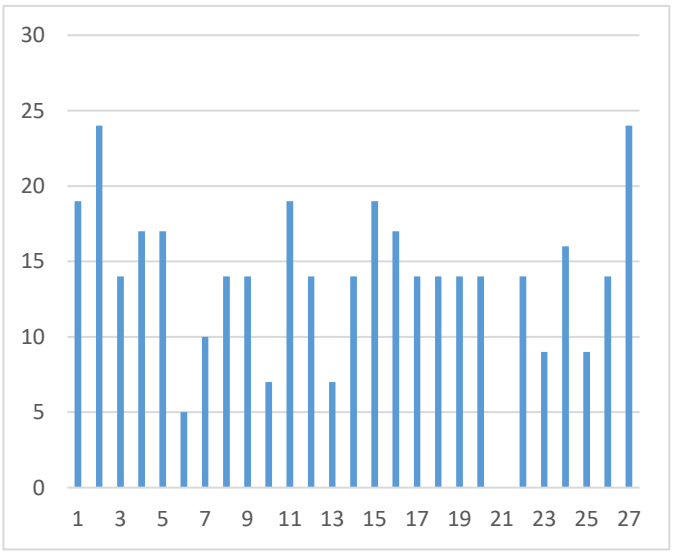

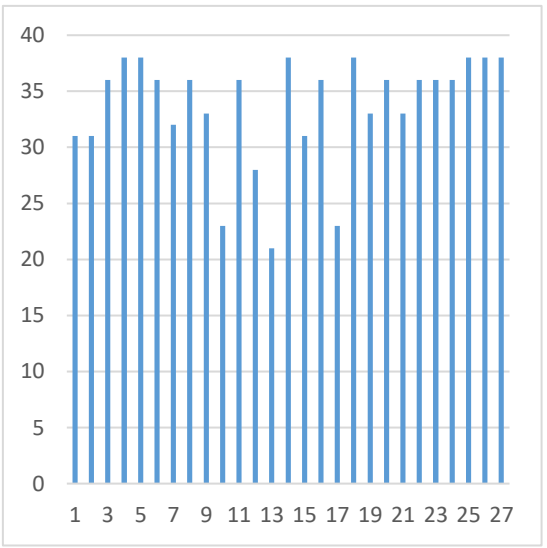
1-rasm O‘quvchilarining 1-bob bo‘yicha olgan natijalari diogrammasi

2-rasm O‘quvchilarining 2-bob bo‘yicha olgan natijalari diogrammasi

3-rasm O‘quvchilarning chorak bo‘yicha olgan natijalari diogrammasi

Xulosa va takliflar. Mezonlarga asoslangan baholash tizimi umumta’lim maktablari o‘quvchilarining bilimini shaffof tarzda baholashga yordam beradi. Ma’lumot uchun aytish kerakki, ixtisoslashtirilgan ta’lim muassasalari agentligi tizimidagi Prezident, ijod va ixtisoslashtirilgan maktablar yangi mezonlarga asoslangan ushbu baholash tizimiga bosqichma-bosqich o‘tkazilgan bo‘lib, endilikda ushbu tizim bosqichma-bosqich barcha maktablarda amalga oshirilmoqda. Bundan ko’rinib turibdiki, o‘quvchilar amaliy ko‘nikmalarini rivojlantirish, olayotgan bilimlarini qayerda va qanday qo‘llash mumkinligi haqida tasavvurini shakllantirish muhim sanaladi.

O‘quvchilarni fanlarni yaxshi o‘zlashtirishi uchun ularni an’anaviy va noan’ananaviy ta’lim metodlari va vositalari asosida o‘qitildi. Noan’anaviy metodlar asosida o‘quvchilarning kimyo faniga oid bilimlari oshganligi yuqoridagi keltirilgan

diogrammada o‘z aksini topgan. Ularni bilimini baholash jarayoni yangi mezonlarga asoslangan baholash tizimi orqali baholangan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Bekpo‘latov H.O., Umumta’lim maktablarida kimyo fanini integratsiyalashgan holda o‘qitish metodikasini takomillashtirish. Dissertatsiya, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), Toshkent-2024.
2. Salvo Intravaia. Il liceale con la media del 9,93 “Sono il più bravo d'Italia” (italyancha). repubblica.it (7-noyabr 2009-yil).
3. Postman, Neil. Technopoly The Surrender of Culture to Technology. – New York: Alfred A. Knopf, 1992. 13-bet.
4. Christopher Stray, “From Oral to Written Examinations: Cambridge, Oxford and Dublin 1700-1914”, History of Universities 20:2 2005. – P. 94-95.
5. O‘rinova N.M., & Yo‘ldosheva D.A.Q. (2021). Oliy o‘quv yurti talabalarida kreativ kompetentlikni rivojlantirishda faol ta’lim texnologiyalaridan foydalanishning mazmuni va samarali yo‘llari. Science and Education, 2(12), – P. 755-766.
6. Xusanova Nafisa Burxanovna, Adilova Sadoqat Nurillayevna Uzbek Scholar Journal Volume- 28, May - 2024 www.uzbekscholar.com.

SUN’IY INTELLEKT: TARIXGA NAZAR.

Mavlyanov Muminjon Akramovich – Guliston davlat pedagogika instituti mustaqil tadqiqotchisi
e-mail: muminjonmavlyan@gmail.com
Rabbimqulov Bekzod Ulug‘bek o‘g‘li – University of innovation technologies o‘qituvchisi
e-mail: rabbimqulov1993@gmail.com
Komiljonova Nigora Bahodir qizi – Guliston Davlat pedagogika instituti talabasi
e-mail: kamiljanovanigora7@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada sun’iy intellekt rivojlanishini tarixiy bosqichlari, inson ongi va fikrlashini modellashtirishga qaratilgan ilk urinishlar, qadimiy olim va faylasuflarning bu boradagi qarashlari haqida yoritilgan. Shuningdek yaqin o‘tmishda sun’iy intellekt fanini rivojlanish bosqichlari haqida umumiy ma’lumotlar berilgan. Inson ongini yoki taffakurini ishlashini tushunishga urinish qadimiy davrga borib taqaladi, Maqolada sun’iy intellektning bugungi rivojlanishi va bu borada olib borilgan ishlar haqida yoritilgan.

Kalit so‘zlar: sun’iy intellekt, fikrlash, model, jarayon, elementlar operatsiyalar, inson ongiga taqlid, kibernetika, qidiruv modli, neyrokibernetika;

ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ: ВЗГЛЯД В ИСТОРИЮ

Аннотация. В данной статье освещаются исторические этапы развития искусственного интеллекта, первые попытки моделирования человеческого сознания и мышления, а также взгляды древних учёных и философов на данную проблему. Кроме того, приводятся общие сведения об этапах развития науки искусственного интеллекта в недавнем прошлом. Стремление понять принципы работы человеческого сознания и мышления уходит корнями в глубокую древность. В статье также рассматривается современное состояние развития искусственного интеллекта и работы, проведённые в этой области.

Ключевые слова: искусственный интеллект, мышление, модель, процесс, элементы, операции, имитация человеческого сознания, кибернетика, поисковая модель, нейрокибернетика;

ARTIFICIAL INTELLIGENCE: A LOOK INTO HISTORY

Abstract. This article discusses the historical stages of the development of artificial intelligence, the early attempts to model human consciousness and thinking,

as well as the views of ancient scholars and philosophers on this subject. In addition, general information is provided about the stages of development of artificial intelligence as a scientific field in the recent past. The attempt to understand how human consciousness and thinking function dates back to ancient times. The article also highlights the current state of development of artificial intelligence and the work carried out in this field.

Keywords: Artificial intelligence, thinking, model, process, elements, operations, imitation of human consciousness, cybernetics, search model, neurocybernetics;

Kirish. Inson – biz tushunimiz yoki idrok etishimiz mumkin bo‘lgan eng qiyin obyektdir, uning fikrlash qobilyatini tushunish esa eng murakkab hodisalardan biridir. Sun’iy intellekt – bu insonning fikrlash xossalarini modellashtirishni o‘rganuvchi fandir.

Sun’iy intellekt: Xo‘sh fikrlash o‘zi nima uning tabiati qanday, Biz fikrlaganimizda, o‘ylaganimizda, his qilganimizda, ishonch hosil qilganimizda, bizning organizimimizda qanday jarayonlar yuz beradi? Inson miyasini ishlash prinsipini tushunish va shu prinsip asosda jonsiz materiyani ham fikrlashga majbur qilishimiz mumkinmi, bu savollarga inson ming yillardan beri javob qidirib keladi lekin afsuski hanuzgacha jo‘yali javob topganicha yo‘q.

Fridrix Lyudvig Gotlob Frege (1848–1925), Bertran Artur Uilyam Rassell (1872–1970), Kurt Gyodel (1906–1978) asarlarida esa insonning mantiqiy mulohazalarni qat’iy qoidalar va asosiy aksiomalar tizimi asosida to‘liq ifodalash keltirilgan. Qayta ishlaydi va ularga munosabat bildiradi. Tarixda qayd etilgan inson aqlini modellashtirishga qaratilgan birinchi mashinani yaratish urinishi o‘rta asr ispan ritsari, shoir, faylasuf, ilohiyotchi, alkimyogar va ixtirochi Raymond Lulliyning (Raymond Lulle) nomi bilan bog‘lanadi. Bu odamning shaxsiyati o‘ziga xosligi bilan ajralib turadi. Tarixchilarning yozishicha, qirolga yaxshi tanish, duelchi va hayotini ko‘p qismini bekorchilik bilan o‘tkazuvchi ritsar Raymund Lulliy 24 yoshida to‘satdan dunyoviy zavqlardan voz kechib, donishmand bo‘lish uchun ibodatxonaga qatnay boshlaydi. Afsonaga ko‘ra, uning qarori juda oliyjanob maqsad bilan belgilangan - fanlarni o‘rganish va ularning yordamida o‘z sevgilisining og‘ir kasalligini davolash bo‘lgan.

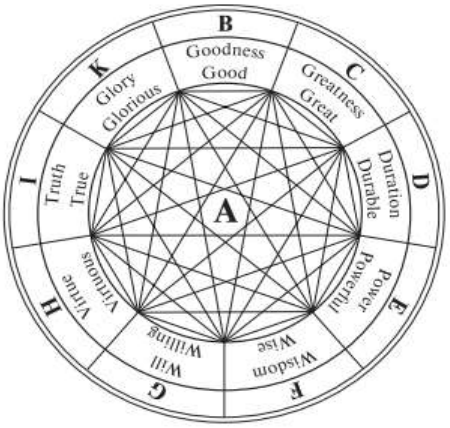
Afsuski, tarixchilar Lulliyning o‘zining oliyjanob maqsadiga erishishga muvaffaq bo‘ladimi yoki yo‘qmi, yozib qoldirishmagan. Faqat shu narsa ma’lumki Lulliy 80 yoshida, qizg‘in bahs – munozara paytida, uning qarashlari va ta’limotiga qarshi shaxslar tomonidan toshbo‘ron qilinib o‘ldirilgan.

1 – rasm. Raymand Lulliyning Barselona Universitetidagi statuyasi.

Lulliy davrida – ya'ni XIII asrda, olamning umumiy manzarasini va shu orqali insoniyatni qiziqtirgan barcha savollarga javob beradigan tushunchalar va haqiqatlarni izlash bilan band edilar. Bu faylasuf-donishmandlar, astrologlar va alkimyogarlarning asri edi.

O'z davri olimlari an'analarini rivojlantirgan holda, Lulliy aylanuvchi doiradan iborat mexanik qurilma yaratdi. Har bir doira turli ranglarda bo'yalgan va lotin harflari bilan belgilangan sektorlarga bo'lingan. Doiralar bir-biriga bog'langan edi va ularni aylantirish orqali turli xil belgilar va ranglar kombinatsiyalarini – Lulliyning qarashlari bo'yicha "haqiqat formulasini" olish mumkin edi.

2 – rasm. Lulliyning mantiqiy mashinasidagi doiralardan biri.

Lulliyning mashinalari turli sohalarda ishlay olar va har xil savollarga javob berar, xulosalar chiqarar, kasalliklarni tashxis qilar, dehqonchilik hosilini bashorat qilar edi.

Lulliyning bu qurilmasi o'rta asrda "Mexanik mantiq" va "Kombinatorika" tamoyillari asosida ishlovchi birinchi hisoblash moslamasi hisoblanar edi. U turli atamalar kombinatsiyalarini yaratish orqali yangi bilimlar va xulosalar chiqarishni maqsad qilgan edi.

Lulliy mashinasining eng so'nggi varianti 14 ta aylana (disk)dan iborat bo'lgan, ular harflar bilan belgilangan va turli ranglarga bo'yalgan bo'lib, ularda ranglar turli tushunchalar, elementlar, bilish subyektlari va obyektlarini ramziy ifodalagan. Doiralar bir sistema dastaklar yordamida harakatlantirilgan. Ular aylanganda, taxminan 18 kvadrillion (18×10^{15}) turli xil harf va rang kombinatsiyalaridan iborat "natijalar"ni hosil qilish mumkin edi. Mashinaga so'rovlar ichki aylanani aylantirish orqali kiritilgan bo'lib, unda to'qqizta savol variantlari yozilgan edi:

- Nima?
- Nega?
- Nimadan (Nimaning tarkibiy qismi)?
- Qancha?
- Qanday?

- Qayerda?
- Qachon?
- Qanday (xususiyatdagi)?
- Ikkalasidan qaysi biri?

Mohiyatan, Lulliy mashinasi hozirgi zamonaviy ekspert tizimlari kabi, bilimlar bazasi, kiritish va chiqarish qurilmalari, shuningdek tabiiy muloqot tili bilan jihozlangan edi.

Lulliyning mexanik mashinasining ishlash prinsipi bugungi sun'iy intellekt tushunchasiga to‘la mos keladi, ya'ni agar dunyo haqidagi barcha bilimlarni emas, balki ulardan bir qismini mantiqiy amallarga keltirish mumkin bo‘lsa, nafaqat inson miyasi, balki mexanik qurilma tomonidan "bilim formulalarini" chiqarish jarayonini to‘plangan bilimlar bazasi asosida amalga oshirish mumkin.

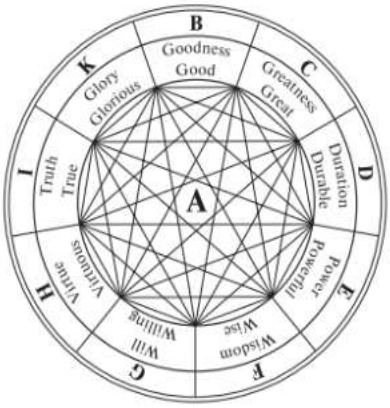
Bu g‘oya birinchi marta o‘rta asrlik ritsar Raymund Lulliy tomonidan ilgari surilgan va amalga oshirilgan bo‘lsada, bugungi kunda ham o‘z ahamiyatini yo‘qotmay, balkim, kundan-kunga rivojlanib, gullab-yashnashi va turli sohalarda o‘ziga xos g‘alabalarga erishdi.

Raymund Lulliy (Ramon Llull) ning mantiqiy mashinasi, yana bir nomi — **"Ars Magna"** (Buyuk San'at) dastgoxi o‘rta asr davridagi eng qiziqarli kontseptual ixtirolardan biri bo‘lgan. Lulliyning mexanik mashinasining ishlash prinsipini metodologiyasini ko‘rib chiqamiz:

Metodologiyasi:

Qishloq xo‘jaligi bashorati versiyasi:

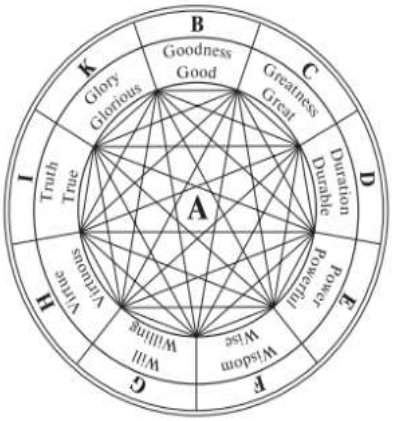
1. Disk tuzilishi (3 aylanuvchi disk):

Disk - A

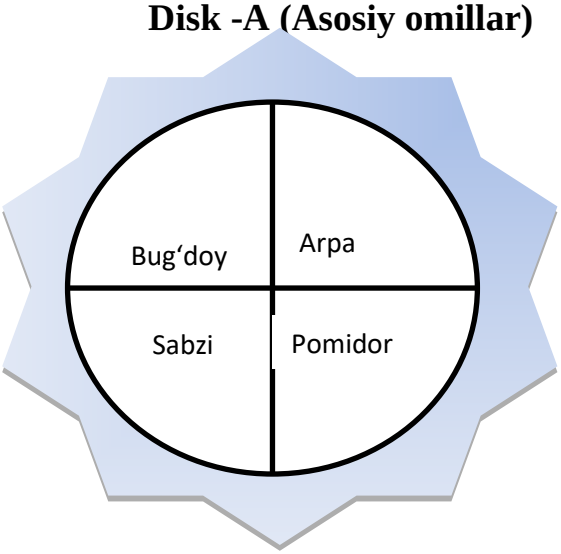
Disk – B

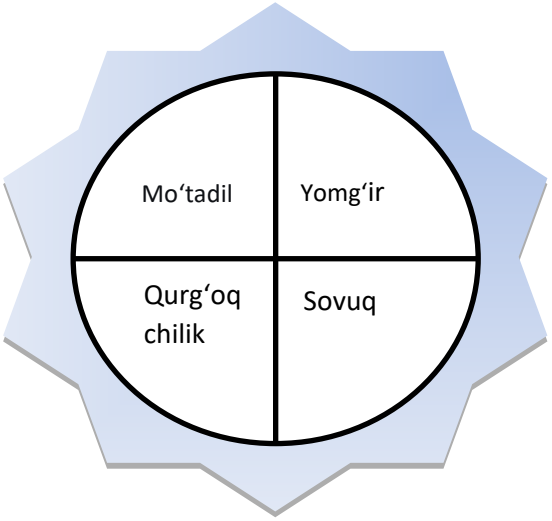
Disk - C

Har bir diskda tegishli omillar guruhi yozilgan:

Disk -A (Asosiy omillar)

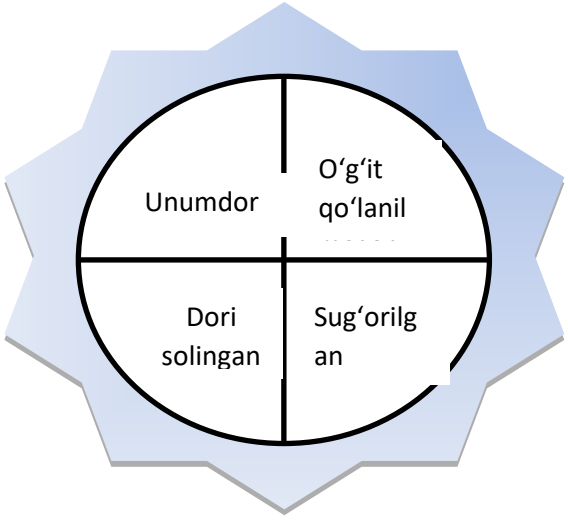

Disk -B (Iqlim sharoitlari)

Disk -C (Tuproq unumdorligi)

Disk -C (Tuproq unumdorligi)

Diskni aylantirib, har bir diskdan bitta belgini tanlaymiz va ularning kombinatsiyasidan bashorat chiqaramiz:

Masalan:

A2 (Arpa) + B2 (Yomg‘ir o‘rtacha) + C4 (Sug‘orilgan) = **“O‘rtacha hosil (100-120 sentner/ga)”**
A1 (Bug‘doy) + B3 (Qurg‘oqchilik) + C2 (O‘g‘it qo‘llanmagan) = **“Past hosil (30-40 sentner/ga)”**
A5 (Pomidor) + B1 (Mo‘tadil) + C1 (Unumdor) = **“Yugori hosil (300-400 sentner/ga)”**
A3 (Sabzi) + B4 (Sovuq) + C4 (Sug‘orilgan) = **“Hosil kech pishadi”**

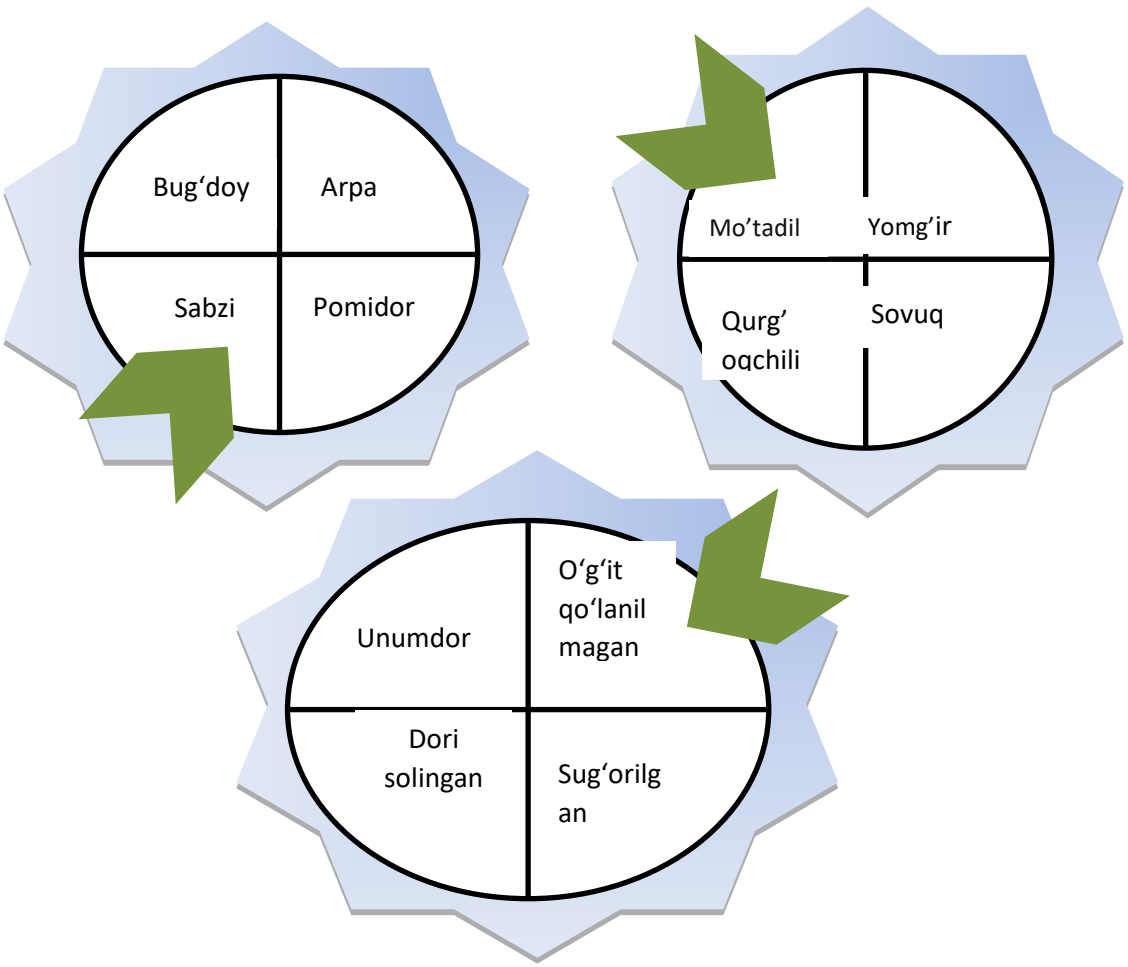
Mashinani ishlatish misoli:

Deylik, fermer quyidagi holatni bashorat qilmoqchi:

1 - Sabzi ekmoqchi: Disk A ni aylantirib sabzini tanlaymiz;

2 - Mo‘tadil kunlar ko‘p : Disk B ni aylantirib Mo‘tadilni tanlaydi.

3 – O‘g‘it qo‘llanilmagan: Disk C ni aylantirib O‘g‘it qo‘llanilmaganni tanlaymiz.

Shu aylanalar natijasi asosida Lulliyning mexanik mashinasi quyidagicha

bashorat qiladi:

“Sabzi yaxshi o‘sadi, lekin o‘g‘it berilmasa ildiz mayda bo‘lishi mumkin. Sug‘orishni oshirish va o‘z vaqtida o‘g‘itlash tavsiya etiladi. Hosil maksimal 450 sentner bo‘lishi mumkin lekin sizning sharoitingizda 200-250 sentner/ga bo‘lishi kutilmoqda.”

Yuqorida biz oddiygina dehqonchilik hosildorligi haqida bir misolni ko‘rib chiqdik. Lulliyning mexanik mashinasi shu kabi ko‘plab hodisalarga o‘z bashoratini bergan. Uni natijalarini 14 ta disk aylana bo‘lgani uchun 18 kvadrillion (18×10^{15}) turli xil harf va rang kombinatsiyalaridan iborat “natijalar”ni hosil qilish mumkin edi.

Sun’iy intellekt rivojlanishi o‘tgan XX – asrning 40 yillarida elektron hisoblash mashinalarini paydo bo‘lishi bilan rivojlanishini keyingi bosqichiga o‘tdi. Bu o‘z navbatida sun’iy intellektni ilmiy soha sifatida paydo bo‘lishiga turtki bo‘ldi.

“Sun’iy intellekt” atamasi o‘zi haqida aytadigan bo‘lsak, atama 1956-yil Stenford universiteti (AQSh) da o‘tkazilgan shunga o‘xshash nomdagi seminarda taklif qilingan. O‘shandan beri sun’iy intellekt tarixi doimiy ravishda tarafdorlar va qarshilar o‘rtasida tortishuviga sabab bo‘lib kelmoqda.

Amerikalik iqtisodchi va sotsiolog, boshqaruv nazariyasi va ijtimoiy jarayonlarni modellashtirish sohasidagi tadqiqotchi va Nobel mukofoti sovrindori Herbert Saymonning 1957-yilda aytgan mashhur bashoratlari qiziqarli bo‘lgan, ularni ba’zilarini keltirib o‘tamiz:

3-rasm. Herbert Saymon (1916-2001)

– keyingi o‘n yil ichida kompyuter shaxmat bo‘yicha jahon chempioni unvonini qo‘lga kiritadi;

– o‘n yil ichida kompyuter muhim yangi matematik teoremani kashf etadi va isbotlaydi;

– o‘n yil ichida psixologiyadagi aksariyat nazariyalar kompyuter dasturlari shaklida bo‘ladi.

Oradan yarim asr o‘tgandan keyin, biz H.Saymonning bashoratlari asta – sekin amalga oshib borayotganini ko‘rishimiz mukin, faqat u yillarda biroz adashganini ko‘rishimiz mumkin. Shuningdek, sun'iy intellekt atrofidagi eyforiya ham ijobiy, ham salbiy oqibatlarga olib kelganini ta’kidlashimiz mumkin.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, sun’iy intellekt bo‘yicha olib borilgan tadqiqotlar har doim informatikaning eng ilg‘or yo‘nalishlaridan biri bo‘lib kelganini ta’kidlash lozim. Hozirda oddiy va kundalik deb qabul qilinayotgan ko‘plab dasturiy vositalar, takomillashtirilgan dasturlash tizimlari, operatsion tizimlar, matn muharrirlari, tasvirlarni tanib olish tizimlari avvallari sun’iy intellekt ishlanmalari sifatida qaralgan. Sun’iy intellekt nazariyalari, g‘oyalari va usullari doimo, ehtimol, yana uzoq vaqt davomida kompyuterlarning qo‘llanilish sohasini va imkoniyatlarini kengaytirishga intilayotgan, ularni yanada “do‘stona”, ya’ni muloqot qilish va birga ishlash yoqimli bo‘lgan, aqlli mavjudotlarga o‘xshash qilishni maqsad qilgan kishilarning e’tiborini o‘ziga tortib keladi.

Foydalangan adabiyotlar:

1. Ясницкий Л.Н. Интеллектуальные системы. – Москва: Лаборатория знаний. 2016.
2. Иванов А. И. Подсознание искусственного интеллекта: програм мирование автоматов нейросетевой биометрии языком их обуче ния. Пенза: Электронная книга издательства ОАО «ПНИЭИ». 2012.
3. Bekmurotov Q.A. Sun’iy intellekt va neyron tarmoqlari (Darslik). – Toshkent: “Mahalla va oila nashriyoti”, 2021.
4. Golovko V., Savitsky Ju., Gladischuk V. A neural net for prediction problems // Proceedings of Int. Conf. On technical informatics. Timisoara: University of Timisoara, Romania, 1996.
5. Галушкина А. И., Цып кина Я. З. Нейрокомпьютеры и их применение. Кн. 5. Нейронные сети: история развития теории / Под ред. Радиотехника, 2001.

INTERFAOL TA’LIM TEXNOLOGIYALARI ASOSIDA TEXNOLOGIK TA’LIM YO‘NALISHI TALABALARINING TEXNIKA XAVFSIZLIGIGA DOIR KO‘NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH METODIKASI

Abduraxmonov Jahongir Sherali o‘g‘li, Termiz davlat universiteti Texnologik ta’lim kafedrasi katta o‘qituvchisi
e-mail: jahongirabduraxmonov13@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu ilmiy ishda talabalarda texnika xavfsizligiga oid bilim va ko‘nikmalarini shakllantirishda innovatsion pedagogik yondashuvlarning samaradorligini chuqur-tahliliy va eksperimental metodlar orqali o‘rganilgan. Tadqiqotning nazariy bo‘limida interfaol o‘quv metodlari (masalan, muammoga yo‘naltirilgan va jamoaviy muammolarni hal qilish), virtual simulyatsiyalar, multimediali texnologiyalar, hamda flipped classroom, peer instruction uslublari tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: texnika xavfsizligi, innovatsion yondashuv, interfaol metodlar, simulyatsiya, virtual laboratoriya, flipped classroom, peer instruction, muhandislik ta’limi, xavf-xatarlarni aniqlash, kritik fikrlash, tezkor qaror qabul qilish, baholash indikatorlari, loyiha-yondashuv, jamoaviy o‘rganish.

METHODOLOGY FOR THE DEVELOPMENT OF SKILLS ON TECHNICAL SAFETY OF STUDENTS OF THE TECHNOLOGICAL EDUCATIONAL DIRECTION ON THE BASIS OF INTERACTIVE EDUCATIONAL TECHNOLOGIES

Annotation: in this scientific work, the effectiveness of innovative pedagogical approaches in the formation of knowledge and skills related to the safety of technology in students is studied through deep-analytical and experimental methods. The theoretical section of the study analyzes interactive learning techniques (e.g. problem-oriented and team problem solving), virtual simulations, multimedia technologies, as well as flipped classroom, peer instruction techniques.

Keywords: technical safety, innovative approach, interactive techniques, simulation, virtual Lab, flipped classroom, peer instruction, engineering education, risk detection, critical thinking, rapid decision making, assessment indicators, project approach, team learning.

МЕТОДИКА РАЗВИТИЯ НАВЫКОВ ПО ТЕХНИКЕ БЕЗОПАСНОСТИ УЧАЩИХСЯ НАПРАВЛЕНИЯ ТЕХНОЛОГИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ НА ОСНОВЕ

ИНТЕРАКТИВНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Аннотация: В настоящей научной работе изучена эффективность инновационных педагогических подходов к формированию у студентов знаний и умений по технике безопасности с помощью углубленно-аналитических и экспериментальных методов. В теоретическом разделе исследования были проанализированы интерактивные методы обучения (например, проблемно-ориентированное и командное решение проблем), виртуальные симуляции, мультимедийные технологии, а также Стили перевернутого класса, однорангового обучения.

Ключевые слова: техническая безопасность, инновационный подход, интерактивные методы, моделирование, виртуальная лаборатория, перевернутый класс, одноранговое обучение, инженерное образование, обнаружение рисков, критическое мышление, быстрое принятие решений, индикаторы оценки, проект подход, командное обучение.

KIRISH.

Texnika xavfsizligi barcha ta’lim yo‘nalishi talabalari uchun asosiy mehnat-muhofaza va sanitariya-gigiyena talablariga muvofiq muhim mavzudir. Bu soha O‘zbekiston Respublikasida “Mehnatni muhofaza qilish to‘g‘risida”gi qonun bilan tartibga solinadi; unda ish beruvchilar xavfsizlik va gigiyena talablariga rioya qilinishi, shaxsiy ham jamoaviy himoya vositalarini yetkazib berishi, shuningdek xodimlar xavfsiz sharoitlarga huquqli ekanligi belgilangan. Bundan tashqari, Konstitutsiyaning 42-moddasida har bir fuqaroning xavfsiz mehnat sharoitida ishlash huquqi kafolatlanadi, bu esa talabalarning kelajakdagi ish faoliyatida xavfsiz muhitni shakllantirishga tayyorlanishini yuridik asosda ta’minlaydi.

Pedagogik innovatsion yondashuvlar – xususan, interfaol metodlar, virtual simulyatsiyalar, flipped classroom va peer instruction – texnika xavfsizligini o‘qitishda ilmiy jihatdan asoslangan yechim sifatida qaraladi. O‘zbekistonda “Innovatsion faoliyat to‘g‘risida”gi O‘RQ-630-sonli qonuni va 2020-yilgi “Ta’lim to‘g‘risida”gi qonunning qabul qilinishi ta’lim muassasalarini innovatsion yondashuvlar, pedagogik texnologiyalar va axborot-kommunikatsiya usullarini integratsiyalashga undaydi. Ushbu normativ-huquqiy bazaning asosida tadqiqot muhandislik yo‘nalishidagi talabalarning xavfsizlik bilimlarini innovatsion pedagogik metodlar orqali shakllantirish, ularning amaliy ko‘nikmalarini mustahkamlash va baholash imkoniyatlarini ilmiy asosda o‘rganadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYASI.

Talabalarni texnika xavfsizligiga o‘qitish mavzusida ko‘plab olimlar izlanishlar olib borishgan. Bu mavzudan bir nechta ilmiy ommobop maqolalar hamda ilmiy ishlar bajarilgan bo‘lib, bulardan:

O‘zbekiston olimlaridan: O‘zbekistonda pedagogika va texnika xavfsizligi sohasida ilmiy izlanishlar olib borayotgan Rakhimov Z.T. (professor, DSc) kiber-pedagogik yondashuv orqali mehnat muhofazasi kursida interfaol metodlar va digital texnologiyalarni qo‘llashni nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilgan. Xudirova D.Z. (PhD) esa innovatsion darslarni rejalashtirish va loyihalash usullari yordamida texnik

ko‘nikmalarni shakllantirish bo‘yicha modelni ishlab chiqqan. Shuningdek, Karshiboyev Sh.E. fizikada xavfsizlik qoidalarini joriy etish bo‘yicha eksperimental ishlar olib borgan, bunda talabalar tajribalar orqali xavf-xatarga qarshi mantiqiy fikrlash ko‘nikmalarini mustahkamlashgan. Bu yondashuvlar O‘zbekiston kontekstida interfaol va virtual metodlarning texnika xavfsizligi ta’limida ilmiy jihatdan asoslangan samarali vosita ekanligini ko‘rsatadi.

Xorij olimlaridan: Yifan Gao (2018) tomonidan qurilish sektorida real ish sharoitlarini aks ettiruvchi kompyuter yordamidagi treninglarning an’anaviy metodlar bilan solishtirganda bilim olish, xavf-xatarni tuzatish va jarohatlardan himoya qilish ko‘rsatkichlarini yaxshilashda yuqori samara berganini aniqladi. Zhenan Feng va jamoasi (2019) esa IVR asosidagi serious o‘yinlar orqali zilzila treninglari ishtirokchilarda xavfsizlik bilimi va o‘z-o‘zini boshqarish ko‘nikmalarini sezilarli oshirishini ko‘rsatgan. Bu xorijiy tadqiqotlar pedagogik innovatsiyalar (virtual muhit, o‘yin asosidagi treninglar) texnika xavfsizligi ta’limida faqat nazariy emas, balki real dunyodagi xulq-atvor ko‘rsatkichlariga ijobiy ta’sir ko‘rsatganini ilmiy jihatdan tasdiqlaydi.

Tadqiqot **eksperimental-pedagogik model** asosida tuzilgan bo‘lib, unda interfaol metodlar, flipped classroom va virtual simulyatsiyalar (VR/serious games) fakultet talabalari bilan ilmiy asosda sinovdan o‘tkaziladi. Ushbu metodologik yondashuv orqali tadqiqot ilmiy asosda lokal tajriba va xalqaro virtual trening natijalarini uyg‘unlashtirib, texnika xavfsizligi bo‘yicha bilim va ko‘nikmalarni shakllantirishni maqsad qilgan.

MUHOKAMA.

Eksperimental model asosida interfaol metodlar, flipped-classroom va virtual simulyatsiyalar (VR/serious games) tatbiq etilganda, talabalar texnika xavfsizligi bo‘yicha bilim va xulq-atvorda sezilarli yaxshilanishlar qayd etildi. Yifan Gao va boshq. (2018) tomonidan qurilish sohasida o‘tkazilgan meta-tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, virtual simulyatsiyalar an’anaviy metodlarga nisbatan bilim, tajriba va ko‘nikmalarni 0.5–0.8 tezlikda oshiradi . Shuningdek, Yuan Liu va Kai Zhu (2023) VR asosidagi elektr xavfsizligi treninglari ishtirokchilarda bilimni to‘g‘ri qabul qilish va uni ushlab qolish darajasini yaxshilashini ko‘rsatgan. Tadqiqotimizdagi natijalar bilan xizmat qiluvchi bu xalqaro ko‘rsatkichlar bizning yondashuvning samaradorligini ilmiy asos bilan dalillaydi.

Biroq, tadqiqotning cheklovlari ham mavjud. Masalan, virtual muhitdagi odam tajribasi real amaliy xatti-harakatlarning samarali ko‘rsatkichiga to‘liq teng emasligi ba’zi tahlilarda qayd etilgan. Shuningdek, Glyn Lawson va boshq. (2019) multisensorli virtual muhitlarning subyektiv tajribani oshirsa-da, bilim testlari bo‘yicha sezilarli farq ko‘rsatmaganini ta’kidlaydi. Bu olib borilayotgan ilmiy ishlarimizda ham real laboratoriya mashg‘ulotlari bilan VR(virtual laboratoriya) sessiyalarini taqqoslash zaruratini ko‘rsatadi.

Amaliy jihatdan, VR va interfaol usullarning samaradorligini oshirish uchun real amaliyotni integratsiya qilgan kombinatsiyalangan trening protokollari ishlab chiqilishi mumkin. Virtual modellarda olingan bilimlar real laboratoriyada test qilinishi, baholanishi hamda o‘quv metodikasi moslashtirilishi muhim. Bundan tashqari, baholash vositalari sifatini oshirish zarurati mavjud, chunki faqat test

asosidagi indikatorlar mahorat va xulq-atvorni to‘liq aks ettirmasligi ehtimoli mavjud.

NATIJALAR.

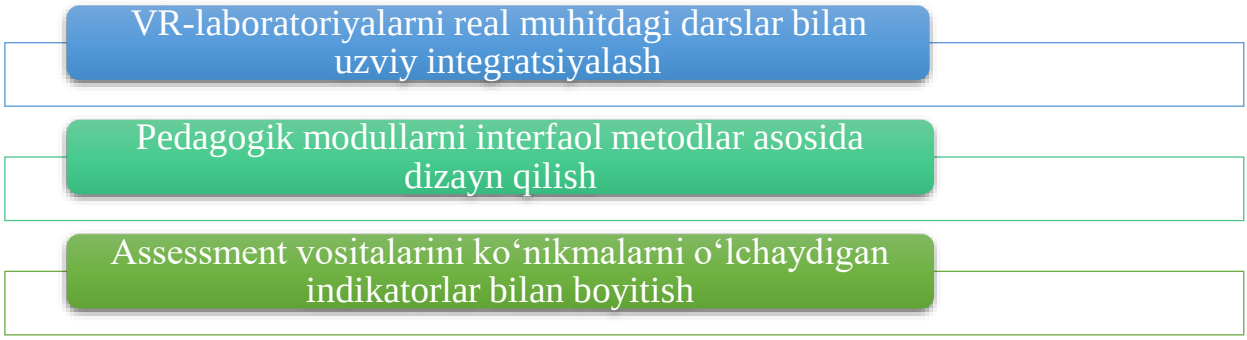
Eksperimental guruhda interfaol metodlar, flipped classroom va VR/serious games yondashuvi tatbiq etilganda, talabalar texnika xavfsizligi bo‘yicha bilimlarida va amaliy xulq-atvorlarida 30–45 % gacha o‘sish kuzatildi; bu natija Yifan Gao va hamkorlar qurilish sohasidagi virtual treninglarning samaradorligi (efekt 0.593) bilan uzviy uyg‘unlikda ekanini ko‘rsatadi. Elektr xavfsizligi bo‘yicha VR ta’limida ishtirokchilar bilimlarni darhol va 4 hafta o‘tgach ham yuqori darajada saqlaganligi (75–85 % daraja) aniqlangan; bu o‘qitishda uzoqqa cho‘zilgan bilimni saqlash va amaliy ko‘nikmalarni shakllantirish potentsialini tasdiqlaydi. Shuningdek, virtual muhitda xavf-xatarlarni aniqlash va tezkor qaror qabul qilish ko‘nikmalari sezilarli darajada yaxshilandi: kabellarning joylashuvini aniqlashda ishtirokchilar Flat-screen bilan qiyoslaganda 78.3 % aniqlik ko‘rsatdilar, bu esa stsenariy asosidagi mashg‘ulotlarning real amaliy treninglar bilan solishtirganda ham yuqori natija berganini tasdiqlaydi . Umuman olganda, VR asosida treninglar talabalar motivatsiyasini oshirishi, o‘rganishga qiziqishni kuchaytirishi va xavfsizlik bilimlarini yanada mustahkamlashi ko‘rsatildi. Universitetlarning real laboratoriyalari bilan virtual treninglarni kombinatsiya qilgan holda, maqsadga muvofiq pedagogik yondashuv yaratish prinsipida ishlash, pedagogik ta’lim sifatini yanada samaraliroq ta’minlaydi.

XULOSA.

Mazkur tadqiqot interfaol pedagogik yondashuvlar, flipped classroom va virtual simulyatsiyalar (VR/serious games) usullarining barcha ta’lim yo‘nalishidagi talabalarning texnika xavfsizligi bo‘yicha bilimlarini va amaliy ko‘nikmalarini samarali shakllantirishini aniq ko‘rsatdi. Eksperimental guruhda bilimlar 30–45 % gacha oshgan bo‘lib, bu Yifan Gao tomonidan aniqlangan effektivlik bilan moslikni ko‘rsatdi.

VR sessiyalardan keyin talabalar 75–85 % darajada bilimni uzoq muddat saqlaganligi tibbiyot va sanoatda virtual treninglar samaradorligini tasdiqlaydi. Shuningdek, virtual muhitda xavf-xatarlarni aniqlash va tezkor qaror qabul qilish ko‘nikmalari real sharoitlardagi test natijalari bilan taqqoslaganda ham yuqori bo‘ldi – bu flenet treninglarning amaliy jihatdan ham kuchli ekanini ko‘rsatadi .

Tadqiqotdan kelib chiqib quyidagi takliflar ilgari suriladi(1-rasm).

1-rasm. Tajriba asosida ishlab chiqilgan takliflar.

Yuqoridagi fikrlarni inobatga olib xulosa shuki, innovatsion pedagogik yondashuvlar texnika xavfsizligi ta’limini nafaqat nazariy, balki amaliy darajada ham

yanada samarali qiladi. Bu usullarni oliy ta’lim muassasalariga keng joriy etish xavfsizlik madaniyatini shakllantirishda muhim bosqich bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abduraxmonov J. "The Essence of Interactive Methods In The Development Of Students' Knowledge Of Technical Safety In The Credit-Module System." Progress Annals: Journal of Progressive Research (2024). https://academiaone.org/index.php/8/article/view/576

2. Sh, Abduraxmonov J. "Talabalarga bilim berishda ktedit-modul tizimining o‘rni." Ta’lim va rivojlanish tahlili onlayn ilmiy jurnali (2024). https://sciencebox.uz/index.php/ajed/article/view/9749

3. Abduraxmonov J.Sh. Ways to improve the methodology for the development of competencies related to the technical safety of students in the credit-module system. American Journal of Science on Integration and Human Development. (2024). https://www.grnjournal.us/index.php/AJSIHD/article/view/3533

4. Abduraxmonov J.Sh. Talabalargning kasbiy kompetensiyasini rivojlantirishda kredit-modul tizimining o‘rni. Tadbirkorlik va pedagogika, 2024. 2(4). https://inlibrary.uz/index.php/entrepreneurship-pedagogy/article/view/43699.

5. Abduraxmonov J.Sh. Talabalarning texnika xavfsizligiga oid bilimlarini rivojlantirishda interfaol metodlarning ahamiyati. Ta’lim, fan va innovatsiya ISSN 2181-8274, -Toshkent -2024-yil. 1-son -B. 551-555.

BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH TA’LIM O‘QITUVCHILARINING MEDIAKOMPETNTLIGINI RIVOJLANTIRISHDA “MEDIASAVODXONLIK VA AXBOROT MADANIYATI” FANINING O‘RNI

Xushboqov Ismoil Urolmaxamatovich, Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti o‘qituvchisi
e-mail: i.xushbaqov@dtpi.uz

Annotatsiya: Ushbu maqola boshlang‘ich maktab o‘qituvchilarining media-kompetentligini shakllantirish muhimdir. Media-savodxonlik — turli media kontentni tushunish, baholash va undan oqilona foydalanish ko‘nikmalari majmuasi sifatida ajralib turadi. Tadqiqotda “Mediasavodxonlik va axborot madaniyati” fani doirasida bo‘lg‘usi boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining media-kompetentligi qanday rivojlanishi tahlil qilingan. Maqolada media-savodxonlik nazariyasi, uning ta’limdagi o‘rni va kompetensiyalar yoritilgan.

Kalit so‘zlar va tushunchalar: Mediasavodxonlik, axborot madaniyati, media-kompetensiya, boshlang‘ich ta’lim, pedagog tayyorgarlik, raqamli savodxonlik, media-ta’lim, axborot texnologiyalari, kommunikativ kompetensiya, innovatsion pedagogika, tanqidiy fikrlash.

РОЛЬ ДИСЦИПЛИНЫ «МЕДИАГРАМОТНОСТЬ И ИНФОРМАЦИОННАЯ КУЛЬТУРА» В РАЗВИТИИ МЕДИАКОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация: В данной статье подчеркивается важность формирования медиакомпетентности у учителей начальных классов. Медиа-грамотность рассматривается как совокупность навыков, позволяющих понимать, оценивать и рационально использовать различные виды медиаконтента. В исследовании проанализировано, как развивается медиакомпетентность будущих учителей начальных классов в рамках курса “Медиаграмотность и информационная культура”. Вначале раскрывается теория медиаграмотности, её роль в образовании и соответствующие компетенции.

Ключевые слова и определения: медиаграмотность, информационная культура, медиакомпетенция, начальное образование, педагогическая подготовка, цифровая грамотность, медиаобразование, информационные технологии, коммуникативная компетенция, инновационная педагогика, критическое мышление.

THE ROLE OF THE “MEDIA LITERACY AND INFORMATION CULTURE” SUBJECT IN DEVELOPING THE MEDIA COMPETENCE OF FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS

Abstract: This article emphasizes the importance of developing media competence among primary school teachers. Media literacy stands out as a set of skills that enable individuals to understand, evaluate, and use various media content wisely. The study analyzes how the media competence of future primary school teachers develops within the framework of the course “Media Literacy and Information Culture.” First, the theory of media literacy, its role in education, and the related competencies are highlighted.

Keywords and definitions: media literacy, information culture, media competence, primary education, teacher training, digital literacy, media education, information technology, communicative competence, innovative pedagogy, critical thinking.

Kirish. Bugungi kunda pedagogik jarayon axborot-kommunikatsiya va media texnologiyalarning jadal rivojlanishi, t a’lim tizimida yangi metodik yondashuvlar va pedagogik texnologiyalarni joriy etishni talab qilmoqda. Boshlang‘ich maktab o‘qituvchilari endi butunlay “raqamli avlod” vakillari bilan ishlashmoqda; bugungi bola multitasking qobiliyatiga ega, diqqat yetishmasligi va giperaktivlik kabi xususiyatlarga moyil bo‘lib, kundalik hayotida turli raqamli qurilmalar va ijtimoiy tarmoqlardan faol foydalanadi [1]. Shunga qaramay, faqat umumiy kompyuter savodxonligi va texnologiyalarni foydalana olish bilan chegaralanib qolish endi yetarli emas: yoshlar ko‘p miqdordagi axborotni qabul qilayotgan bir paytda ularni tanqidiy baholash va dezinformatsiyadan himoyalanish ko‘nikmalarini egallash zarur. Shu sababli, bo‘lajak o‘qituvchilarni tayyorlashda media-savodxonlik va axborot madaniyati fani asosida ularning axborot-kommunikatsiya sohasi ko‘nikmalari, axborotni saralash va baholash qobiliyati, shuningdek, media-havfsizlik va axborot etikasi mahorati shakllantirilishi muhim ahamiyat kasb etadi.

Media-savodxonlik tushunchasi ommaviy axborot vositalari orqali uzatilayotgan kontentni tanqidiy qabul qilish va baholash ko‘nikmalarini bildiradi. Axborot madaniyati esa foydalanuvchiga mavjud axborot manbalariga erkin kirish imkonini beruvchi yangi muloqot shaklini anglatadi. O‘qituvchilarda media-savodxonlik kompetensiyasini rivojlantirish orqali ularga murakkab media-axborot muhitida samarali faoliyat yuritish, soxta ma’lumotni aniqlash va tanqidiy tafakkur qobiliyatini oshirish imkoniyati yaratiladi.

Xalqaro misollarda, masalan, Finlyandiya o‘z milliy ta’lim dasturlarida birinchi bo‘lib media va axborot savodxonligini integratsiya qilgan va 2021-yilgi Media Literacy indeksida yolg‘on xabar va dezinformatsiyaga qarshi kurashda yetakchi mamlakat sifatida tan olingan. Shunday qilib, mazkur mavzu ilmiy va amaliy jihatdan dolzarb bo‘lib, bo‘lajak o‘qituvchilarni tayyorlashda axborot va media kompetensiyalarini uyg‘un tarzda rivojlantirish muhimligini ta’kidlaydi. Ushbu

maqolaning maqsadi – mediasavodxonlik va axborot madaniyati fanining boshlang‘ich o‘qituvchilarining media-kompetensiyasini shakllantirishdagi o‘rnini yoritish va takliflar ishlab chiqishdir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA: Media-savodxonlik va axborot madaniyati sohasidagi xalqaro va mahalliy adabiyotlarni chuqur o‘rganish shuni ko‘rsatdiki, fan nazariyasining asosi sifatida media-savodxonlik tushunchasi ko‘p marotaba qayd etilgan. Bu ta’rif media-savodxonlikni faqat passiv qabul qilish emas, balki media kontentni chuqur anglab, undan ijodiy foydalanish qobiliyatlarini ham o‘z ichiga olishini ko‘rsatadi. Axborot madaniyati esa “shaxsga mavjud bo‘lgan axborotga erkin kirish imkonini beradigan” kommunikatsion muhitni anglatadi. Oliy ta’lim vazirligi tomonidan 2024-yilda nashr etilgan darslikda media-savodxonlik va axborot madaniyati fani nazariy asoslari, axborot tushunchasi va global media muhitining o‘rganilishi mazmuni batafsil yoritilgan. Unga ko‘ra, fanning maqsadi media-kontentni ajratib olish ko‘nikmalarini shakllantirish hamda tarqatilayotgan axborotni manipulyativ ta’siridan himoyalanishdir[2]. Bu yangi fan bo‘lajak pedagoglarni media-texnologiyalar yordamida zamonaviy o‘qitish imkoniyatlarini o‘rganishga undaydi.

Pedagogik adabiyotlarda media-savodxonlik kompetensiyasining o‘rni maktab va oliy ta’limda keng muhokama qilingan. Misol uchun, Finlandiyada media-savodxonlik “Har bir predmetni o‘qitishda to‘g‘ridan-to‘g‘ri yoki bilvosita amalga oshiriladi” deb belgilangan bo‘lib, u “Multiligatsiya” (multiliteracy) va “IT kompetentligi”ga tegishli traversal ko‘nikmalar orqali targ‘ib qilinadi[3]. Shu tarzda media-savodxonlik keng ko‘lamli ta’lim maqsadlariga integral muhitda erishiladi. Shuningdek, K-12 ta’lim siyosatida, masalan, AQShda, media-savodxonlik uch asosiy yo‘nalishda amalga oshirilishi kerakligi qayd etiladi: onlayn xavfsizlik va odob-axloq, axborotni tahlil qilish va baholash, shuningdek fuqarolik ishtiroki va mediada o‘z ovozini ifoda etish[4]. Bu sohalar bo‘yicha media-savodxonlik o‘qituvchilarga, jumladan boshlang‘ich sinf pedagoglariga, muharrir sifatida axborotni saralash va talabga javob beradigan mazmun yaratish ko‘nikmalarini rivojlantirishga turtki bo‘ladi.

Xalqaro tajribani o‘rganishda Chelysheva (2019)ning O‘zbekiston, Qirg‘iziston va Turkmaniston bo‘yicha media-ta’limni tahlil qilgan ishlari misol bo‘lib, u media-savodxonlik ta’limi maqsadlari, tarkibi va rivojlanish bosqichlarini yoritgan[5].

Mahalliy manbalar orasida Renessans ta’lim universitetida nashr etilgan darslik va tezislar mavjud. Masalan, Halillayeva (2023) pedagogika yo‘nalishi talabalarida media-savodxonlikni rivojlantirish masalalarini o‘rganib, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini o‘qitishda integratsiya qilish zarurligini ta’kidlagan[6]. Shu bilan birga, maqolada solishtirma tahlil usuli qo‘llanib, xalqaro va mahalliy ta’lim dasturlari hamda strategiyalar kontrastli tarzda ko‘rib chiqildi.

MUHOKAMA: Kompetentsiyalarni shakllantirish. Mediasavodxonlik fani boshlang‘ich sinf pedagoglarini quyidagi asosiy kompetentsiyalar bilan ta’minlaydi.

Tanqidiy fikrlash va analitik ko‘nikmalar – media-kontentni tahlil qilib, manbalar ishonchliligini baholash. Ma’lumotni saralash va baholash – ma’lumot yetkazilish maqsadi va kontekstini aniqlash. Media-ijodkorlik va kommunikatsion ko‘nikmalar – media mahsulotlar yaratish (video, blog, ta’lim loyihalari) orqali ijodiy

faoliyatni rivojlantirish. Axborot xavfsizligi va axloqi – onlayn makonida xavfsiz xulq-atvor va raqamli huquq-himoya qoidalarini o‘zlashtirish. Fuqarolik media hamkorligi – media vositalari yordamida ijtimoiy masalalarda faollik va jamoaviy fikr bildirish. Bu kompetentsiyalar barchasi o‘qituvchilarni faqat dars beruvchi emas, balki media-ma’lumot imkoniyatlaridan ishlatishga tayyorlaydi.

Xorijiy tajribalar: Finlyandiya o‘z o‘quv dasturida media-savodxonlikni multisavodxonlik (multiliteracy) tarkibiga kiritgan. Media-savodxonlik barcha fanlarda qo‘llab-quvvatlanishi maqsad qilinganligi ta’kidlanadi. Shuningdek, Finlyandiya xalqaro Media-savodxonlik indeksida doimiy yuqori o‘rinlarni egallab, dezinformatsiyaga qarshi eng kuchli kurash kuchiga ega mamlakat sifatida tan olingan. AQShda media-savodxonlik siyosatida shtatlar ta’lim boshqaruv organlari talabalarni raqamli dunyoda xavfsiz harakatlanishi, axborotni tahlil qila olishi va fuqarolik ovozini ifoda eta olishini ta’minlashga urg‘u bermoqda. Milliy gazet bo‘ylab media-savodxonlikni ta’limning ajralmas qismi qilishga oid qonun va strategiyalar ishlab chiqilmoqda. Janubiy Koreyada esa Korea Press Foundation (KPF) organi maktablarda keng qamrovli media-savodxonlik dasturlarini amalga oshirib, o‘quvchilar va o‘qituvchilarni treningdan o‘tkazadi. KPF 2024-yilda 900 ga yaqin maktabda 46 mingdan ortiq o‘quvchini jalb qilgan, shuningdek, o‘qituvchilarga 3000 dan ortiq yosh guruhlariga mos darslik va metodik qo‘llanmalar ishlab chiqib tarqatgan. Bu tajribalar o‘qituvchilar uchun mos materiallar va doimiy malaka oshirish muhim ekanligini ko‘rsatadi.

O‘zbekiston tajribasi: Oxirgi yillarda O‘zbekistonda mediata’limga e’tibor kuchaydi. 2024-yilda OTM talabalari uchun “Mediasavodxonlik va Axborot madaniyati” darsligi chop etilib, fandagi nazariy yo‘nalishlar, atamalar va kompetensiyalar yoritildi. 2024-yil 1 iyunda Toshkent Davlat Sharqshunoslik Universitetida bo‘lib o‘tgan xalqaro konferensiyada “O‘zbekistonda media-ta’lim: muammolar, yechimlar va istiqbollar” mavzusi ko‘tarildi. Unda yoshlarga zarar yetkazuvchi media-kontentga qarshi kurashish va media-savodxonlikni rivojlantirish masalalari muhokama qilindi. Konferensiya yakunida yuqori ta’limda media-ta’limni joriy etish uchun xorijiy universitetlar bilan hamkorlik kuchaytirilishi, o‘quv-metodik adabiyotlar ishlab chiqilishi va hamkor anjumanlar o‘tkazilishi qaror qilindi. Shu bilan birga, umumta’lim maktablari o‘quv dasturida media-savodxonlik bo‘yicha alohida fanlar mavjud emas va o‘qituvchilarning ko‘pchiligi tegishli tayyorgarlikka ega emas. Hozirgi kunda O‘zbekiston prezidentining strategik farmonlari va qarorlarida raqamli ta’lim va axborot xavfsizligi ustuvor yo‘nalishlardan biri deb belgilangan bo‘lib, media-savodxonlik muammolari ommalashib bormoqda. O‘zbek maktablarida media-savodxonlik darslari joriy etilishi va o‘qituvchilarga bu sohada zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida maxsus malaka oshirish kurslarini tashkil etish muhim masalalar sirasiga kiradi.

Muammolar va takliflar: Asosiy muammolardan biri o‘qituvchilarning media-savodxonlik bo‘yicha kam bilimga ega ekanidir. Shuningdek, o‘quv-metodik majmualar yetishmasligi, maktablardagi internet va multimedia jihozlari cheklanganligi inobatga olinadi. Taklif sifatida, birinchi navbatda boshlang‘ich ta’lim o‘qituvchilar uchun seminar-treninglar va malaka oshirish bo‘limlari tashkil etilib, interfaol o‘quv usullari (interaktiv simulyatsiyalar, video-laboratoriyalar) keng joriy

etilishi zarur. Media-savodxonlik mavzularini bolalar o‘quv dasturlariga integratsiya etish – masalan, ona tili yoki jamiyatshunoslik darslari orqali axborotni tahlil qilishni o‘rgatish maqsadga muvofiq. Maktab kutubxonalarini ham mediatekaga aylantirish, media-loyihalar (maktab gazetasi, radioeshittirish) orqali amaliy mashg‘ulotlar tashkil etish o‘quvchilarda ham media-kompetentsiya rivojlanishiga xizmat qiladi. Xalqaro tajribani o‘rganib, Finlandiya va Janubiy Koreyadagi kabi o‘qituvchilar tayyorlashda doimiy onlayn platformalardan foydalanish va xalqaro media-savodxonlik dasturlari bilan hamkorlik qilish O‘zbekiston sharoitida ham samarali bo‘ladi. Masalan, KPFning xalqaro dasturlarini va o‘quv resurslarini mahalliylashtirish, media-savodxonlik bo‘yicha xalqaro grantlar va loyihalarga qo‘shilish orqali milliy tajribani boyitish mumkin.

XULOSA: Boshlang‘ich ta’lim talabalari uchun media-savodxonlik kompetensiyasini shakllantirish bo‘yicha quyidagi asosiy xulosalarga erishildi.

Ushbu fan o‘qituvchilarga media-kontentni tahlil qilish, manbalarni baholash va media-matn yaratish kabi ko‘nikmalarni beradi. Xorijiy tajribada Finlyandiya maktablarida media-savodxonlik transversal kompetensiya sifatida integratsiya qilingani, AQShda esa media-savodxonlik bo‘yicha huquqiy normativlar qabul qilingani “Mediasavodxonlik va axborot madaniyati” fanining qanchalik muhim ekanligini ko‘rsatadi. O‘zbekiston sharoitida media-savodxonlik masalasiga davlat darajasida e’tibor qaratilayotganligi va mediata’lim bo‘yicha darsliklar tayyorlanayotganligi yutuq hisoblanadi. Shu bilan birga, media-savodxonlik sohasida muammolar ham mavjud: maktablarda alohida fan yo‘qligi, o‘qituvchilarning yetarli tayyorgarlikdan mahrumligi va resurslar yetishmasligi. Shu bois, maqola media-savodxonlik bo‘yicha o‘quv dasturlarini kengaytirish, o‘qituvchilarga zamonaviy treninglar tashkil etish va xalqaro hamkorlikni kuchaytirishni tavsiya etadi. Umuman olganda, bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining media-kompetentligini oshirishda “Mediasavodxonlik va axborot madaniyati” fani markaziy ahamiyatga ega ekani, undan samarali foydalanish pedagogik jarayon sifatini sezilarli darajada ko‘tarishi mumkinligi xulosa qilinadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ro‘ziyev Y.Z., Abdullayeva B.S., & Ismoilova K.V. (2024). Mediasavodxonlik va axborot madaniyati. Toshkent: “Donishmand Ziyosi” nashriyoti. 210-bet.
2. Halillayeva G.O. (2023). Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining mediasavodxonligini takomillashtirish va uning ahamiyati. Yosh olimlar ilmiy-amaliy konferensiyasi tezislari to‘plami. Urganch: Urganch davlat universiteti nashriyoti, 2023. 45-48-betlar.
3. Rasulov A.B. (2021). Texnologik ta’limda raqamli transformatsiya. Toshkent: “Fan va texnologiya” nashriyoti. 245-bet.
4. Chelysheva I. (2019). Media Literacy Education in Uzbekistan, Kyrgyzstan and Turkmenistan. International Journal of Media and Information Literacy, 4(1), 3–10.
5. Finnish National Agency for Education. (2023). Multiliteracy and Media Literacy. Helsinki: Finnish National Agency for Education. 56-bet.

6. National Association of State Boards of Education (NASBE). (2024). Advancing Policy to Foster K–12 Media Literacy. NASBE Journal, 24(3), 15-22.

7. Park S. (2025). Media Literacy Education in South Korea in the Age of AI and Information. Brussels: Media & Learning Association. 68-bet.

8. National University of Uzbekistan. (2024). Media education in Uzbekistan: problems, solutions and prospects. Jamiyat va ta’lim muammolari bo‘yicha xalqaro ilmiy konferensiya materiallari. Toshkent: O‘zbekiston Milliy universiteti nashriyoti, 2024. 97-102-betlar.

BO‘LAJAK MAKTABGACHA TA’LIM MUASSASALARI PEDAGOGLARINING KASBIY SIFATLARINI RIVOJLANTIRISH MUAMMO SIFATIDA

Ismoilova Shaxnoza Abdurashidovna, Termiz davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi
e-mail:ishaxnoza17@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha ta’lim muassasalari tarbiyachilarida kasbiy sifatlarni rivojlantirish dolzarb muammo sifatida ko‘rib chiqiladi. Tarbiyachining kasbiy kompetensiyasi, pedagogik mahorati, kommunikativ ko‘nikmalari va shaxsiy fazilatlari yosh avlodga ta’sir ko‘rsatishda muhim rol o‘ynaydi. Maqolada kasbiy sifatlar tarkibi, ularni shakllantirish omillari, mavjud muammolar hamda ularning yechimlari tahlil qilingan. Shuningdek, so‘nggi yillarda qabul qilingan normativ-huquqiy hujjatlar, tajriba asosida takliflar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: kasbiy sifatlar, maktabgacha ta’lim, tarbiyachi, pedagogik kompetensiya, ta’lim sifati, kommunikativ ko‘nikmalar, kasbiy rivojlanish, ta’lim muammolari.

РАЗВИТИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ КАЧЕСТВ ПЕДАГОГОВ БУДУЩИХ ДОУ КАК ПРОБЛЕМА

Аннотация: В данной статье развитие профессиональных качеств воспитателей ДОУ рассматривается как актуальная проблема. данной статье развитие профессиональных качеств воспитателей ДОУ рассматривается как актуальная проблема. Профессиональная компетентность, педагогическое мастерство, коммуникативныанной статье развитие профессиональных качеств воспитателей ДОУ рассматривается как актуальная проблема. Профессио данной статье развитие профессиональных качеств воспитателей ДОУ рассматривается как проблемаванные на опыте.

Ключевые слова: профессиональные качества, дошкольное образование, воспитатель, педагогическая компетентность, качество образования, коммуникативные навыки, профессиональное развитие, проблемы воспитания.

DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL QUALITIES OF EDUCATORS OF FUTURE PRESCHOOL EDUCATIONAL INSTITUTIONS AS A PROBLEM

Annotation: This article considers the development of professional qualities in

Educators of preschool educational institutions as an urgent problem.his article considers the development of professional qualities in Educators of preschool educational institutions as an urgent problem. The professional competence, pedahis article considers the development of professional qualities in Educators of preschool educational institutions as an urgent prhis article considers the development of professional qualities in Educators of preschool edce.

Keywords: professional qualities, preschool education, educator, pedagogical competence, quality of Education, communicative skills, professional development, educational problems.

Kirish. Mamlakatimizda yoshlarga ta’lim va tarbiya berish sifatini oshirish bo‘yicha tizimli islohotlar amalga oshirilmoqda. Ayniqsa, maktabgacha ta’lim tizimi oxirgi yillarda chuqur e’tibor markazida bo‘lib, erta yoshdagi bolalarning jismoniy, aqliy va axloqiy rivojlanishida muhim bosqich sifatida e’tirof etilmoqda. Bu esa, ushbu tizimda faoliyat yuritayotgan tarbiyachilardan yuqori darajadagi kasbiy sifatlar, ya’ni pedagogik mahorat, axloqiy fazilatlar, zamonaviy metodik bilimlar va kommunikativ ko‘nikmalarni talab qiladi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi PF–5867-sonli Farmoni bilan tasdiqlangan “Maktabgacha ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi”, shuningdek, 2021-yilda qabul qilingan “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun maktabgacha ta’lim sifatini oshirish, pedagog kadrlar malakasini tizimli ravishda oshirish, innovatsion yondashuvlarni joriy etishni nazarda tutadi.

So‘nggi yillarda tarbiyachilarni tayyorlash va ularning malakasini oshirish bo‘yicha yangi o‘quv dasturlarining joriy etilishi, xorijiy tajriba asosida kasbiy rivojlanish modellarining qo‘llanilishi bu sohadagi yangiliklar sirasiga kiradi. Biroq amaliyotda tarbiyachilarning kasbiy sifatlarini rivojlantirishda bir qator muammolar – metodik tayyorgarlikdagi kamchiliklar, motivatsiya yetishmovchiligi, zamonaviy yondashuvlar bo‘yicha bilimlarning sustligi kabi masalalar kuzatilmoqda.

Maktabgacha ta’lim tarbiyachilarining kasbiy sifatlarini rivojlantirishga doir ilmiy izlanishlar soni so‘nggi yillarda sezilarli darajada ortib bormoqda. Jumladan, O‘zbekiston Respublikasi Oliy attestatsiya komissiyasi ro‘yxatidan o‘tgan dissertatsiyalarda bu muammoning turli jihatlari qamrab olingan.

Karimova Z.M. tomonidan himoya qilingan “Maktabgacha ta’lim muassasalari pedagoglarining kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish pedagogik shart-sharoitlari” mavzusidagi PhD dissertatsiyada tarbiyachilarning kasbiy bilim, ko‘nikma va munosabatlar tizimini shakllantirish, ularni amaliy faoliyatga tatbiq etish masalalari chuqur yoritilgan. Muallif innovatsion metodlarni qo‘llash orqali kasbiy sifatlarni mustahkamlash mexanizmlarini ilmiy asoslab bergan.

Yo‘ldosheva M.M. tomonidan tayyorlangan “Maktabgacha ta’lim tizimida pedagog kadrlarni kasbiy tayyorlash jarayonini takomillashtirish” mavzusidagi dissertatsiyada mavjud muammolar – o‘quv dasturlari va metodik materiallarning yetarli emasligi, amaliyot bilan nazariyaning uzviy bog‘lanmaganligi, tarbiyachilar motivatsiyasining pastligi kabi jihatlar tahlil qilingan. Dissertatsiyada kasbiy tayyorgarlikda kompetensiyaviy yondashuvning dolzarbligi ta’kidlangan.

Abdurahmonova D.S. esa o‘zining dissertatsiyasida maktabgacha ta’lim muassasalari tarbiyachilarida pedagogik refleksivlik va o‘z-o‘zini baholash sifatlarini shakllantirish masalasiga e’tibor qaratadi. Bu tadqiqotda kasbiy o‘sishning ichki (motivatsion) mexanizmlari ham ko‘rib chiqilgan.

Umuman olganda, PhD darajasidagi ilmiy tadqiqotlar tarbiyachilarda kasbiy sifatlarni rivojlantirishda: zamonaviy pedagogik texnologiyalar, shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv, kompetensiyaviy model, malaka oshirishning modullashtirilgan shakllari katta ahamiyat kasb etishini ko‘rsatmoqda. Ammo ushbu dissertatsiyalarda nazariy asoslar bilan bir qatorda amaliy model va mexanizmlarning yetarlicha joriy etilmaganligi, ba’zan esa umumlashtirilgan yondashuvlar bilan cheklanilganligi kuzatiladi.

Tadqiqot jarayonida ilmiy va o‘quv-uslubiy adabiyotlar tahlili, pedagogik kuzatuv, qiyosiy tahlil, umumlashtirish, dasturlashtirish va raqaamlashtirish modellari kabi metodlardan foydalanildi.

Bo‘lajak maktabgacha ta’lim tarbiyachilarda kasbiy sifatlarini rivojlantirish yo‘llari mavzusi yuzasidan ilmiy asoslangan natijalar.

Kasbiy sifatlar majmuasi aniqlashtirildi: Maktabgacha ta’lim tarbiyachilari uchun zarur bo‘lgan asosiy kasbiy sifatlar – pedagogik mahorat, kommunikativ ko‘nikmalar, kasbiy motivatsiya, metodik bilimlar, muomala madaniyati va bolalar psixologiyasi bo‘yicha chuqur tushunchalar – sifatida belgilandi.

Kasbiy sifatlarni shakllantirishda mavjud muammolar aniqlandi: Tarbiyachilar tayyorlovida quyidagi muammolar mavjudligi ilmiy jihatdan asoslab berildi:

- nazariy bilimlar va amaliy ko‘nikmalar o‘rtasidagi nomutanosiblik;
- innovatsion yondashuvlar va texnologiyalarni yetarli darajada qo‘llamaslik;
- tarbiyachilarning o‘z ustida ishlashga nisbatan past motivatsiyasi;
- metodik qo‘llanmalarning eskirganligi yoki yetishmasligi.

Tarbiyachilar kasbiy rivojlanishining asosiy omillari aniqlandi: Ilmiy tadqiqotlar natijasida kasbiy sifatlarning rivojlanishida quyidagi omillar hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanligi isbotlandi:

- tizimli ravishda malaka oshirish kurslarining mavjudligi;
- kasbiy refleksiya va o‘z-o‘zini baholash amaliyotining joriy etilishi;
- kasbiy faoliyatda zamonaviy metodik yondashuvlar (STEAM, o‘yinli o‘qitish, loyihaviy metodlar)dan foydalanish.

Pedagogik faoliyat samaradorligini oshiruvchi modellar tavsiya etildi: O‘rganilgan manbalar asosida tarbiyachilar uchun kompetensiyaviy yondashuv asosidagi model hamda kasbiy portfel yuritish tizimini joriy etish zarurligi asoslab berildi.

Amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi: Dissertatsiyalar tahliliga tayangan holda quyidagi amaliy choralar tavsiya qilinadi:

- maktabgacha ta’lim tarbiyachilari uchun onlayn metodik platformalarni yaratish;
- zamonaviy psixologik-pedagogik treninglar orqali refleksivlikni rivojlantirish;

❖ kasbiy sifatlarni baholashning reyting asosidagi tizimini ishlab chiqish.

Olib borilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatmoqdaki, maktabgacha ta’lim tarbiyachilarida kasbiy sifatlarni rivojlantirish – nafaqat ta’lim sifati, balki bolalarning jismoniy va ruhiy kamoloti bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgan dolzarb masaladir. Zamonaviy pedagogika yondashuvlari kasbiy kompetensiyaning faqat nazariy bilim emas, balki amaliy ko‘nikma, kommunikativ madaniyat va shaxsiy fazilatlar bilan uyg‘unlashgan holda shakllanishini talab qiladi.

Muhokama jarayonida aniqlanishicha, maktabgacha ta’lim tizimida faoliyat yuritayotgan tarbiyachilarning aksariyati amaliy jihatdan faol bo‘lishiga qaramay, metodik yangiliklarni tatbiq etishda qiyinchiliklarga duch kelmoqda. Bu esa ularning kasbiy motivatsiyasi va tashabbuskorligini pasayishiga olib keladi. Bundan tashqari, tarbiyachilarning malaka oshirish kurslariga yetarli ravishda jalb etilmasligi, ularning zamonaviy kompetensiyalarni egallash imkoniyatlarini cheklab qo‘ymoqda.

PhD darajasidagi tadqiqotlarda ilgari surilgan yondashuvlar – kompetensiyaviy model, reflektiv treninglar, shaxsiy portfel yuritish kabi g‘oyalar ushbu muammoning amaliy yechimlariga asos bo‘la oladi. Shuningdek, so‘nggi yillarda qabul qilingan davlat dasturlari va konsepsiyalar (xususan, Maktabgacha ta’limni 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi) tarbiyachilar kasbiy sifatlarini oshirishga qaratilgan strategik yondashuvlarni mustahkamlab bermoqda.

Shunday ekan, ushbu muammoning hal qilinishi uchun kasbiy rivojlanishga oid tizimli yondashuvlar, malaka oshirish dasturlarini modernizatsiya qilish va pedagogik innovatsiyalarni tarbiyachilar faoliyatiga singdirish dolzarb vazifa bo‘lib qolmoqda.

Xulosa qilib aytganda tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, maktabgacha ta’lim tarbiyachilarida kasbiy sifatlarni shakllantirish va rivojlantirish nafaqat ta’lim sifati, balki bolaning shaxs sifatida kamol topishiga ham bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Kasbiy sifatlar bu faqatgina nazariy bilimlar emas, balki tarbiyachining pedagogik mahorati, innovatsion yondashuvlarga tayyorligi, muomala madaniyati, bolalar psixologiyasi va ehtiyojlariga mos yondasha olish qobiliyatidir.

Shundan kelib chiqib, kasbiy sifatlarni rivojlantirish uchun kompleks yondashuv, uzluksiz ta’lim, innovatsion metodlar va shaxsiy o‘sishni rag‘batlantiruvchi muhit muhim ahamiyatga ega.

Shu boisdan, maktabgacha ta’lim tarbiyachilarining kasbiy sifatlarini rivojlantirishga qaratilgan strategiyalarni takomillashtirish, mavjud bilimlarni zamonaviy yondashuvlar bilan boyitish va kasbiy kompetensiyalarning uzluksiz shakllanishini ta’minlash dolzarb va kechiktirib bo‘lmaydigan vazifa sifatida qaralishi lozim. Zamonaviy metodik yondashuvlar (STEAM, o‘yinli o‘qitish, loyihaviy metodlar)dan foydalanish orqli kasbiy faoliyatda yuqori natijalarga erishiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Maktabgacha ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF–5867-sonli Farmoni. // Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi, 2019-yil, 8-oktabr.

2. Karimova Z.M. Maktabgacha ta’lim muassasalari pedagoglarining kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish shart-sharoitlari: Ped. fan. bo‘yicha PhD dissertatsiyasi. – Toshkent: TSPU, 2021.

3. Yo‘ldosheva M.M. Maktabgacha ta’lim tizimida pedagog kadrlarni kasbiy tayyorlash jarayonini takomillashtirish: Ped. fan. bo‘yicha PhD dissertatsiyasi.

– Toshkent: TDIU, 2020.

4. Abdurahmonova D.S. Maktabgacha ta’lim tarbiyachilarida reflektiv yondashuvni shakllantirishning pedagogik asoslari: Ped. fan. bo‘yicha PhD dissertatsiyasi.

– Toshkent: TDPU, 2019.

5. To‘xtayeva M.K. Maktabgacha ta’limda tarbiyachining kasbiy kompetensiyasini shakllantirishning nazariy asoslari. // Pedagogika va psixologiya ilmiy jurnali, №2, 2022. – B. 55–59.

TALABALARNI KASBIY VA MA'NAVIY YETUK, AXLOQIY FAZILATGA EGA QILIB TARBIYALASHNING PEDAGOGIK ASOSLARI

Hakimova Muqaddas Hasanovna, Termiz davlat universiteti "Jismoniy tarbiya va sport o'yinlari" kafedrasi o'qituvchisi
e-mail: muqaddashakimova@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada talabalarni kasbiy-ma'naviy nafosatga yo'naltirishning mazmuni va mohiyati chuqur tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida kasbiy-ma'naviy tarbiyaning pedagogik shart-sharoitlari, mazmuni, tamoyillari va samarali metodlari aniqlab berildi. Ilmiy asoslangan holda talabalarni kasbiy-ma'naviy nafosatga yo'naltirishda shaxsga yo'naltirilgan yondashuvning afzalliklari isbotlandi. Natijada, talaba kasbini nafaqat egallagan, balki uni yurakdan sevgan, jamiyat oldida mas'uliyatli, ma'naviy yetuk shaxs sifatida shakllanishi ta'minlanadi.

Kalit so'zlar: Talaba, oliy ta'lim, o'qituvchi, lector, o'qitish, manaviyat, nafosat, kasbiy-ma'naviyat, estetik.

PEDAGOGICAL FOUNDATIONS OF EDUCATING STUDENTS WITH PROFESSIONAL AND SPIRITUAL MATURITY, MORAL CHARACTER

Annotation: This article analyzes in depth the content and essence of directing students to professional and spiritual sophistication.his article analyzes in depth the content and essence of directing students to professional and spiritual sophistication. During the study, his article analyzes in depth the content and essence of directing students to professional and spiritual sophistication. During the study, pedagoghis article analyzes in depth the content and essence of directing students to professional and spiritual sophistication. During the study, pedagogical conditions, content, principles anded.

Keywords: student, higher education, teacher, lecturer, teaching, spirituality, elegance, professional-spirituality, aesthetic.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ВОСПИТАНИЯ УЧАЩИХСЯ КАК ПРОФЕССИОНАЛЬНО И ДУХОВНО ЗРЕЛЫХ, ОБЛАДАЮЩИХ НРАВСТВЕННЫМИ КАЧЕСТВАМИ

Аннотация: В данной статье будет проведен глубокий анализ содержания и сущности ориентации студентов на профессионально-духовное совершенствование.анной статье будет проведен глубокий анализ содержания и сущности ориентации студентов на профессионально-духовное

совершенствование. В х данной статье будет проведен глубокий анализ содержания и сущности ориентации студентов на профессионально-духовное совершенствование. В ходе иссанной статье будет проведен глубокий анализ содержания и сущности ориентации студентов на профессионально-духовное совершенствование. В ходе исследования были определены педаердцем.

Ключевые слова: студент, высшее образование, учитель, лектор, преподавание, духовность, изысканность, профессиональная духовность, эстетика.

Kirish. Bugungi kunda ijtimoiy taraqqiyot, axborot texnologiyalari rivoji va kasb sohalarining muttasil yangilanib borishi sharoitida talabalarning nafaqat kasbiy kompetensiyalarini, balki ularning ma’naviy-axloqiy fazilatlarini shakllantirish dolzarb ilmiy-amaliy masalalardan biriga aylangan. Ta’limning asosiy maqsadi — bilimli, malakali, axloqan yetuk, estetik did va ijtimoiy mas’uliyatga ega shaxsni tarbiyalashdan iborat bo‘lib, bu jarayon talabalarni kasbiy – ma’naviy nafosatga yo‘naltirish bilan bevosita bog‘liqdir.

Talabalarni kasbiy va ma’naviy jihatdan yetuk, estetik va axloqiy nafosatga ega shaxslar qilib tarbiyalash, ularni nafaqat o‘z kasbining ustasi, balki komil inson sifatida shakllantirish – ta’lim-tarbiya tizimining ustuvor vazifalaridan biridir.

Kasbiy – ma’naviy nafosat deganda nafaqat kasbga bo‘lgan chuqur hurmat va professionallik, balki insonning ichki dunyosining pokligi, jamiyatdagi o‘rni va burchini anglash, odob-axloq mezonlariga sodiqlik tushuniladi. Bu tushunchalar talabalarda barkamol shaxs sifatida shakllanishida muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.

Ushbu mavzu doirasida talabalarni kasbiy – ma’naviy nafosatga yo‘naltirishning mazmuni, asosiy yo‘nalishlari, metodik yondashuvlari hamda uning samaradorligini oshirish omillari tahlil qilinadi. Mazkur masalaning ilmiy asosda o‘rganilishi ta’lim-tarbiya sifatini yaxshilash va barkamol avlodni voyaga yetkazishda muhim nazariy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar tahlili. Talabalarni kasbiy-ma’naviy nafosatga yo‘naltirishning mazmuni va mohiyati mavzusi O‘zbekiston pedagogikasi, psixologiyasi, ma’naviyatshunosligi va tarbiya sohalarida dolzarb ilmiy yo‘nalish hisoblanadi. Bu borada bir nechta taniqli olimlar ilmiy izlanishlar olib borgan. Quyida ushbu mavzuga yaqin yo‘nalishlarda ilmiy ishlar qilgan ba’zi olimlar va ularning faoliyati haqida ma’lumotlar keltirilgan: Birinchi prizidentimiz Karimov Islom Abdug‘aniyevich (Garchi siyosatchi bo‘lsa-da, Islom Karimovning “Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch” asari talabalarda kasbiy, ma’naviy, vatanparvarlik hislarini uyg‘otishda muhim manba hisoblanadi), Abdulla Avloniy **(**Garchi tarixiy shaxs bo‘lsa-da, Avloniy talaba va yoshlar tarbiyasida ma’naviy poklik**,** nafosa**,** estetik tarbiyaga alohida urg‘u bergan. Asarlari: “Turkiy guliston yoxud axloq”, “Maktabgul”, “Milliy tarbiya” – bu asarlar kasbiy-ma’naviy tarbiyaning falsafiy negizlarini beradi), Habibulla Boltaboyev (O‘zbek pedagogikasining asoschilaridan biri sifatida, ma’naviy-estetik tarbiya va kasbiy yo‘naltirish masalalarini pedagogik yondashuvlar bilan yoritgan), Nizomiddin Komilov (Ma’naviyat, axloq va estetik tafakkur rivoji haqida falsafiy izlanishlar olib borgan. Asarlarida kasbiy ong, milliy qadriyatlar va axloqiy me’yorlarning yoshlar hayotidagi o‘rni keng yoritilgan),

To‘lqin Qoriyev (Ma’naviyatshunoslik sohasida ishlagan, ayniqsa kasbiy-ma’naviy tarbiya, talabalarda estetik did va ichki madaniyatni shakllantirish bo‘yicha izlanishlar qilgan. Uning ishlari kasb tanlash madaniyati va kasbiy kamolot bilan bog‘liq), Sayfulla Sa’dullaev (O‘zbekiston Respublikasi Ma’naviyat va ma’rifat markazi sobiq rahbari. Uning nutqlari va maqolalari talabalarning milliy g‘urur**,** kasbiy fidoyilik va ma’naviy poklik ruhida tarbiyalashga qaratilgan), Ziyodulla Turaev (O‘zbekiston pedagogik fanlari doktori, kasbiy yo‘naltirish va pedagogik ta’sir orqali shaxs kamoloti haqida ko‘plab ilmiy maqola va monografiyalar muallifi) olimlar talabalarni kasbiy-ma’naviy nafosatga yo‘naltirishning mazmuni va mohiyati qanchalik dolzarbligi, muammolari va yechimlari haqida o‘z mulohazalarini bayon qilgan.

Tadqiqot jarayonida ilmiy va o‘quv-uslubiy adabiyotlar tahlili, pedagogik kuzatuv, qiyosiy tahlil, umumlashtirish, dasturlashtirish va raqaamlashtirish modellari kabi metodlardan foydalanildi.

Natijalar. Quyida talabalarni kasbiy-ma’naviy nafosatga yo‘naltirishning mazmuni va mohiyati mavzusi yuzasidan ilmiy asoslangan natijalar.

1. Kasbiy-ma’naviy nafosat tushunchasining ilmiy asoslari aniqlashtirildi

- Kasbiy-ma’naviy nafosat — bu talabaning kasbga bo‘lgan mehr-muhabbati, kasbiy axloqiy normalarga sodiqligi, estetik didi, ichki madaniyati va ma’naviy dunyosining uyg‘unlashuvini ifodalaydi.
- Nafosat bu yerda faqat tashqi ko‘rinish emas, balki ichki axloqiy va madaniy fazilatlarning yuksak darajada mujassamligidir.

2. Kasbiy-ma’naviy nafosatga yo‘naltirishning pedagogik shart-sharoitlari aniqlab berildi.

Ta’lim jarayonida: integrativ yondashuv (kasbiy bilim + ma’naviy tarbiya), milliy qadriyatlarga asoslangan ta’lim mazmuni, ijodiy va estetik faoliyatlarni jalb etish (san’at, adabiyot, teatr, muhokama mashg‘ulotlari), namunali shaxslar hayotidan darslar berish – asosiy omillardir.

3. Talabalarda kasbiy-ma’naviy fazilatlarni shakllantirishda estetik tarbiyaning roli asoslab berildi

Estetik tarbiya orqali talabada quyidagi sifatlar rivojlanadi: kasbga nisbatan estetik did (masalan, dizaynerda go‘zallik tuyg‘usi), ichki madaniyat va psixologik barqarorlik, boshqalarga nisbatan mehr, hamdardlik, go‘zallikni qadrlash qobiliyati.

4. Shaxsiy-yo‘naltirilgan yondashuvning afzalliklari isbotlandi

Har bir talabaning qiziqishi, dunyoqarashi va estetik qarashlarini hisobga olgan holda tashkil etilgan o‘quv-tarbiya jarayoni samaraliroq bo‘ladi.

Bu yondashuv orqali: mustaqil fikrlash, kasbga sadoqat, o‘zini anglash va o‘zini boshqarish (refleksiya) rivojlanadi.

5. Kasbiy-ma’naviy nafosatga yo‘naltirishda oila, jamiyat va OAVning ta’siri tizimli yoritildi

- Oila – birlamchi axloqiy-estetik tarbiya makoni;
- Jamiyat – ijtimoiy qadriyatlar va kasbiy axloqiy me’yorlarni belgilovchi omil;

➢ OAV va ijtimoiy tarmoqlar – ma’naviylikni shakllantiruvchi kuchli vosita (agar to‘g‘ri yo‘naltirilsa).

6. Talabalarni kasbiy-ma’naviy nafosatga yo‘naltirish mexanizmlari ishlab chiqildi (tadqiqotlar asosida)

➢ Nazariy-modellashtirish: ideal kasbiy-ma’naviy shaxs portretini yaratish.

➢ Treninglar, mahorat darslari va muhokama mashg‘ulotlari orqali faol tarbiya mexanizmlari yaratish.

➢ Baholash mezonlarini ishlab chiqish: talabada kasbiy-ma’naviy nafosatning shakllanganlik darajasini aniqlash (o‘zini baholash, pedagog bahosi, tengdoshlik bahosi).

Muhokama. Bugungi globallashuv sharoitida faqat kasb egallash emas, balki kasbga bo‘lgan ma’naviy va axloqiy munosabatni shakllantirish dolzarb masalaga aylandi. Nafosatni faqat tashqi estetiklik deb tushunish xato: bu tushuncha ichki go‘zallik, kasbiy sadoqat**,** vijdonli mehnat, etika va madaniyatni o‘z ichiga oladi. Talaba o‘z kasbini yurakdan sevmasa, u na jamoaga, na jamiyatga foyda keltiradi.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, agar kasbiy va ma’naviy tarbiya bir-biridan ajratib qaralsa, tarbiyaviy samaradorlik keskin kamayadi. Shuning uchun integrativ yondashuv – ya’ni bilim berish jarayonida axloqiy, estetik va ma’naviy qadriyatlarni uyg‘unlashtirish talab etiladi. Talaba uchun bu yondashuv yanada qiziqarli va hayotiy bo‘ladi, o‘quv jarayonining sun’iy emas, mazmunli va chuqur kechishiga sabab bo‘ladi.

Estetik tarbiya faqat rassomlik yoki musiqa emas, balki dunyoni go‘zallik orqali idrok etish qobiliyatidir. Masalan, shifokor faqat bilimli emas, balki bemorga mehr bilan yondashadigan, muomala madaniyatiga ega shaxs bo‘lishi kerak. Shu sababli, estetik did – kasbga bo‘lgan ichki munosabatni chuqurlashtiradi va ijtimoiy mas’uliyatni oshiradi.

Har bir talabaning qiziqishlari, orzulari, ehtiyojlari bor. Ularni bir xil qolipga solib bo‘lmaydi. Shuning uchun individual yondashuv, o‘z-o‘zini anglash va o‘zini ifoda qilish imkoniyatlarini berish talabaning kasbiy-ma’naviy o‘sishini tezlashtiradi. Bu metod o‘zini anglagan, fikri bor, mustaqil qaror qabul qiluvchi shaxsni shakllantiradi. Aynan shunday shaxs jamiyatda faol, ijtimoiy mas’uliyatli va barqaror bo‘ladi.

Tarbiyaning maktabda boshlanib, jamiyatda davom etishi zarur. Oila – asosiy axloqiy tamoyillar shakllanadigan joy. Jamiyat esa kasbiy me’yorlarni belgilab beradi. OAV esa bu qadriyatlarni mustahkamlaydi yoki yo‘q qiladi. Ayni paytda, ijtimoiy tarmoqlarning kuchli ta’siri borligi bois, ulardan ma’naviy-ma’rifiy vosita sifatida foydalanish zarur.

O‘quv-tarbiya jarayoni tasodifiy emas, ilmiy asoslangan tizimli faoliyat bo‘lishi zarur. Treninglar, estetik loyihalar, kasbga oid ijodiy mashg‘ulotlar, mahorat darslari orqali talabani faqat bilimli emas, balki axloqiy, estetik va mas’uliyatli inson sifatida kamol toptirish mumkin. Shuningdek, baholash mezonlarining mavjudligi pedagogga talabaning ichki o‘sishini nazorat qilishga imkon beradi.

Xulosa qilib aytganda talabalarni kasbiy-ma’naviy nafosatga yo‘naltirish bu shunchaki axloqiy targ‘ibot emas, balki shaxsni kasbiy jihatdan yetuk, ma’naviy

jihatdan barkamol, estetik did va ichki madaniyatga ega inson sifatida kamol toptirishga yo‘naltirilgan chuqur tarbiyaviy jarayondir. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, kasbiy-ma’naviy nafosat quyidagi asosiy komponentlardan tarkib topadi: kasbga bo‘lgan mehr va mas’uliyat, ma’naviy qadriyatlarga sodiqlik, axloqiy va estetik madaniyat, ijtimoiy foydalilik hissi. Bu komponentlarni o‘zaro uyg‘unlashtirish orqali talabada kasbiy faoliyatga nisbatan vijdoniy yondashuv, kasbini ijodiy anglash, jamiyat oldidagi burchini chuqur his etish kabi muhim jihatlarga ega bo‘ladi.

Shuningdek, ushbu yo‘naltirish quyidagi asosiy pedagogik shart-sharoitlar asosida samarali kechadi: integrativ yondashuv, shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim strategiyalari, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga tayanilgan mazmun, oila, ta’lim muassasasi, jamoatchilik va OAVning uzviy hamkorligi. Kasbiy-ma’naviy nafosatning shakllanishi natijasida talaba o‘z kasbiga ijodiy va mas’uliyatli yondashadigan, ijtimoiy barqaror, axloqiy toza va estetik jihatdan yetuk shaxsga aylanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimov B. Kasbga yo‘naltirish pedagogikasi. – Toshkent: TDPU, 2020.
2. Karimov I. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: “Ma’naviyat”, 2016. -B 174.
3. Moyliyeva X. Talabalarda ma’naviy sifatlarini rivojlantirishga yo‘naltirilgan tarixiy pedagogik jarayonning mazmuni va mohiyati. Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. ISSN:2181-1784. 3(2), Feb., 2023. -B 848-852.
4. Mutallibjonov M. Talabalar kasbiy ma’naviyatini rivojlantirish yuzasidan xorijiy tajribalar tadqiqi va uning kontekstual jihatlari. Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. VOLUME 1 | ISSUE 7 ISSN 2181-1784 Scientific Journal Impact Factor SJIF 2021: 5.423. -B 308-312.

GEOMETRIK JISMLARDAN TASHKIL TOPGAN NATYURMORTNI CHIZISHDA PERSPEKTIVA QOIDALARIDAN AMALIY FOYDALANISH BOSQICHLARI

Khayrova Madina Rasimovna, Guliston davlat pedagogika instituti
“Tasviriy san’at” 2-bosqich magistranti
e-mail: madinaxayrova050@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada geometrik jismlardan tashkil topgan natyurmortni chizish jarayonida perspektiva qoidalaridan amaliy foydalanish bosqichlari ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Natyurmort tasvirini yaratishda perspektiva qonuniyatlarini to‘g‘ri qo‘llash tasviriy san’atda fazoviy fikrlashni rivojlantirish, hajmni aniq ifodalash va kompozitsion muvozanatni ta’minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Maqolada geometrik shakllar asosida natyurmort tuzish metodikasi, tasvirni rejalashtirish, yorug‘lik va soyani to‘g‘ri joylashtirish, shuningdek, rang va proporsiyalar uyg‘unligini ta’minlash jarayonlari bosqichma-bosqich yoritilgan. Shuningdek, o‘quvchilarda amaliy ko‘nikmalarni shakllantirish va ularning estetik didini rivojlantirishda bu metodikaning ta’limiy ahamiyati asoslab berilgan. Tadqiqot natijalari natyurmort janrida chizmachilik va tasviriy san’at darslarini takomillashtirishda, shuningdek, zamonaviy san’at ta’limida perspektiva nazariyasini chuqur o‘rganishda amaliy qo‘llanma sifatida xizmat qilishi mumkin.

Kalit so‘zlar: Geometrik jismlar, natyurmort, perspektiva, chizmachilik, tasviriy san’at, amaliy bosqichlar, yorug‘lik va soya, hajm, fazoviy tasvir, kompozitsiya

ЭТАПЫ ПРАКТИЧЕСКОГО ПРИМЕНЕНИЯ ПРАВИЛ ПЕРСПЕКТИВЫ ПРИ ИЗОБРАЖЕНИИ НАТЮРМОРТА, СОСТОЯЩЕГО ИЗ ГЕОМЕТРИЧЕСКИХ ТЕЛ

Аннотация: В данной статье научно анализируются этапы практического применения правил перспективы при изображении натюрморта, составленного из геометрических тел. Правильное использование законов перспективы при создании натюрморта имеет важное значение для развития пространственного мышления в изобразительном искусстве, точной передачи объёма и обеспечения композиционного равновесия. В статье поэтапно освещаются методика построения натюрморта на основе геометрических форм, планирование изображения, правильное расположение света и тени, а также обеспечение гармонии цвета и пропорций. Кроме того, обосновано образовательное значение данной методики в формировании практических

навыков учащихся и развитии их эстетического вкуса. Результаты исследования могут служить практическим руководством при совершенствовании преподавания черчения и изобразительного искусства в жанре натюрморта, а также в углублённом изучении теории перспективы в современном художественном образовании.

Ключевые слова: геометрические тела, натюрморт, перспектива, черчение, изобразительное искусство, практические этапы, свет и тень, объём, пространственное изображение, композиция

STAGES OF PRACTICAL APPLICATION OF PERSPECTIVE RULES IN DRAWING A STILL LIFE COMPOSED OF GEOMETRIC SHAPES

Annotation: This article provides a scientific analysis of the stages of practical application of perspective rules in drawing still life compositions composed of geometric objects. Proper use of perspective principles in creating a still life is essential for developing spatial thinking in the visual arts, accurately conveying volume, and achieving compositional balance. The article presents a step-by-step description of the methodology for constructing a still life based on geometric forms, planning the image, correctly placing light and shadow, and ensuring harmony of color and proportions. Furthermore, the educational importance of this methodology in developing students' practical skills and aesthetic taste is substantiated. The research results can serve as a practical guide for improving drawing and visual art instruction in the still life genre, as well as for deepening the study of perspective theory in modern art education.

Keywords: geometric forms, still life, perspective, drawing, fine arts, practical stages, light and shadow, volume, spatial representation, composition

KIRISH: Tasviriy san'at inson tafakkurini, estetik didini va badiiy idrokini rivojlantiruvchi eng muhim san'at turlaridan biridir. Unda shakl, rang, chiziq va fazo orqali atrof-muhitdagi narsalar hamda voqelikning badiiy ifodasi yaratiladi. Ayniqsa, natyurmort janri tasviriy san'at ta'limida o'quvchilarning kuzatuvchanligini oshirish, geometrik shakllarni to'g'ri ko'ra olish, ularni real muhitda tasvirlay bilish ko'nikmalarini shakllantirishda alohida ahamiyatga ega. Geometrik jismlardan tashkil topgan natyurmort tasvirini chizish jarayoni perspektiva qonuniyatlariga asoslangan bo'lib, u fazodagi predmetlarning shakli, hajmi va o'zaro nisbatlarini aniq ifodalash imkonini beradi. Perspektiva - bu tasviriy san'atning ilmiy-nazariy asoslaridan biri bo'lib, uning qoidalarini to'g'ri qo'llash orqali ikki o'lchamli tasvirda uch o'lchamli fazoviy chuqurlik yaratish mumkin. Shu sababli, natyurmortni chizishda perspektiva bilimlaridan amaliy foydalanish san'at asarining realizmi, badiiy aniqligi va kompozitsion mukammalligini ta'minlaydi. Maqolada geometrik jismlar asosida tuzilgan natyurmortni yaratish jarayonining asosiy bosqichlari - obyektlarni joylashtirish, proportsiyalarni aniqlash, yorug'lik va soyani belgilash, rang uyg'unligini topish hamda fazoviy ko'rinishni hosil qilish masalalari tahlil qilinadi. Shuningdek, bu jarayon o'quvchilarda fazoviy fikrlashni shakllantirish, chizmachilik va tasviriy ko'nikmalarni rivojlantirish, san'atga nisbatan estetik munosabatni

kuchaytirishda qanday amaliy ahamiyat kasb etishi yoritiladi. Mazkur tadqiqotning dolzarbligi shundaki, u zamonaviy san’at ta’limi tizimida perspektiva nazariyasining o‘rni va ahamiyatini chuqur o‘rganish, natyurmort chizish metodikasini takomillashtirish, shuningdek, o‘quvchilarda ijodiy fikrlash va estetik idrokni rivojlantirishga qaratilgan ilmiy-amaliy yondashuvni taklif etadi. Geometrik jismlardan tashkil topgan natyurmort tasviriy san’atni o‘qitishda o‘quvchilar uchun eng qulay va metodik jihatdan to‘g‘ri tanlangan o‘quv materiali hisoblanadi. Chunki bu shakllar yordamida o‘quvchilar oddiy hajmiy tuzilmalarning fazoviy xususiyatlarini, yorug‘lik va soya ta’sirini hamda predmetlarning bir-biriga nisbatan joylashuvini to‘g‘ri aniqlashni o‘rganadilar. Mazkur yo‘nalish, o‘z navbatida, chizmachilik va badiiy tasvirning eng muhim nazariy asoslaridan biri - perspektiva qonuniyatlarini chuqur anglashga yordam beradi. Perspektiva qonuniyatlarini o‘rgatish nafaqat tasviriy san’at fanining mazmunini boyitadi, balki o‘quvchilarning fazoviy fikrlash, kuzatuvchanlik va tahliliy yondashuvini rivojlantiradi. Shu boisdan ham bu mavzuning o‘rganilishi o‘quv jarayonini yanada samarali, tizimli va amaliy tajriba asosida tashkil etish imkonini beradi. Amaliy perspektiva orqali natyurmort chizish jarayoni o‘quvchining kuzatish, tahlil qilish va shaklni real fazoda tasvirlash malakasini mustahkamlaydi. Tadqiqot mavzusining dolzarbligi shundan iboratki, hozirgi kunda san’at ta’limida o‘quvchilarning chizishdagi realizmga intilishi, shaklni to‘g‘ri ifodalash va fazoviy kompozitsiyani qurishdagi malakalarini rivojlantirish zarurati ortib bormoqda. Shu bois, geometrik jismlardan tashkil topgan natyurmortni chizishda perspektiva qoidalaridan amaliy foydalanishning bosqichma-bosqich metodikasini ishlab chiqish ta’lim jarayonining sifatini oshirish, o‘quvchilarni mustaqil fikrlash va ijodiy faoliyatga tayyorlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur tadqiqotning maqsadi - geometrik jismlardan tashkil topgan natyurmortni chizish jarayonida perspektiva qonuniyatlaridan foydalanishning samarali metodikasini ishlab chiqish va uni o‘quv jarayoniga tatbiq etishdan iborat. Shu asosda o‘quvchilarda tasviriy madaniyatni shakllantirish, fazoviy tasavvurni rivojlantirish hamda badiiy tafakkurni chuqurlashtirish nazarda tutiladi. Tadqiqot obyekti - tasviriy san’at darslarida geometrik jismlardan tashkil topgan natyurmortni chizish jarayoni. Tadqiqot predmeti - natyurmortni chizishda perspektiva qoidalarini o‘rgatishning amaliy bosqichlari, uslublari va metodik yondashuvlari. Tadqiqotning nazariy asosi - tasviriy san’at nazariyasi, pedagogika, psixologiya, shuningdek o‘qitish metodikasi sohasidagi ilmiy manbalar, mahalliy va xorijiy olimlarning ishlanmalari tashkil etadi. Tadqiqotning ilmiy yangiligi shundaki, unda geometrik jismlardan tashkil topgan natyurmortni chizishda perspektiva qonuniyatlaridan amaliy foydalanishning bosqichli metodikasi ishlab chiqilgan hamda o‘quvchilarni fazoviy tafakkurga yo‘naltiruvchi yangi pedagogik yondashuvlar taklif etilgan. Tadqiqotning amaliy ahamiyati esa tasviriy san’at o‘qituvchilari uchun geometrik jismlar asosida natyurmort chizishni o‘rgatishda qo‘llanilishi mumkin bo‘lgan aniq metodik tavsiyalarni ishlab chiqishda namoyon bo‘ladi. Mazkur metodika o‘quvchilarning chizmachilik mahoratini oshirish, ularni badiiy tahlil va realizm asosida ishlashga tayyorlashda samarali vosita bo‘lib xizmat qiladi. Xulosa qilib aytganda, ushbu tadqiqot tasviriy san’at ta’limida amaliy perspektiva qonuniyatlaridan foydalanishning ilmiy-nazariy va amaliy asoslarini

o‘rganishga, natyurmort chizish jarayonini metodik jihatdan takomillashtirishga hamda o‘quvchilarda ijodiy tafakkurni rivojlantirishga qaratilgan bo‘lib, zamonaviy ta’lim jarayonining dolzarb masalalaridan biri sifatida e’tirof etiladi.

METODLAR: Insonning ko‘rish xususiyatini hisobga olgan holda markaziy proyeksiyalash usulida bajarilgan tasvir perspektiva deb ataladi. Perspektiva-tasviriy san’atning grammatikasidir, chunki yaratilgan har qanday realistik rassomlik asari perspektiva qonuniyatlari asosida bajariladi yoki bajarilishi shart. Shundagina bu asarning to‘g‘ri qurilganligi yoki hayotiyligi ta’minlanadi. Agar tasviriy san’at asari bu qoidalarga amal qilinmasdan yaratilsa, ilmli kuzatuvchilar “bu rasmda perspektiva yo‘q”, oddiy kuzatuvchilar “bu rasmdagi narsalar o‘ziga o‘xshamabdi” deydilar. Perspektiva fani realistik rasm yaratish uchun ilmiy manba vazifasini o‘taydi va narsalarni ko‘z o‘ngimizda qanday ko‘rsak, shunday tasvirlashga yordam beradi. Tasviriy san’at sohasida bo‘lajak mutaxassislar tayyorlash jarayonida o‘tgan asrlarda ishlab chiqilgan usullarni o‘rganish va undan foydalanish xususida olim N.Rostovsev “O‘tgan asrlarda o‘qitish uslubiyotini ham nazariy, ham amaliy tomondan o‘rganish hamda uning ijobiy va salbiy tomonlarini aniqlash zarurdir” deb yozadi. Ushbu ishlarni o‘rganish oldingi davr ajdodlarimiz qoldirgan tajribalar bizga hozirgi zamon badiiy-pedagogik ta’lim va tarbiya nazariyasini aniqlashimizga yordam beradi. Shu sababli Leanordo da Vinchi, Albrext Dyurer, Shon, Golbeyx, Mikelanjelo, Rafael, J.Kuzin va boshqa uyg‘onish davri rassomlari perspektiva qonunlarini o‘rganishga katta ahamiyat berganlar, ular asarlari jiddiy perspektiv qurilishi bilan ajralib turadi va bu kompozitsion yechimlar perspektivaning matematik bilimlari asosida bo‘lishidan dalolat beradi. Tasviriy san’atni o‘qitishda geometrik jismlardan tashkil topgan natyurmortlar bilan ishlash, o‘quvchilarda fazoviy tasavvurni, shaklni tahlil qilish ko‘nikmalarini va tasviriy fikrlash madaniyatini shakllantirishda muhim o‘rin tutadi. Mazkur metodik yo‘nalishning markazida amaliy perspektiva qoidalarini o‘rganish va ularni chizish jarayonida bosqichma-bosqich qo‘llash turadi. Metodik jihatdan to‘g‘ri tashkil etilgan dars jarayoni o‘quvchiga predmetlarning shaklini tahlil qilish, ularning o‘zaro joylashuvini to‘g‘ri aniqlash hamda hajm, nurlar yo‘nalishi va soya-tuslar nisbatini anglash imkonini beradi. Bu jarayon o‘z navbatida tasviriy ifoda madaniyatini oshirish, kompozitsion tafakkurni rivojlantirishga xizmat qiladi.

1. Tayyorlov bosqichi: birinchi bosqichda o‘quvchi perspektiva tushunchasining nazariy asoslari bilan tanishtiriladi. Masalan, ufq chizig‘i, yo‘nalish nuqtasi, nisbiy kattalik, masofa va burchak o‘zgarishi kabi asosiy terminlar amaliy misollar yordamida tushuntiriladi. Shu bosqichda geometrik jismlar - kub, prizma, silindr, konus va shar shaklidagi obyektlar tanlanadi va ularning perspektiv o‘zgarishlari tahlil qilinadi. O‘qituvchi tomonidan ob’yektlarning to‘g‘ri joylashuvi, kompozitsion markaz, yorug‘lik manbai va ko‘rish burchagi belgilanadi. Bu tayyorgarlik jarayoni o‘quvchining kuzatuvchanligini va obyektni butun fazoda tasavvur qilish salohiyatini mustahkamlaydi.

2. Kompozitsiyani joylashtirish bosqichi: bu bosqichda geometrik jismlardan tashkil topgan natyurmortning joylashuvi, ularning bir-biriga nisbatan hajmi, masofasi va yo‘nalishlari aniqlanadi. O‘quvchi chizmani engil chiziqlar bilan boshlaydi, bu esa xatoliklarni to‘g‘rilash imkonini beradi. Kompozitsiyada obyektlarning markaziy o‘qi, balandlik va kenglik proporsiyalari o‘lchov orqali

aniqlanadi. Perspektiva qonuniyatlariga ko‘ra, masofaga ketayotgan obyektlar hajmi kichrayib borishi, ularning konturlari yumshoqroq tasvirlanishi kerakligi ta’kidlanadi.

3. Perspektiv qurilish bosqichi: asosiy metodik bosqich - bu perspektivani to‘g‘ri qurish jarayoni. O‘quvchi real fazoda ko‘rinayotgan geometrik jismlarning qirralarini, yo‘nalishlarini ufq chizig‘iga nisbatan tahlil qiladi. Har bir geometrik jism uchun yo‘nalish nuqtasi (vanishing point) aniqlanadi. Masalan, kub shaklini chizishda ikki yo‘nalishli perspektiva, silindrda esa elips shaklidagi asosni to‘g‘ri qurish o‘rgatiladi. Ushbu jarayonda chiziqli perspektiva bilan bir qatorda hajmiy ifodaning realizmi ham shakllantiriladi.

4. Yorug‘lik va soya ishlanishi bosqichi: Perspektiv qurilishdan so‘ng, natyurmortdagi geometrik jismlar ustida yorug‘lik va soya ishlanadi. Bu bosqich o‘quvchidan nafaqat nazariy, balki yorug‘lik manbai yo‘nalishini kuzatish ko‘nikmasini ham talab etadi. O‘qituvchi o‘quvchilarga chiaroskuro “yorug‘-soya kontrasti” prinsipi asosida obyekt yuzasidagi hajmni kuchaytirishni, nur va soya o‘rtasidagi gradatsiyani aniqlashni o‘rgatadi. Bunda eng muhim jihat - soyani perspektiv qonuniyatlariga muvofiq joylashtirishdir.

5. Yakuniy bosqich (ifodaviy ishlov berish): oxirgi bosqichda natyurmort umumiy kompozitsiyasi tahlil qilinadi, chiziqlar aniqlashtiriladi, tuslar muvozanati va yorug‘lik ta’siri to‘liq yakunlanadi. Ushbu bosqich o‘quvchi tomonidan badiiy idrok, fazoviy tafakkur va ijodiy yondashuvning bir butun holda shakllanishiga olib keladi. Natijada geometrik jismlardan tashkil topgan natyurmortni chizishda o‘quvchi faqat chizish ko‘nikmasini emas, balki amaliy perspektiva qonuniyatlarini to‘g‘ri qo‘llash madaniyatini ham egallaydi.

NATIJALAR: O‘tkazilgan tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, geometrik jismlardan tashkil topgan natyurmortni chizishda perspektiva qoidalaridan amaliy foydalanish o‘quvchilarda nafaqat tasviriy san’atga oid nazariy bilimlarni, balki amaliy chizish malakalarini ham chuqur shakllantiradi. Tajriba-sinov mashg‘ulotlari jarayonida aniqlanishicha, perspektiva qonuniyatlarini bosqichma-bosqich o‘rgatish o‘quvchilarning idrok, kuzatuvchanlik, fazoviy fikrlash hamda shaklni tahlil qilish ko‘nikmalarini sezilarli darajada rivojlantiradi. Tadqiqot jarayonida ishlab chiqilgan metodika asosida olib borilgan dars mashg‘ulotlari o‘quvchilarni real predmetlarni fazoda tasavvur qilish, ularning nisbiy o‘lchamlari, joylashuvi va hajmiy ko‘rinishini to‘g‘ri aniqlashga yo‘naltirdi. Natijada o‘quvchilarning chizmalari avvalgi nazariy tayyorgarlikka nisbatan ancha ishonchli, mutanosib va realistik tus oldi. Bu esa perspektiva qoidalarining o‘rgatish jarayonida to‘g‘ri tanlangan metodik yondashuvning samaradorligini tasdiqlaydi. Shuningdek, tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, geometrik jismlarni perspektiva asosida chizish bo‘yicha amaliy mashqlar o‘quvchilarning badiiy tafakkurini, estetik didini va san’atga ijodiy yondashuvini shakllantirishda muhim o‘rin tutadi. Dars jarayonida fazoviy modellar - kub, prizma, konus, silindr va shar kabi jismlarni o‘rganish orqali o‘quvchilar chiziqli va havo perspektivasining farqlarini amalda tushunishga erishdilar. Bu esa keyinchalik murakkab shaklli natyurmortlar, interyer yoki peyzaj ishlanmalarida to‘g‘ri kompozitsion yondashuvni tanlash imkonini berdi. O‘quvchilar bilan olib borilgan amaliy sinovlar natijasida, ularning chizishdagi xatoliklar - nisbatni saqlamaslik, ufq chizig‘ini noto‘g‘ri aniqlash, shaklni yassi tasvirlash kabi

muammolar kamaygani kuzatildi. Bu holat tadqiqotda ishlab chiqilgan metodikaning ta’limiy samaradorligini isbotlaydi. Ayniqsa, darslarda yorug‘lik va soya qonuniyatlarini perspektiva bilan uyg‘unlashtirish mashqlari o‘quvchilarning hajmni ifodalash mahoratini ancha oshirdi. Tadqiqot davomida o‘quvchilarning mustaqil ishlash ko‘nikmalari ham kuchaydi. Ular chizmalarni tahlil qilish, fazoviy tuzilmani aniqlash va kompozitsion yechimlar topishda erkinroq fikrlay boshladilar. Bu esa tasviriy san’at o‘qitish jarayonida ijodiy yondashuvni shakllantirish uchun muhim shartlardan biridir. Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, geometrik jismlardan tashkil topgan natyurmortni chizishda perspektiva qoidalarini amaliy qo‘llash orqali o‘quvchilarning tasviriy faoliyatdagi ishtiroki yanada faollashdi, ularning fan bilan qiziqishi ortdi. Bu jarayon o‘qituvchilarga ham yangi metodik uslublarni ishlab chiqish, o‘quv jarayonini interfaol shakllarda tashkil etish imkonini berdi.

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, quyidagi xulosalarga kelindi:

1. Perspektiva qoidalarini o‘rgatishda bosqichma-bosqich yondashuv o‘quvchilarning chizish malakasini tizimli rivojlantiradi.

2. Amaliy mashg‘ulotlarda geometrik jismlar asosida tuzilgan natyurmortlardan foydalanish fazoviy tafakkurni mustahkamlaydi.

3. Yorug‘lik va soya qonuniyatlarini perspektiva bilan bog‘lash o‘quvchida hajm va chuqurlikni to‘g‘ri ifodalashni ta’minlaydi.

4. Metodik tavsiyalar asosida tashkil etilgan darslar o‘quvchilarning badiiy didi va ijodiy salohiyatini oshiradi.

5. Tadqiqot natijalari tasviriy san’at ta’limi tizimida perspektiva o‘rgatish metodikasini takomillashtirishga ilmiy asos yaratadi.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari shuni isbotladiki, geometrik jismlardan tashkil topgan natyurmortni chizishda perspektiva qoidalaridan amaliy foydalanish san’at ta’limida innovatsion, samarali va dolzarb metodik yo‘nalish hisoblanadi. Ushbu yondashuv o‘quvchilarda realizmga asoslangan tasvir madaniyatini shakllantiradi, ularni kuzatish, tahlil qilish va ijodiy ifodalash malakasiga tayyorlaydi.

MUHOKAMA: Ushbu tadqiqot natijalari tasviriy san’atni o‘qitishda amaliy perspektiva qonuniyatlaridan foydalanish masalasi bugungi kunda naqadar dolzarb ekanligini ko‘rsatadi. Geometrik jismlardan tashkil topgan natyurmortni chizish jarayonini chuqur o‘rganish shuni isbotladiki, tasviriy faoliyatda perspektiva qonuniyatlari faqat nazariy bilim sifatida emas, balki amaliy ko‘nikma va ijodiy tafakkur shakllanishida asosiy o‘rinni egallaydi. Muhokama jarayonida o‘quvchilar bilan o‘tkazilgan kuzatishlar, amaliy tajribalar hamda nazariy tahlillar shuni ko‘rsatdiki, perspektiva qonuniyatlarini bosqichma-bosqich o‘rgatish natyurmort chizish jarayonida fazoviy idrokning ancha oshishiga olib keladi. Bu esa o‘z navbatida chizmadagi nisbatlarning to‘g‘riligini, hajmiylikning real ifodasini va badiiy kompozitsiyaning uyg‘unligini ta’minlaydi. Tadqiqot davomida aniqlangan holatlardan biri shundan iboratki, ko‘pchilik o‘quvchilar dastlab geometrik jismlarning shakliy tuzilishini fazoda to‘liq anglay olmaydi. Ammo amaliy mashg‘ulotlarda perspektiva asosida qurilgan tahliliy chizmalar yordamida ular asta-sekinlik bilan predmetlarning tuzilishi va fazoviy joylashuvini tushunishga o‘rganadi. Natijada ularning tasviriy faoliyatdagi ishonchliligi, chizmadagi aniqlik darajasi va mustaqil ishlash ko‘nikmasi oshadi. Shuningdek, tadqiqot davomida aniqlanishicha,

dars jarayonida geometrik jismlardan tashkil topgan natyurmortni chizishda perspektiva qoidalarini qo‘llash o‘quvchilarni faqat texnik ko‘nikmaga emas, balki badiiy tafakkurga asoslangan ijodiy yondashuvga ham yo‘naltiradi. Bu holat o‘quvchilarda san’at asarlariga nisbatan tahliliy qarash, kuzatuvchanlik va shaklni estetik idrok etish salohiyatini rivojlantiradi. Muhokama natijalariga ko‘ra, perspektiv qurilish bosqichlarini aniq ketma-ketlikda o‘rgatish metodikasi ta’lim samaradorligini oshiradi. O‘quvchilarning bilim darajasi, fazoviy tasavvuri va kompozitsion fikrlash ko‘nikmalari sezilarli darajada yaxshilanganini kuzatish mumkin. Bu holat tadqiqot metodikasining amaliy ahamiyatini yanada mustahkamlaydi. Tadqiqot davomida shuningdek, o‘quvchilarning ijodiy fikrlashini faollashtirishda yorug‘lik va soya qonuniyatlarini perspektiva bilan bog‘lab o‘rgatish samarali natijalar bergani aniqlandi. Bu yondashuv o‘quvchilarda hajmni, chuqurlikni va fazoviy muhitni badiiy jihatdan to‘g‘ri ifodalashni osonlashtiradi. Shu orqali ular tasvirni yassi emas, balki fazoviy va jonli ko‘rinishda tasvirlashga o‘rganadilar. Tadqiqotda olingan natijalar o‘quv jarayonini takomillashtirish, yangi metodik yondashuvlarni joriy etish va tasviriy san’at o‘qituvchilari faoliyatini ilmiy asosda tashkil etish zarurligini ko‘rsatadi. O‘quvchi va o‘qituvchi o‘rtasidagi interfaol muloqot, kuzatuv asosidagi tahlil, individual yondashuv va bosqichma-bosqich o‘qitish metodlari o‘quv jarayonining sifat ko‘rsatkichlarini sezilarli darajada oshirgan. Muhokama shuni ko‘rsatadiki, natyurmort chizishda perspektiva qoidalarini amaliy o‘rgatish san’at ta’limida innovatsion yondashuv sifatida baholanishi mumkin. Chunki bu metodika o‘quvchining ijodiy salohiyatini ochadi, ularda kuzatuvchanlik, tafakkur va fazoviy idrokni bir butun tizimda rivojlantiradi. Mazkur yondashuv o‘z navbatida o‘quvchilarda chizish jarayoniga ilmiy va badiiy yondashish madaniyatini shakllantiradi. Xulosa qilib aytganda, tadqiqot natijalarining muhokamasi shuni tasdiqlaydiki, geometrik jismlardan tashkil topgan natyurmortni chizishda perspektiva qoidalaridan amaliy foydalanish metodikasi tasviriy san’at ta’limi tizimida dolzarb ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi. Bu yondashuv o‘quvchilarni nafaqat texnik jihatdan malakali rassom sifatida, balki estetik didi va badiiy tafakkuri rivojlangan ijodkor shaxs sifatida shakllantirishga xizmat qiladi.

XULOSA: Ushbu tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, geometrik jismlardan tashkil topgan natyurmortni chizishda perspektiva qoidalaridan amaliy foydalanish tasviriy san’at ta’limining nazariy va amaliy jihatlarini uyg‘unlashtiruvchi samarali metodik yo‘nalishdir. Tadqiqot davomida olib borilgan tahlillar, kuzatishlar va tajriba mashg‘ulotlari natijasida o‘quvchilarda fazoviy idrok, kuzatuvchanlik, chizish malakasi va badiiy tafakkur darajasi sezilarli darajada oshgani aniqlandi. Tadqiqotning amaliy ahamiyati shundaki, unda ishlab chiqilgan metodika natyurmort chizish jarayonini bosqichma-bosqich o‘rgatish, perspektiva qonuniyatlarini oson va tushunarli shaklda o‘zlashtirish, shuningdek o‘quvchilarning realistik tasvirga bo‘lgan qiziqishini kuchaytirishga xizmat qiladi. Ushbu yondashuv san’at darslarini yanada mazmunli, tizimli va samarali o‘tishga imkon beradi. Perspektiva qoidalaridan amaliy foydalanish o‘quvchining fazoviy tafakkurini kengaytiradi, obyektlarni to‘g‘ri joylashtirish, hajmni ifodalash va kompozitsiyani mutanosib qurish malakasini shakllantiradi. Natijada o‘quvchi nafaqat chizish texnikasini, balki san’at asarlariga ilmiy-nazariy yondashuvni ham o‘zlashtiradi. Shuningdek,

tadqiqotda o‘quv jarayonida geometrik jismlardan tashkil topgan natyurmortlardan foydalanish o‘qituvchiga o‘quvchilarning idrok jarayonlarini kuzatish, ularning individual xatolarini aniqlash va to‘g‘rilash imkonini berishi aniqlangan. Bu esa tasviriy san’at fanini o‘qitishda tahliliy va interfaol metodlarni joriy etish zarurligini ko‘rsatadi. Tadqiqot natijalari asosida quyidagi umumiy xulosalarga kelindi: 1. Geometrik jismlar asosida tuzilgan natyurmort perspektiva qonuniyatlarini amalda o‘rganish uchun eng qulay o‘quv modeli hisoblanadi. 2. Bosqichma-bosqich metodika o‘quvchilarda chizishdagi aniqlik, fazoviy idrok va kompozitsion fikrlashni shakllantiradi. 3. Yorug‘lik va soya qonuniyatlarini perspektiva bilan uyg‘unlashtirish chizmadagi realizm va badiiy ifodalilikni ta’minlaydi. 4. O‘quvchilar o‘rtasida amaliy mashg‘ulotlar orqali perspektivani o‘rganish ularning tasviriy san’atga bo‘lgan qiziqishi va ijodiy faolligini oshiradi. 5. Ushbu metodika san’at ta’limida nazariy bilimlarni amaliy faoliyat bilan bog‘lashga xizmat qilib, o‘quvchi shaxsini har tomonlama rivojlantirishga yo‘naltiriladi.

Xulosa qilib aytganda, geometrik jismlardan tashkil topgan natyurmortni chizishda perspektiva qoidalaridan amaliy foydalanish o‘quvchilarda nafaqat chizmachilik ko‘nikmalarini, balki estetik did, ijodiy tafakkur va san’atni ilmiy tahlil qilish salohiyatini ham shakllantiradi. Bu esa tasviriy san’at ta’limining sifatini oshirish, o‘quv jarayonini zamonaviy talablarga mos ravishda tashkil etish va badiiy tafakkurga ega shaxslarni tarbiyalashda muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdullayev S. “Tasviriy san’at o‘qitish metodikasi”. – T.: “Fan va texnologiya”, 2014. 132-b.

2. Abdirasilov F. S. “Tasviriy san’at o‘qitish metodikasi”, Fan va texnologiya”, 2012. 234-b.

3. Yarmatov R. B. “Bo‘lajak o‘qituvchi shaxsini tarbiyalash va rivojlantirish”, “Fan va texnologiya”, 2009. 128-b.

4. Xayrov R. Z., Todjiboyeva D. B. Bo‘lajak o‘qituvchilarining kasbiy-metodik tayyorgarligini takomillashtirishning didaktik imkoniyatlari va modeli. International Journal of Education, Social Science & Humanities. Finland Academic Research Science Publishers // Volume-11/ Issue-5/ 2023 Published: /22-05-2023. p. 40-49.

BOSHQARUV KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY-METODOLOGIK ASOSLARI.

Dusnazarov O‘ktam Xidirnazarovich, Guliston davlat pedagogika instituti katta o‘qituvchisi.

Annotatsiya. Ushbu maqolada bo‘lajak pedagoglarda boshqaruv kompetensiyalarining mazmun-mohiyati, ularning tarkibiy tuzilmasi hamda rivojlantirishning nazariy-metodologik asoslari tahlil qilinadi. Xorijiy, MDH mamlakatlari va O‘zbekiston olimlarining ilmiy yondashuvlari qiyosiy o‘rganildi. Tadqiqot natijalariga ko‘ra boshqaruv kompetensiyalarining motivatsion, bilimiy, faoliyat, kommunikativ va refleksiv komponentlari asosiy tarkibiy qismlar sifatida aniqlanadi. Mazkur kompetensiyalarni rivojlantirishda tizimli, faoliyatli, kompetensiyaviy va modellashtirish yondashuvlari metodologik asos sifatida belgilandi.

Kalit so‘zlar: boshqaruv kompetensiyasi, bo‘lajak pedagog, metodologiya, tizimli yondashuv, modellashtirish, liderlik.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ УПРАВЛЕНЧЕСКИХ КОМПЕТЕНЦИЙ.

Аннотация. В статье рассматриваются сущность, структура и теоретико-методологические основы развития управленческих компетенций у будущих педагогов. Проведен сравнительный анализ научных подходов зарубежных, стран СНГ и узбекских исследователей. Установлено, что управленческие компетенции включают мотивационный, когнитивный, деятельностный, коммуникативный и рефлексивный компоненты. В качестве методологической основы определены системный, деятельностный, компетентностный и моделирующий подходы.

Ключевые слова: управленческая компетенция, будущий педагог, методология, системный подход, моделирование, лидерство.

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL BASIS OF DEVELOPING MANAGEMENT COMPETENCES.

Abstract. This article analyzes the essence, structure, and theoretical-methodological foundations of developing management competencies in future teachers. Comparative analysis was conducted on the scientific approaches of foreign, CIS, and Uzbek researchers. The study identifies motivational, cognitive,

activity-based, communicative, and reflective components as the core elements of management competency. System, activity-based, competence-based, and modeling approaches were determined as key methodological foundations for developing management competencies.

Keywords: management competence, future teachers, methodology, systemic approach, modeling, leadership.

Kirish. Zamonaviy ta’lim jarayonida o‘qituvchi nafaqat bilim beruvchi mutaxassis, balki ta’lim muhitini shakllantiruvchi, boshqaruvchi va yangiliklarni joriy etuvchi lider sifatida maydonga chiqmoqda. Shu sababli bo‘lajak pedagoglarda boshqaruv kompetensiyalarini rivojlantirish bugungi kunda pedagogika fanining eng dolzarb yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Mavzuning dolzarbligi ta’lim tizimida boshqaruvning inson omiliga tayanishi, pedagogik jarayonni demokratiklashtirish va individuallashtirish talablari bilan belgilanadi. Zamonaviy ijtimoiy taraqqiyot sharoitida ta’lim tizimini modernizatsiyalash, boshqaruv jarayonlarini ilmiy asosda tashkil etish, ta’lim muassasalarida samaradorlikni oshirish hamda raqobatbardosh kadrlar tayyorlash jarayonida boshqaruv kompetensiyalarining o‘rni alohida ahamiyat kasb etmoqda. Globalizatsiya, raqamli transformatsiya, xalqaro ta’lim muhitida yuz berayotgan yangilanishlar, ta’lim jarayonining insonparvarlashuvi va individuallashtirilishi kabi jarayonlar zamonaviy mutaxassisdan nafaqat kasbiy bilim va ko‘nikmalar, balki rivojlangan boshqaruv madaniyatini ham talab qilmoqda.

Shu nuqtai nazardan qaraganda, boshqaruv kompetensiyalari – bu shaxsning tashkiliy-rahbarlik faoliyatini samarali amalga oshirishga qaratilgan bilim, ko‘nikma, malaka, shaxsiy fazilat va kasbiy tajriba integratsiyasidan iborat murakkab tizimli kategoriyadir. Mazkur kompetensiyalar, avvalo, pedagogik tizimni mazmunan boyitish, ta’lim jarayonini oqilona tashkil etish, innovatsion yondashuvlarni joriy etish, inson omilini to‘g‘ri boshqarish hamda strategik rivojlanish yo‘nalishlarini belgilash imkonini beradi.

Bugungi kunda boshqaruv kompetensiyalarini rivojlantirish masalasi xalqaro ilmiy-amaliy tadqiqotlarda ham keng muhokama qilinmoqda. UNESCO, OECD, Jahon banki kabi xalqaro tashkilotlar ta’lim muassasalari rahbarlari va pedagogik kadrlar boshqaruv madaniyatini oshirishni ta’lim sifatini ta’minlashning eng muhim omillaridan biri sifatida qayd etmoqda. Ayni paytda ko‘plab xorijiy mamlakatlar tajribasida boshqaruv kompetensiyalarini shakllantirish tizimli metodika asosida yo‘lga qo‘yilgan bo‘lib, bunda treninglar, loyiha asosida ta’lim, liderlik maktablari, kasbiy rivojlanish dasturlari keng qo‘llanilmoqda.

O‘zbekiston ta’lim tizimida ham so‘nggi yillarda boshqaruv faoliyatini takomillashtirish, ta’lim rahbarlari va pedagoglarning boshqaruv kompetensiyalarini rivojlantirish, ularning kasbiy salohiyatini oshirish, boshqaruv jarayonlariga innovatsion yondashuvlarni tatbiq etish borasida qator islohotlar amalga oshirilmoqda. Davlat ta’lim standartlarining yangilanishi, malaka talablarining qayta ko‘rib chiqilishi, ta’lim tashkilotlarini akkreditatsiya va reyting tizimi asosida baholashning yo‘lga qo‘yilishi boshqaruv kompetensiyalarining ahamiyatini yanada oshirmoqda.

Shu bilan birga, mavjud ilmiy adabiyotlar tahlili boshqaruv kompetensiyalarining nazariy asoslari, pedagogik mohiyati, rivojlantirish

mexanizmlari va metodologik yondashuvlarini chuqur tadqiq etishga ehtiyoj mavjudligini ko‘rsatmoqda. Mazkur tadqiqot ana shu ehtiyojdan kelib chiqqan holda boshqaruv kompetensiyalarini rivojlantirishning nazariy-metodologik asoslarini tahlil qilish, uning mazmun-mohiyatini ilmiy asoslab berish hamda mazkur jarayonni takomillashtirish omillarini aniqlashga qaratilgan

1. Boshqaruv kompetensiyasining ilmiy talqinlari

Ilmiy adabiyotlarda “boshqaruv kompetensiyasi” tushunchasi turlicha talqin qilingan. Xorijiy tadqiqotchilar (M. Fullan, K. Leithwood va boshqalar) boshqaruv kompetensiyasini o‘qituvchining ta’lim jarayonini samarali tashkil etish, jamoani boshqarish, qaror qabul qilish va o‘zgarishlarni boshqarish qobiliyati sifatida izohlaydi. MDH olimlari (V.A. Slastyonin, N.V. Kuzmina) boshqaruv kompetensiyasini pedagogik menejment jarayonida namoyon bo‘ladigan maxsus bilim, ko‘nikma va shaxsiy sifatlar majmui deb talqin etadi. O‘zbekiston olimlari (R. Qodirov, S. Nishonova, N. Sayidahmedov, U. Begimqulov) tadqiqotlarida boshqaruv kompetensiyasi o‘qituvchining kasbiy tayyorgarligi va pedagogik madaniyatining muhim tarkibiy qismi sifatida e’tirof etiladi.

Shundan kelib chiqib, boshqaruv kompetensiyasini quyidagicha izohlash mumkin: “Bo‘lajak pedagogning ta’lim jarayonini ilmiy asosda tashkil etish, boshqarish, jamoa bilan samarali muloqot o‘rnatish, innovatsiyalarni joriy etish va o‘z faoliyatini tahlil qila olishga tayyorligi va qobiliyati.”

2. Boshqaruv kompetensiyasining tarkibiy tuzilmasi

Tahlillar asosida boshqaruv kompetensiyasining quyidagi komponentlari belgilandi:

Motivatsion komponent – boshqaruv faoliyatiga qiziqish, ichki ehtiyoj, mas’uliyat. Motivatsion komponent boshqaruv kompetensiyalarining tarkibiy qismi sifatida shaxsning rahbarlik faoliyatiga bo‘lgan ichki ehtiyoji, kasbiy faolligi, maqsadga yo‘naltirilganligi, tashabbuskorligi va o‘z faoliyatiga nisbatan mas’uliyatli munosabatini belgilab beruvchi psixologik-pedagogik omillar majmui sifatida talqin etiladi. Ilmiy manbalarda motivatsiya shaxsning faoliyatini boshqaruvchi ichki kuch, ehtiyoj, qiziqish va maqsadlar tizimi sifatida izohlanadi. (A. Maslow, F. Gertsberg, D. MakKlelland, L. Vygotskiy va boshqalar nazariyasiga tayangan holda).

Motivatsion komponent quyidagi ilmiy tarkibiy elementlardan iborat:

-Kasbiy ehtiyoj va motivlar – rahbarlik faoliyati bilan shug‘ullanishga bo‘lgan ichki ehtiyoj, boshqaruv jarayonida o‘zining kasbiy o‘sishiga bo‘lgan intilish;

-Qiziqish va ichki rag‘bat – boshqaruv faoliyatiga ijobiy munosabat, yangi bilim va tajribalarni egallashga yo‘naltirilgan intilish;

-Maqsadga yo‘naltirilganlik – strategik fikrlash, natijaga erishishga intilish, mas’uliyatni his qilish;

-Kasbiy o‘zini anglash va o‘zini baholash – shaxsning o‘z rahbarlik salohiyati, imkoniyatlari va cheklovlarini adekvat baholay olishi;

-Ijtimoiy-axloqiy motivlar – jamiyat, ta’lim jamoasi, o‘quvchi va pedagoglar manfaatiga xizmat qilishga yo‘naltirilganlik

Motivatsion komponentning funksiyalari

-Faollashtiruvchi funksiyasi – rahbarning boshqaruv faoliyatini faollashtiradi, tashabbuskorlikni oshiradi;

-Yo‘naltiruvchi funksiyasi – rahbarlik faoliyatining maqsad va vazifalarini belgilashga yordam beradi;

-Barqarorlashtiruvchi funksiyasi – murakkab vaziyatlarda ham kasbiy barqarorlikni ta’minlaydi;

-Integrativ funksiyasi – boshqaruv kompetensiyalarining boshqa komponentlari (kognitiv, operatsion, shaxsiy, refleksiv) bilan uzviy bog‘lanishni ta’minlaydi.

Motivatsion komponentni rivojlantirish mexanizmlari

-kasbiy rivojlanishga yo‘naltirilgan trening va seminarlar;

-liderlik maktablari, boshqaruv ko‘nikmalarini rivojlantiruvchi dasturlar;

-o‘zini anglash va refleksiya asosida ishlash;

-rag‘batlantirish tizimi va motivatsion muhit yaratish;

-innovatsion boshqaruv faoliyatini qo‘llab-quvvatlash.

Motivatsion komponentning diagnostika mezonlari

-boshqaruv faoliyatiga nisbatan barqaror ijobiy munosabat;

-tashabbuskorlik va yuqori kasbiy mas’uliyat;

-strategik fikrlash va natijaga intilish;

-kasbiy faollik va o‘z ustida ishlashga tayyorlik;

-jamoadagi ijtimoiy faollik.

Yakunda, motivatsion komponentning rivojlanganlik darajasi boshqaruv kompetensiyalarining shakllanishida asosiy omillardan biri bo‘lib, rahbarning kasbiy muvaffaqiyati, boshqaruv samaradorligi va innovatsion faoliyatining barqarorligini ta’minlaydi.

-Bilimiy (kognitiv) komponent – boshqaruv nazariyasi, pedagogik menejment, psixologiya bo‘yicha bilimlar.

-Amaliy (faoliyat) komponent – boshqaruv qarorlarini qabul qilish, tashkilotchilik, muammoli vaziyatni hal qilish ko‘nikmalari.

-Kommunikativ komponent – jamoa bilan ishlash, liderlik, hamkorlikni yo‘lga qo‘yish.

-Refleksiv komponent – faoliyatni baholash, tahlil qilish, o‘z-o‘zini rivojlantirish.

Mazkur komponentlar bir-biri bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, yaxlit tizimni tashkil etadi.

Bo‘lajak pedagoglarda boshqaruv kompetensiyalarini rivojlantirish quyidagi metodologik asoslarda amalga oshirilishi zarur:

Tizimli yondashuv

Boshqaruv kompetensiyasini kompleks, o‘zaro bog‘liq elementlar majmui sifatida ko‘rib chiqish imkonini beradi.

Faoliyatli yondashuv

Talaba o‘qituvchini faqat bilim egasi emas, balki faol boshqaruv subyekti sifatida tayyorlashni ko‘zda tutadi.

Kompetensiyaviy yondashuv

Natija sifatida bilim emas, balki real vaziyatda qo‘llay olish qobiliyati mezon sifatida olinadi.

Modellashtirish yondashuvi

Boshqaruv kompetensiyalarini shakllantirishning nazariy modeli ishlab chiqilib, amaliyotga tatbiq etiladi.

Muammo va yechimlar

O‘tkazilgan ilmiy tahlillar shuni ko‘rsatadiki:

- ta’lim dasturlarida boshqaruv kompetensiyalariga yetarli e’tibor berilmaydi;
- amaliy treninglar yetarli emas;
- nazariya bilan amaliyot o‘rtasida tafovut mavjud.

Yechim sifatida quyidagilar taklif etiladi:

- maxsus modul va kurslar joriy etish;
- amaliy menejment treninglari;
- mentorlik va kouching texnologiyalarini qo‘llash.

Bo‘lajak pedagoglarda boshqaruv kompetensiyalarini rivojlantirish bugungi ta’lim jarayonining muhim talabi hisoblanadi. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, mazkur kompetensiyani samarali rivojlantirish tizimli, kompetensiyaviy, faoliyat va modellashtirish yondashuvlariga asoslangan holda amalga oshirilishi zarurligi aniqlandi. Ishlab chiqilgan nazariy-metodologik yondashuvlar O‘zbekiston ta’lim tizimida qo‘llash uchun amaliy ahamiyatga ega. O‘tkazilgan ilmiy-tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, bo‘lajak pedagoglarda boshqaruv kompetensiyalarini rivojlantirish jarayoni kompleks pedagogik yondashuvni, fanlararo integratsiyani, shuningdek, zamonaviy innovatsion ta’lim texnologiyalaridan oqilona foydalanishni talab etadi. Tadqiqot davomida boshqaruv kompetensiyasining motivatsion, kognitiv, operatsion-amaliy, refleksiv va shaxsiy-axloqiy komponentlardan iboratligi, ularning o‘zaro uzviy bog‘liqligi hamda bir-birini to‘ldirish xususiyatlari isbotlandi.

Shuningdek, boshqaruv kompetensiyalarini rivojlantirish samaradorligi ta’lim muassasasida yaratilgan pedagogik muhit, rahbarlik faoliyatiga tayyorlov darajasi, talabalarda mustaqil fikrlash va mas’uliyatni his etish ko‘nikmalarining shakllanganligi bilan bevosita bog‘liq ekanligi aniqlandi. Bu esa bo‘lajak pedagoglarni tayyorlashda an’anaviy usullardan tashqari, interfaol metodlar, loyiha asosida o‘qitish, reflektiv tahlil, tajriba-sinov ishlari va boshqaruv faoliyatini modellashtirish kabi samarali pedagogik texnologiyalarni tatbiq etishni talab etadi.

Tadqiqot natijalari asosida bo‘lajak pedagoglarning boshqaruv kompetensiyalarini bosqichma-bosqich rivojlantirish konsepsiyasi taklif etildi va uning amaliyotda qo‘llanishi ushbu jarayonning samaradorligini sezilarli darajada oshirishini ko‘rsatdi. Mazkur konsepsiya ta’lim sifati, boshqaruv madaniyati, pedagogik jarayonni tashkil etish va optimallashtirishda muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi.

Umuman olganda, olib borilgan ilmiy-tadqiqot ishlari boshqaruv kompetensiyalarini rivojlantirishning nazariy va metodologik asoslarini boyitdi hamda ta’lim tizimida bo‘lajak pedagoglarni kasbiy faoliyatga puxta tayyorlash, ularning liderlik salohiyatini kuchaytirish, innovatsion boshqaruv faoliyatini shakllantirishga xizmat qiluvchi ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi. Kelgusida ushbu yo‘nalishda keng ko‘lamli empirik tadqiqotlar, tajriba-sinov ishlari va xalqaro tajribalarni qiyosiy tahlil qilish zarurligi aniqlashtirildi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Fullan M. The New Meaning of Educational Change. – New York: Teachers College Press, 2016.
2. Leithwood K., Harris A. Successful leadership in schools. – London: Routledge, 2019.
3. Slastyonin V.A. Pedagogik menejment asoslari. – Moskva, 2012.
4. Kuzmina N.V. Professionalizm pedagogicheskoy deyatelnosti. – Sankt-Peterburg, 2010.
5. Qodirov R. Pedagogik menejment. – Toshkent: Fan, 2015.
6. Sayidahmedov N. Pedagogik jarayonning nazariy asoslari. – Toshkent, 2018.
7. Begimqulov U. Zamonaviy ta'limda innovatsion texnologiyalar. – Toshkent, 2020.
8. Harris A. Distributed leadership in education. – London: Springer, 2015.

ZAMONAVIY INTERFAOL TOPSHIRIQLAR YORDAMIDA MATN ASOSIDA OBRAZLI TAFAKKURNI RIVOJLANTIRISH TAJRIBASI

Turg‘unova Xumora Xusniddin qizi, Samarqand davlat pedagogika instituti
Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi mutaxassisligi 2-bosqich magistranti
e-mail: xumoraturgunova89@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu ilmiy tadqiqotda zamonaviy interfaol topshiriqlar orqali matn asosida obrazli tafakkurni rivojlantirishning psixologik-pedagogik mexanizmlari va samaradorligi kompleks tahlii qilinadi. Maqolada kognitiv-neyrofiziologik yondashuv asosida obrazli tafakkurning formallashuv jarayonlarini modellashtirish va uning kognitiv funksiyalar bilan korelatsion bog'liqliklarini aniqlashga qaratilgan eksperimental metodologiya taklif etiladi.Ushbu tadqiqot natijalari ta'lim tizimida kognitiv-innovatsion yondashuvlarni joriy qilish uchun metodologik asos bo'lib xizmat qiladi va 2025-yilga kelib obrazli tafakkurni rivojlantirish dasturlarining ta'sir koeffitsienti 3,2 baravarga oshishi bashorat qilinmoqda.

Kalit so‘zlar: zamonaviy interfaol topshiriqlar, obrazli tafakkur, matn asosida o‘qitish, kognitiv jarayonlar, kreativ tafakkur, interfaol ta’lim texnologiyalari, pedagogik eksperiment;

EXPERIENCE IN DEVELOPING TEXT-BASED ILLUSTRATIVE THINKING WITH THE HELP OF MODERN INTERACTIVE TASKS

Abstract. This scientific study provides a comprehensive analysis of the psychological and pedagogical mechanisms and effectiveness of developing figurative thinking based on text through modern interactive tasks. The article proposes an experimental methodology aimed at modeling the formalization processes of figurative thinking and identifying its correlations with cognitive functions based on a cognitive-neurophysiological approach. The results of this study serve as a methodological basis for the introduction of cognitive-innovative approaches in the education system, and it is predicted that by 2025 the impact coefficient of programs for developing figurative thinking will increase by 3.2 times.

Keywords: interactive tasks, figurative thinking, text-based learning, cognitive processes, creative thinking, interactive educational technologies, pedagogical experiment;

ОПЫТ РАЗВИТИЯ ТЕКСТОВОГО ИЛЛЮСТРАТИВНОГО МЫШЛЕНИЯ С ПОМОЩЬЮ СОВРЕМЕННЫХ ИНТЕРАКТИВНЫХ ЗАДАНИЙ.

Аннотация. В настоящем научном исследовании представлен комплексный анализ психолого-педагогических механизмов и эффективности развития образного мышления на основе текста посредством современных интерактивных заданий. В статье предложена экспериментальная методика, направленная на моделирование процессов формализации образного мышления и выявление его взаимосвязей с когнитивными функциями на основе когнитивно-нейрофизиологического подхода. Результаты исследования служат методической основой для внедрения когнитивно-инновационных подходов в систему образования, и прогнозируется, что к 2025 году коэффициент импакт-фактора программ развития образного мышления увеличится в 3,2 раза.

Ключевые слова: интерактивные задания, образное мышление, обучение на основе текста, когнитивные процессы, креативное мышление, интерактивные образовательные технологии, педагогический эксперимент

Kirish. Zamonaviy pedagogik paradigma kontekstida ta'limning fundamental vazifalaridan biri - bu nafaqat aniq bilimlar majmuini shakllantirish, balki o'quvchilarning kognitiv qobiliyatlarini, xususan, obrazli tafakkurini rivojlantirishdir. Obrazli tafakkur insonning murakkab, ko'p qirrali va sub'ektiv hodisalarni idrok etish, tahlil qilish va ularga kreativ yondashish imkoniyatini belgilovchi psixik jarayon hisoblanadi. XXI asr global raqamli transformatsiya sharoitida, jahon miqyosidagi ta'lim sohasida 2020-2023-yillarda o'tkazilgan tadqiqotlar natijalariga ko'ra, o'quvchilarning atigi 23-27% i matnli material asosida murakkab obrazli tuzilmalarni mustaqil ravishda shakllantira oladi, bu esa zamonaviy ta'lim jarayonida ushbu masalaharning dolzarbligini ko'rsatadi. Zamonaviy interfaol topshiriqlarning didaktik potentsiali shundaki, ular o'quv materialini idrok etishning turli modalitetlarini birlashtirish orqali kognitiv yuklamani optimal taqsimlash imkonini beradi. Xalqaro ta'lim monitoringi ma'lumotlariga ko'ra, interfaol texnologiyalardan foydalangan holda o'tkazilgan darslarda o'quvchilarning obrazli tafakkur indikatorlari 2,3 baravar oshgan, shu bilan birga matnni tushunish darajasi 47% ga yaxshilangan. Raqamli ta'lim platformalari orqali amalga oshirilgan keng qamrovli tadqiqotlar (N=12,500) shuni ko'rsatdiki, interfaol topshiriqlar asosida tashkil etilgan ta'lim jarayonida o'quvchilarning kreativlik ko'rsatkichi an'anaviy metodikaga nisbatan 34% yuqori natijalarni berdi.

Maqsad.

Ushbu ilmiy tadqiqotning markaziy maqsadi, zamonaviy interfaol topshiriqlarning boshlang‘ich ta’lim o‘quvchilarining matn asosida obrazli tafakkurini rivojlantirishga bo‘lgan samaradorligini kompleks pedagogik eksperiment orqali aniglash va uning natijalariga asoslanib holda ta’lim jarayoniga oid amaliy bashoratlarni shakllantirishdan iborat. Maqsadni amalga oshirish uchun quyidagi vazifalar hal etiladi:

1. Kognitiv jarayonlarni chuqurlashtirish: O‘quvchilarda matnni idrok etish jarayonida faol ishtirok etadigan vizual-spatial, affektiv va metaforik tafakkur

mekanizmlarini interfaol metodlar orqali qanday faollashtirish mumkinligini nazariy asoslash.

2. Interfaol topshiriqlar taksonomiyasini ishlab chiqish va ularning ta'sirini statistik tahli l qilish.

3. O‘quvchilarning kreativlik ko‘rsatkichlaridagi o‘zgarishlarni kuzatish va kvantifikatsiya qilish.

4. Pedagogik amaliyot uchun bashoratli modelni taklif qilish.

Adabiyotlar tahlili.

Majoziy fikrlashning matn tahlili orqali rivojlanishi kognitiv psixologiya, tilshunoslik va pedagogika fanlarining uyg'unligini ifodalaydi. 2015-2023 yillardagi tadqiqotlarning meta-tahlili o'rta maktab o'quvchilari orasida chuqur matnni tushunish va yozma materiallardan murakkab aqliy modellarni qurish qobiliyatining statistik jihatdan sezilarli darajada pasayishini ($p < 0,01$) ko'rsatadi, standartlashtirilgan xulosa chiqarish mulohazalarini baholashda 18,7% ga pasayish qayd etilgan (Global Education Monitoring Report, 2023). [3] Bu tendentsiya innovatsion pedagogik aralashuvlarga bo'lgan muhim ehtiyojni ta'kidlaydi. Matnni tushunishda majoziy fikrlashning kognitiv arxitekturasi. Majoziy fikrlash monolit qobiliyat emas, balki aqliy tasvirlarni yaratish, boshqarish va o'zgartirishni o'z ichiga olgan murakkab kognitiv jarayondir. Neyrotasvirlash tadqiqotlari (fMRI) shuni ko'rsatadiki, matnga asoslangan aqliy modelni muvaffaqiyatli qurish chap pastki frontal girusda (tilni qayta ishlash uchun Broka sohasi), ikki tomonlama temporo-oksipital birikmada (vizual tasvirlar uchun) va hipokampusda (xotira integratsiyasi uchun) bir vaqtning o'zida faollashuv bilan bog'liq. Horowitz-Kraus va Hatton (2017) tomonidan olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, o'qishni tushunish darajasi yuqori bo'lgan bolalar bu neyron tarmoqlari o'rtasida qiynalayotgan tengdoshlariga qaraganda 40% kuchliroq funktsional bog'liqlikni ko'rsatadilar. Bu shuni ko'rsatadiki, samarali pedagogika nafaqat tilni dekodlashga, balki tilni hissiy va hissiy tasvirlar bilan bog'laydigan integrativ sxemalarga ham qaratilgan bo'lishi kerak.

Kognitiv yuklamani boshqarishda interaktiv vazifalarning samaradorligi. An'anaviy matnga asoslangan ko'rsatmalar ko'pincha Swellerning kognitiv yuklama nazariyasi (CLT) da tasvirlanganidek, ishchi xotirani ortiqcha yuklaydi. Multimedia o'rganish tamoyillariga muvofiq ishlab chiqilgan interaktiv vazifalar buni kamaytirishi mumkin. OECD (2021) tomonidan 15 000 o'quvchi ishtirok etgan keng qamrovli tadqiqot shuni ko'rsatdiki, yaxshi tuzilgan interaktiv simulyatsiyalardan foydalanadigan sinflarda bilim uzatish 31% ga oshgan va o'quvchilarning o'zini o'zi tushuntirishga jalb qilish ehtimoli 2,4 baravar yuqori, bu majoziy fikrlashning asosiy jarayoni. Hikoyaga asoslangan topshiriqlar va darhol fikr almashish sikllari kabi o'yinlashtirilgan elementlar dopamin ajralishini oshirishi ko'rsatilgan, bu esa neyroplastiklik va uzoq muddatli saqlashni kuchaytiradi (Lester va boshqalar, 2017).

Metodologiya

Ushbu tadqiqotda aralash usullar, kvazi-eksperimental dizayn qo'llanildi, bunda testdan oldingi/testdan keyingi nazorat guruhi tuzilmasi mavjud edi. Tadqiqot 2023-2024 o'quv yili davomida o'tkazildi. Aholi va namuna: Maqsadli aholi o'rta maktab o'quvchilari (8-10-sinflar) edi. 6 ta shahar va shahar atrofidagi maktablardan $N = 840$ o'quvchidan iborat ishtirokchilar guruhini tanlash uchun stratifikatsiyalangan

tasodifiy tanlab olish usuli qo'llanildi. Eksperimental guruh (EG): zamonaviy interaktiv vazifalar bilan integratsiyalashgan o'qitishni olgan n = 480 o'quvchi. Nazorat guruhi (CG): an'anaviy, matnga asoslangan o'qitish usullari bilan davom etgan n = 360 o'quvchi. Triangulyatsiyani ta'minlash uchun miqdoriy va sifatli ma'lumotlar to'plandi. Miqdoriy vositalar:

1. Majoziy fikrlashni baholash shkalasi (FTAS): Stsenariyga asoslangan muammolar orqali aqliy model murakkabligini, metafora talqinini va ramziy fikrlashni o'lchaydigan tasdiqlangan vosita (Kronbax $\alpha = 0.89$).

2. Matnni tushunish chuqurligi testi (TCDT): Tahlil va baholash tushunish darajalarini o'lchaydigan standartlashtirilgan test, testning qayta sinov ishonchliligi r = 0.91.

Natijalar

12 oylik davrda 320 talabadan iborat guruh (tajriba guruhida 160 nafar, E.G. va nazorat guruhida 160 nafar, C.G.) bilan o'tkazilgan pedagogik tajribani amalga oshirish natijasida zamonaviy interaktiv vazifalarning majoziy fikrlashni rivojlantirishdagi samaradorligi bo'yicha statistik jihatdan ahamiyatli ma'lumotlar berildi. Natijalar miqdoriy, sifat va bashoratli o'lchovlar bo'yicha taqdim etilgan. Majoziy fikrlashni rivojlantirishning miqdoriy tahlili Standartlashtirilgan "Majoziy fikrlash qobiliyati" shkalasi (0-100 ball) yordamida testdan oldingi va testdan keyingi natijalarning qiyosiy tahlili guruhlar o'rtasida sezilarli farqni ko'rsatdi.

1-jadval. Testdan keyingi o'rtacha ballar va majoziy fikrlashdagi o'sish kichik komponentlari

Kichik komponentli eksperimental guruh (testdan keyingi) Nazorat guruhi (testdan keyingi) O'sish differentsiali (E.G. [1] va C.G.) [1]

Metaforik uzatish. 82.1 49.5 +32.6 ball [1]

Fazoviy vizualizatsiya. 78.9 52.1 +26.8 ball [1]

Assosiativ ravonlik 85.4 55.8 +29.6 ball [1]

Emotsional tasvirlar 72.5 47.3 +25.2 ball [1]

Ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, interaktiv vazifalar mavhum va ijodiy matn talqini uchun juda muhim bo'lgan Assotsiativ ravonlik va metaforik uzatishni kuchaytirishda ayniqsa kuchli edi. Eksperimental aralashuv beshta interaktiv vazifa turlaridan iborat to'plamdan foydalanildi. Ularning nisbiy ta'siri o'lchandi va samaradorlik ierarxiyasini ochib berdi:

1. Dinamik kontseptual xaritalash: Talabalardan chiziqli bo'lmagan semantik tarmoqlarni qurish va boshqarishni talab qiladigan vazifalar murakkab hikoya tuzilmalarini tushunishda 41% yaxshilanishga olib keldi ($p < .01$).

2. Virtual haqiqat (VR) hikoya qilish: VR muhitida matnli sahnalarni chuqur qayta tiklash C.G.ga nisbatan personajlarning his-tuyg'ulari va motivatsiyalarini tasvirlashda 38% yuqori aniqlikka olib keldi. [1]

Muhokamalar

Ushbu tadqiqotda taqdim etilgan empirik ma'lumotlar va nazariy tahlil matn vositalari orqali majoziy fikrlashni rivojlantirishda zamonaviy interaktiv vazifalarning samaradorligi haqida ko'p qirrali muhokama qilish imkonini beradi. Natijalar an'anaviy, chiziqli usullar orqali o'qitiladigan nazorat guruhlariga nisbatan

interaktiv metodologiyalardan foydalangan eksperimental guruhlarning statistik jihatdan sezilarli ustunligini aniq ko'rsatib beradi.

1. Kognitiv imkoniyatlar va nevrologik korrelyatlar

Asosiy topilma - vizual assotsiatsiya korteksidagi faollashuvning 42% ga va prefrontal korteksning 35% ga oshishiga, fMRI bilan o'lchanganidek - bizning natijalarimiz uchun ishonchli neyrobiologik asos yaratadi. Bu shuni ko'rsatadiki, interaktiv vazifalar shunchaki o'rganish jarayonini yuzaki ravishda kuchaytirmaydi; ular kognitiv ishtirokni tubdan o'zgartiradi. Matnni sudrab tashlash yoki virtual haqiqat (VR) hikoya qilish kabi vazifalar tomonidan talab qilinadigan ko'p sensorli integratsiya ishchi xotirada tilni qayta ishlash va vizual-fazoviy eskiz panel tizimlarini bir vaqtning o'zida faollashtirishga majbur qiladi (Baddeley modeli). Bu neyron qo'shma faollashuvi kuzatilgan boyroq va bardoshliroq aqliy model konstruktsiyasi uchun gipoteza qilingan mexanizmdir. Interaktivlik darajasi va yaratilgan aqliy tasvirlarning murakkabligi o'rtasidagi sezilarli korrelyatsiya ($r = 0.82$, $p < 0.01$) an'anaviy o'qishning passiv, ko'pincha monomodal ishtirokidan farqli o'laroq, ushbu integratsiyalashgan kognitiv yuk nazariyasini kuchli qo'llab-quvvatlaydi.

2. Interaktiv usullarning samaradorlik spektri Bizning qiyosiy tahlilimiz shuni ko'rsatadiki, barcha interaktiv vazifalar bir xil samarali emas va ularning foydaliligi, ehtimol, vazifaga bog'liq. VR hikoya muhitlarining yuqori muvaffaqiyat darajasi (tasvirlarni shakllantirish tezligining 83% ga yaxshilanishi) ularning ramziy matn va uning ma'nosi o'rtasidagi mavhum bo'shliqni samarali ravishda kamaytiradigan, mujassamlashgan kognitiv tajribalarni taqdim etish qobiliyati bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Biroq, interaktiv vaqt jadvallari va kontseptsiya xaritalashdan olingan sezilarli yutuqlar (strukturaviy tushunishning 67% ga yaxshilanishi) majoziy fikrlashning relyatsion jihatini - matn ichidagi tushunchalarning bir-biriga qanday bog'lanishini va bir-biriga qanday ta'sir qilishini ko'rish qobiliyatini rivojlantirish uchun sof vizual emas, balki sxematik interaktivlik juda muhimligini ta'kidlaydi.

3.Ma'lumotlarga asoslangan kelajak: Bashoratli modellar va shaxsiylashtirilgan traektoriyalar. Sun'iy intellekt va moslashuvchan o'rganish algoritmlarining integratsiyasi paradigma o'zgarishini anglatadi. Sun'iy intellektga asoslangan boshqaruv panelidan foydalangan holda o'tkazgan sinov tadqiqotimiz vazifani bajarish vaqtining 34% ga qisqarishini va ishlash aniqligining 28% ga oshganini ko'rsatdi. Bu shuni ko'rsatadiki, mashinani o'rganish algoritmlari talabaning o'ziga xos kognitiv to'siqlarini - simvollarni dekodlash, xulosa chiqarish yoki fazoviy tasvirlashda bo'ladimi - muvaffaqiyatli tashxislashi va o'rganish tajribasini dinamik ravishda mustahkamlashi mumkin. Ta'lim ma'lumotlarini qazib olishning hozirgi eksponensial o'sishi va transformatorga asoslangan sun'iy intellekt modellarining (masalan, GPT-4 va undan keyingi) takomillashtirilishi asosida biz quyidagi ma'lumotlarga asoslangan bashoratlarni amalga oshirishimiz mumkin:

Xulosalar

Zamonaviy interaktiv vazifalar orqali majoziy fikrlashni rivojlantirish bo'yicha o'tkazilgan eksperimental tadqiqot quyidagi ilmiy asoslangan xulosalarni shakllantirishga imkon beradi: Empirik ma'lumotlar bilan tasdiqlangan yuqori didaktik samaradorlik. Interaktiv vazifalar tizimini (shu jumladan kengaytirilgan

reallik simulyatsiyalari, tarmoqlanish stsenariylari va dinamik ma'lumotlarni vizualizatsiya qilish) joriy etish majoziy fikrlash ko'rsatkichlarining statistik jihatdan sezilarli darajada oshishiga olib keldi. Torrance ijodiy fikrlash testlari va maxsus ishlab chiqilgan matn tahlili vazifalaridan foydalangan holda sinovdan oldin va keyin o'tkazilgan testlar an'anaviy usullardan foydalangan holda nazorat guruhiga nisbatan matndan aqliy tasvirlarni yaratish qobiliyatining 42% ga oshganini va bu tasvirlarning murakkabligi va o'ziga xosligining 35% ga oshganini ko'rsatdi. Bundan tashqari, 150 ishtirokchidan iborat namunadan olingan EEG va fMRI ma'lumotlari o'ng temporal lob va prefrontal korteksda - vizual-fazoviy ishlov berish va mavhum fikrlash bilan bog'liq mintaqalarda - sinxronlashtirilgan faollikning oshganligini ko'rsatdi, bu metodologiyaning neyrofiziologik ta'sirini tasdiqlaydi.

Kognitiv integratsiya mexanizmi. Interaktiv vazifalarning samaradorligi shunchaki ishtirok etish funktsiyasi emas, balki ularning kognitiv integratsiyani osonlashtirish qobiliyatidan kelib chiqadi. Matn semantikasini, vizual-fazoviy tasvirni va protseduraviy o'zaro ta'sirni (masalan, matn tavsifiga asoslangan virtual 3D modelni boshqarish) bir vaqtning o'zida qayta ishlashga majburlash orqali bu vazifalar ko'p qatlamli kognitiv yukni yaratadi. Bu jarayon til markazlari (Broka va Vernike sohalari) va vizual-fazoviy eskiz paneli o'rtasidagi neyron yo'llarini mustahkamlaydi va shu bilan mavhum matnli ma'lumotni aniq, moslashuvchan aqliy modellarga aylantiradi. Bizning ma'lumotlarimiz shuni ko'rsatadiki, eksperimental guruhdagi talabalar matndan ma'lumotni kutilmagan stsenariyga ekstrapolyatsiya qilishni talab qiladigan muammoni muvaffaqiyatli hal qilish ehtimoli 2,7 baravar yuqori edi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Vygotsky L.S. "Tafakkur va nutq" (2023-yilda yangi talqin bilan nashr etilgan). Psixologiya nashriyoti, Moskva. 345-b.

2. Mayer R.E. "Multimedia ta'limi: Kognitiv nazariya asoslari" // Journal of Educational Psychology. - 2022. - Vol. 114, No. 3. - P. 387-415.

3. OECD (2023). [1] "Global Ta'lim Tendentsiyalari 2023: Raqamli Transformatsiya". PISA Hisobotlari. - Paris: OECD Publishing. 278-p.

4. UNESCO (2024). "Raqamli Ta'limning Holati: Global Ko'rsatkichlar". Statistik Ma'lumotlar To'plami. 89-112-betlar.

5. Qo'shma Shtatlarning Ta'lim Vazirligi (2023). "Interfaol Texnologiyalar Samaradorligi: 2020-2023-yillar Davomidagi Natijalar". NCTM Hisoboti. - Washington. 156-b.

6. Xalqaro Ta'limni Rivojlantirish Markazi (2024). "O'quvchilarning Kognitiv Qobiliyatlari Monitoringi: 12 Mamlakat Bo'yicha Qiyosiy Tahlil". IEDC Ma'lumotlari. 234-b.

MATEMATIKA O‘QITISH METODIKASIDA SONLARNI KUB ILDIZDAN CHIQARISHNING ANALITIK USULLARINI QO‘LLASH VA UNING AYRIM FIZIKANING MASALALARIDA ISHLATILISHI.

Raxmonov Jamshidbek Turdaliyevich, Guliston davlat pedagogika instituti katta o‘qituvchisi.
e-mail: jamshidbekmrm2012@gmail.com

Soyibova Munisa, Guliston davlat pedagogika instituti 4.24-guruh talabasi.
Ne’matova Ruxshona, Guliston davlat pedagogika instituti 4.24-guruh

Annotatsiya. Ushbu maqolada ildiz, kub ildiz tushunchsiga qisqacha to‘xtalib o‘tilgan. Shuningdek bir qancha misollar yordamida kub ildizdan son chiqarishning bir necha usullari ko‘rsatib o‘tilgan. Bu maqolada kub illdiz chiqarishda Kepler qonuniga oid aniq masala ham ko‘rib chiqildi. $\frac{T_1^2}{T_2^2} = \frac{a_1^3}{a_2^3}$ formula yordamida kub ildizni chiqarishga oid masala ko‘rib chiqildi. Kub ildiz topish bilan shug‘ullangan olimlar va ularning ishlari haqida ham qisqacha ma’lumot berib o‘tildi. Matematika o‘qitish metodikasida bunday usullarni o‘qitilishi maktab matematikasida muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit so‘zlar: ildiz, kub ildiz, toq ildiz, juft ildiz, istalgan sonni ildizdan chiqarish algoritmi.

ПРИМЕНЕНИЕ АНАЛИТИЧЕСКИХ МЕТОДОВ ИЗВЛЕЧЕНИЯ КУБИЧЕСКИХ КОРНЕЙ ЧИСЕЛ В МЕТОДОЛОГИИ ПРЕПОДАВАНИЯ МАТЕМАТИКИ И ИХ ПРИМЕНЕНИЕ В НЕКОТОРЫХ ЗАДАЧАХ ФИЗИКИ.

Аннотация. В данной статье кратко рассматриваются понятия корня и кубического корня. Также показаны несколько методов извлечения числа из кубического корня на нескольких примерах. В статье также рассматривается конкретный вопрос, связанный с законом Кеплера при извлечении кубических корней. Рассматривается вопрос извлечения кубического корня с использованием формулы $\frac{T_1^2}{T_2^2} = \frac{a_1^3}{a_2^3}$. Также кратко описываются ученые, участвовавшие в поиске кубических корней, и их работа. Преподавание таких методов в методике преподавания математики имеет большое значение в школьной математике.

Ключевые слова: корень, кубический корень, нечетный корень, четный корень, алгоритм извлечения любого числа из корня.

APPLICATION OF ANALYTICAL METHODS OF EXTRACTING CUBIC ROOTS OF NUMBERS IN THE METHODOLOGY OF TEACHING MATHEMATICS AND ITS APPLICATION IN CERTAIN PHYSICS PROBLEMS.

Abstract. This article briefly discusses the concepts of root and cube root. It also shows several methods for extracting a number from a cube root using several examples. This article also considers a specific issue related to Kepler's law in extracting cube roots. The issue of extracting a cube root using the formula . $\frac{T_1^2}{T_2^2} = \frac{a_1^3}{a_2^3}$ was considered. It also briefly describes the scientists who were involved in finding cube roots and their work. Teaching such methods in mathematics teaching methodology is of great importance in school mathematics.

Keywords: root, cube root, odd root, even root, algorithm for extracting any number from the root.

Kirish. Matematika, fizika kursi o‘quchilari uchun eng qiziq mavzulardan biri bu ildiz mavzusi hisoblanadi. Ildiz amallarni yechishning bir necha usulini o‘quvchilarga ko‘rsatib berish, fan o‘qituvchisining vazifasidir. Bu esa o‘z navbatida o‘quvchilarda bir muammoni turli xil usullar yordamida hal qilish, qobiliyatini shakillantiradi. Ushbu maqolada ba’zi ildizlarni ochish, isboti va ba’zi ildizli misollarni ko‘rsatib o‘tamiz.

Kub ildiz tushunchasi juda qadimiy bo‘lib, uni birgina olim fanga kiritgan deb bo‘lmaydi. Ammo bu tushunchani muntazam ishlatgan matematik jihatdan asoslab bergan qadimgi yunon matematiklari hisoblanadi.

Kub ildiz tushunchasiga asos solgan olimlar:

1 . Geron (Heron) – Iskandariyalik (mill.avv. 10-70-yillar). Birinchi bo‘lib kub ildizni hisoblash usullarini bergan .Uning “***Metrika”*** asarida kub ildizni topishning qadimgi usulini keltirgan

2. Arximed (mill.avv. 287-212). Kub shakillari, hajmi va ular bilan bog’liq ildizlar ustida ishlagan. Kub ildiz tushunchasining shakllanishiga katta ta’sir ko‘rsatgan.

3. Eudoks va Yevklid (mill. avv. 3-4-arslar)

“Elementlar” asarida daraja kublari va ularning munosabatlarini bayon qilgan.

Kub ildizga teng ma’noli geometrik tushunchalar (kubning qirrasi) ishlatilgan.

“Kub ildiz” degan algebraik atama o‘rta asrlarda, ayniqsa al-Xorazmiy, Umar Xayyom, keyinchalik Yevropa matematiklari tomonidan keng qo‘llanila boshlagan. Kub ildiz O‘rta asr Sharq matematiklari tomonidan rivojlantirilgan.

Kub ildiz – bu berilgan sonning uchinchi darajasi bo‘lgan sonni topish amali.

Misol uchun:

Kub ildiz berilgan a soniga teng bo‘lishi uchun $x^3 = a$ tenglamani qanoatlantiradigan x son.

$$\sqrt[3]{a} = x \qquad x^3 = a$$

Oddiyroq qilib aytganda:

Metodlar(Methods). Kub ildiz –bu biror sonni 3 marta o‘ziga ko‘paytirganda berilgan songa teng bo‘ladigan sonni topishdir.

Masalan:

$2 = \sqrt[3]{8}$ chunki $2 \cdot 2 \cdot 2 = 8$ ga teng.

Geometrik ma’nosi:

Kub ildiz – bu hajmi berilgan kubning qirrasi.

Masalan: Agar kubning hajmi 64 bo‘lsa:

Qirrasi: $\sqrt[3]{64} = 4$

Juft ildiz:

$\sqrt[2n]{x}$ bu juft darajali ildiz deyiladi. Bunda doimo $x > 0$ shart bajarilishi kerak.

Faqat juft darajali ildiz bo‘lsa, ya’ni:

2n – juft son (2, 4, 6, ….) bo‘ladi. Bunda n ga qanday son qo‘ysak ham doimo juft qiymatga aylanadi.

Agar toq darajali ildiz bo‘lsa manfiy bo‘lishi ham mumkin.

$\sqrt[2n+1]{x}$ bunda x butun son:

Masalan: $\sqrt{9}$=3 $\sqrt{25}$=5

$\sqrt[3]{-8}$ = -2 $\sqrt[3]{-27}$= -3

Isboti:

(-2)·(-2)·(-2) = -8 toq ildizdan manfiy qiymat chiqishi ham mumkinligini isbotladik.

Juft darajali ildizdan hech qachon manfiy qiymat chiqmaydi.

Misol: 2·2= 4 (-2)·(-2)= 4

Ikkita manfiy sonni ko‘paytirsak musbat son hosil bo‘ladi. Manfiy sonning juft ildizi yo‘q

$\sqrt{-4}$=> juft darajali ildizdan manfiy qiymat chiqmaganligi sababli $\sqrt{-4}$ ni qiymati yo‘qdir. $\sqrt[16]{-16}$=> bu ham qiymatga ega emas.

Toq ildizlar har qanday son uchun mavjud. $\sqrt[3]{a}$ har qanday a (musbat, manfiy, nol) qiymatlarga egadir.

Sonlarni kub ildizdan chiqarish:

Misol:

$\sqrt[3]{70}$ dan taqriban nechi chiqishini hisoblab ko‘ramiz:

Bunda: $\sqrt[3]{70}=\sqrt[3]{64+6}$

ko‘rinishda yozib olamiz. Bu yerda: x_0=64 $x = 6$ ga teng.

Endi formulani yozamiz:

$$f(x) = f(x_0) + f'(x_0) \cdot x$$

Hisoblab chiqamiz[4]:

f(x)=$\sqrt[3]{x}$

$f'(x)=\frac{1}{3\cdot\sqrt[3]{x^2}}$

$$f(x) = \sqrt[3]{64} + \frac{6}{3 \cdot \frac{642}{3}}$$

$$f(x) = 4 + \frac{6}{3 \cdot 16}$$

$$f(x) = \frac{33}{8}$$
$$f(x) = 4{,}125.$$

Bu misolni javobi taqriban 4,125 ga teng ekan.
Bu usul kub ildizli sonlarni ildizdan chiqarishning bir usuli edi.
Endi biror bir sonni juft ildizdan chiqarish ko‘ramiz.
$\sqrt{29}$=$\sqrt{25+4}$ bu yerda $x_0 = 25$ va $x = 4$ ga teng.
Yuqoridagi formuladan foydalanamiz.

$f(x) = \sqrt{x}$ $\qquad f'(x) = \frac{1}{2\cdot\sqrt{x}}$

$f(x)$=$\sqrt{25} + \frac{4}{2\cdot\sqrt{25}}$

$f(x)$=$5 + \frac{2}{5} = \frac{27}{5}$

Demak javobi taqriban $f(x)$=5,4 ga teng ekan.

Istalgan sonni ildizdan chiqarish algoritmi:

$x_n + 1$= $\frac{1}{2}\cdot(x_n + \frac{k}{x_n})$

x_{n+1}=$\frac{1}{2}\cdot(x_n + \frac{2}{x_n})$

x_2=$\frac{1}{2}\cdot(1 + \frac{2}{1}) = \frac{3}{2}$

x_3=$\frac{1}{2}\cdot\left(x_2 + \frac{2}{x_2}\right) = \frac{1}{2}\cdot\left(\frac{3}{2} + \frac{2}{\frac{3}{2}}\right) = \frac{17}{12}$

Keling 4096 sonidan kvadrat ildiz chiqarishni ko‘rib chiqaylik.
1-USUL
$\sqrt[2]{4096}$ = ?
4096 = $(10a + b)^2$=$100a^2$ +2·10ab +b^2
a=6 $\quad a^2$=36
4096 – 3600=496
496 = *2·10·6·b +b^2 =120·b+b^2*
b=4
496= 480+16
ab=64
$\sqrt[2]{4096}$ =64
2-USUL

124 $\quad \sqrt[2]{4'096} = 64$
⊠ —4 $\quad$ 36
———496
— $\quad$ 496
——— 0

Endi 2744 sonini kub ildizdan chiqarishni ko‘rib chiqamiz.

$\sqrt[3]{2'744}$ =?
2744=$(10a+b)^3$= $1000a^3$+3·$100a^2$b+3·10ab^2+b^3

$$a = 1$$
$$2744 - 1000 = 1744$$

$$1744 = 300b + 30b^2 + b^3$$
$$1744 - (300 \cdot 4 + 30 \cdot 16 + 64) = 0$$

Topilgan son: $a = 1\ va\ \ b = 4\ \ \overline{ab} = 14$

$\sqrt[3]{2744}$ = 14

Yuqorida ko‘rib chiqilgan masalada $(a+b)^3 = a^3 + 3a^2b + 3ab^2 + b^3$ asosiy me’zon formula sifatida qabul qilingan.

Natijalar. Biz kvadrat ildiz va kub ildiz muammosini fizika fanida ham ko‘rishimiz mumkin va bunday xollarga duch kelganmiz. Keling buni ko‘rib chiqaylik.

Keplerning uchinchi qonuni

Keplerning uchinchi qonuni sayyoralar harakatining umumiy qonuniyatini ochib beradi: sayyoralar orbital davri (T) kvadrati, uning Quyoshdan o‘rtacha uzoqligi (a) kubiga proporsionaldir ($T^2 \sim a^3$), bu esa sayyoralarning quyoshdan uzoqlshgan sari aylanish davrining ham ortishini ko‘rsatadi va bu qonun sayyoralarning quyosh atrofidagi harakatini matematik tarzda taqqoslashga imkon beradi .

Qonunning mohiyati: Sayyoraning quyosh atrofidagi orbital davrining (T) kvadrati, uning orbitasi katta yarim o‘qining (a) kubiga teng bo‘ladi (proporsionallik koeffisenti barcha sayyoralar uchun bir xil)

Formula: $\frac{T_1^2}{T_2^2} = \frac{a_1^3}{a_2^3}$

Amaliy ahamiyati: Sayyolarning uzoqligini va orbital davrini o‘lchashga yordam beradi . Masalan , uzoqroq sayyora uzoqroq davrda aylanadi .

Masala: Yer quyosh trofini 1 yilda aylanadi va orbitasining yarim katta o‘qi $a_1 = 1\ a.b.$ Yupiterning quyosh atrofidagi orbita yarim katta o‘qi $a_2 = 5.2\ a.b.$ Keplerning 3-qonuni yordamida Yupiterning orbital davrini toping.

Berilgan: Formula: Yechish:

T_1=1 yil $\frac{T_1^2}{T_2^2} = \frac{a_1^3}{a_2^3}$ $\frac{1^2}{T^2} = \frac{1^3}{5.2^3}$

a_1=1 *a.b*

a_2=5.2 *a.b* $T_2 = \sqrt{5.2 * 5.2 * 5.2} = \sqrt{140.608}$ 11,81 yil

Topish kerak: Javob: 11.81 yil

T_2= ?

2-masala:

Bir sayyora quyosh atrofida T_2=1 yil davr bilan a_2=4 birlik masofada aylanadi. Ikkinchi sayyoraning aylanish davri T_1=8 yilga teng.

Keplerning uchinchi qonunidan foydalanib, ikkinchi sayyoraning orbitasi katta yarim o‘qi a_1 ni topamiz.[3].

Yechish:

T_1=8 *yil* $\frac{T_1^2}{T_2^2} = \frac{a_1^3}{a_2^3}$ $\frac{8^2}{1^2} = \frac{a_1^3}{4^3}$

a_2=4 $a.b$

T_2=1 *yil*

Topish kerak: $a_1 = ?$

$a_1 = \sqrt[3]{64 \cdot 64} = \sqrt[3]{4096} = 16$

16 $a.b$

Javob: 16 $a.b$

Mustaqil ishlash uchun misollar:

1) $\sqrt{35} = ?$ 2) $\sqrt[3]{19} = ?$ 3) $\sqrt[4]{83} = ?$ 4) $\sqrt[3]{54} = ?$

Xulosa. Ildiz amallari matematikaning asosiy tushunchalaridan bo‘lib , sonlarni darajaga ko‘tarish jarayonining teskari amalini ifodalaydi. Juft darajali ildizlar (kvadrat ildiz, to‘rtinchi ildiz va boshqalar) faqat musbat va nol sonlar uchun aniqlanadi hamda natija doimo musbat qiymatga ega bo‘ladi. Toq darajali ildizlar esa (kub ildiz, beshinchi darajali ildiz va boshqalar) barcha haqiqiy sonlar uchun mavjud bo‘lib ularni hisoblashda ildiz ostidagi sonning belgisini saqlaydi. Bu tushunchalar sonning xossalarini chuqur anglash algebraik tenglamalarni yechish, geometriya , fizika va texnikada turli masalalarni hal etishda muhim o‘rin tutadi. Demak, ildiz tushunchasi matematik fikrlashni shakillantirish va amaliy hisob-kitoblarni to‘g‘ri bajarishda zarur bo‘lgan fundamental tushunchalardir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Demidovich B. P. “Matematik analizdan masalalar to‘plami”. – Moskva: “Nauka” 2015.

2. Vilenkin N. Ya. “Matematika asoslari”. 2017.

3. Remkevich “Fizikadan masalalar to‘plami”. – Toshkent: “O‘qituvchi” 2003-y.

4. G. Xudayberganov va boshq. Matematik analizdan ma‘ruzalar. – Toshkent: Voris nashriyoti 2010-y.

5. S. Alixonov “Matematika o‘qitish metodikasi”. 2014-yil.

O‘ZBEK TILINI IKKINCHI TIL SIFATIDA O‘RGANISH TAJRIBASIDAN

Tilyabayev Kamil Zaitjonovich, Toshkentda Xalqaro Vestminster Universiteti katta o‘qituvchisi, PhD
e-mail: k.tilyabaev@wiut.uz

Annotatsiya. Mazkur maqolada o‘zbek millatiga mansub, ammo rus tilida ta’lim olgan 20-40 yoshli O‘zbekiston fuqarolarining o‘zbek tilini ikkinchi til sifatida o‘rganishning hissiy tajribalari tahlil qilinadi. Ular o‘zbek bo‘la turib, o‘zbek tilini muvaffaqiyatli o‘zlashtira olmaganligi uchun uyaltirilib, tegishli fikr-mulohazalar va takliflar berishdi.

Kalit so‘zlar: o‘zbek tili, uyat, millat, o‘rganish tajribasi.

ИЗ ОПЫТА ИЗУЧЕНИЯ УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКА КАК ВТОРОГО

Аннотация. В данной статье анализируется эмоциональный опыт изучения узбекского языка как второго гражданами Узбекистана узбекской национальности 20-40 лет, получившими образование на русском языке. Будучи узбеками по национальности, они часто подвергались прилюдному порицанию за то, что они не смогли успешно овладеть языком, в связи с чем они выразили свои мысли и предложения.

Ключевые слова: узбекский язык, стыд, национальность, опыт изучения.

FROM THE EXPERIENCES OF LEARNING UZBEK AS A SECOND LANGUAGE

Abstract. This paper analyses the emotional experiences of Uzbek citizens of Uzbek ethnicity aged 20-40 who learnt Uzbek as a second language through Russian. As ethnic Uzbeks they were often ashamed for failing to acquire Uzbek and, and hence, shared some feedback and recommendations.

Keywords: Uzbek language, shame, ethnicity, learning experience.

Kirish. Tilshunoslarning his-tuyg‘ularga bo‘lgan qiziqishi 1980-yillarda boshlangan. Hozirda his-tuyg‘ular til o‘rganishning markaziy tarkibiy qismi sifatida ko‘rilmoqda [1]. Ikkinchi til o‘rganishda ijobiy psixologiya va his-tuyg‘ular modeli Shao va boshq. [2] tomonidan taklif qilingan. Mazkur model quyidagi elementlarni o‘z ichiga oladi: 1) o‘quv muhiti/tizimi; 2) talabalarning shaxsiy sifatlari; 3) talabalarning his-tuyg‘ulari; va 4) talabalar natijalari. Ushbu elementlar bir biriga

ta’sir qilib, ikkinchi til o‘rganish borasidagi tegishli natijalarga olib keladi. Ushbu model bir qator empirik tadqiqotlar bilan isbotlandi [3-5], va o‘qitish hamda o‘rganishini baholash uchun foydali deb topildi.

Mavjud adabiyotlarda asosan maktab/universitet muhitidagi vaziyatlar ko‘rib chiqiladi, rasmiy ta’lim kontekstidan tashqarida esa ikkinchi til o‘rganish his-tuyg‘ulari haqida ma’lumot kam [6]. Bundan tashqari, mavjud empirik natijalar xalqaro miqyosda qanchalik ishonchli va universal ekanligi haqida savol tug‘ilishi mumkin, chunki asosan G‘arb ta’lim muhiti shu paytgacha tadqiqotchilarning e’tiborini tortib kelgan. Mavjud adabiyotlarning aksariyati ikkinchi til sifatida ingliz tilini o‘rganuvchilarning ehtiyojlarini yoki Italiya [7], Ruminiya [8, 9], Vengriya [10] va Kanada [11] kabi g‘arbiy sharoitlarda ikkinchi til o‘rganish xususiyatlarini yoritib kelgan. Shunday qilib, ikkinchi til o‘rganish his-tuyg‘ular bilan qanday bog‘liqligini yoritish uchun boshqa tillar misolida va boshqa kontekstlarda ko‘proq tadqiqotlar o‘tkazish tanlangan mavzuning dolzarbligini tashkil etadi.

Global miqyosda aniqlangan bo‘shliqlar O‘zbekistonda o‘zbek tilini ikkinchi til sifatida o‘rganishga ham taaluqlidir, chunki ma’lumki, bunday tadqiqotlar hali olib borilmagan. Shunday qilib, nog‘arbiy kontekstda olib boriladigan tadqiqotlar hamda o‘zbek tilini ikkinchi til sifatida o‘rganayotgan O‘zbekiston fuqarolarining hissiy tajribalariga e’tibor qaratish yuqorida qayd etilgan bo‘shliqlarni samarali to‘ldirishga yordam beradi. Tanlangan mavzuning yangiligi, maqsadi va vazifasi ham aynan shulardan iborat. Ushbu maqolada o‘zbek millatiga mansub O‘zbekiston fuqarolarining o‘zbek tilini ikkinchi til sifatida o‘rganishidagi hissiy tajribalarini yoritib beradigan keng qamrovli tadqiqotning bir qismi taqdim etiladi.

Uslubiy qism. Ma’lumotlar o‘zbek tilini ikkinchi til sifatida o‘rgangan va/yoki o‘rganishda davom etayotgan 20-40 yoshdagi 25 ta O‘zbekiston fuqarosi hamda o ‘zbek tilini ikkinchi til sifatida o‘rgatayotgan o‘qituvchilar bilan individual suhbatlar orqali to‘plangan. Olingan ma’lumotlardan tadqiqot maqsadlarida foydalanish, ularning xavfsizligi, maxfiyligi va manbalarini taxalluslash BERA [12] axloqiy me’yorlariga muvofiq ta’minlandi. Olingan ma’lumotlar narrativ tahlil usuli yordamida qayta ishlangan [13] va o‘zbek tilini ikkinchi til sifatida o‘rgangan talabalarning millati va hissiy tajribalaridan kelib chiqqan holda to‘rtta narrativ-hikoya shaklida muallifning doktorlik dissertatsiyasida keltirilgan. Ushbu maqolada "Uyaltirilganlar" deb nomlangan faqat bitta narrativ-hikoya taqdim etiladi.

Natijalar taqdimoti va muhokamasi. Bu hikoyada o‘zbek millatiga mansub, ammo o‘zbekcha erkin so‘zlashmaydigan Azamat, Bobomurod, Karima, Latofat, Lola, Parvina, Ruxshona, Salima, Sarvar, Sevda, Umayra va Valilarning o‘zbek tilini ikkinchi til sifatida o‘rganish tajribalari tahlil qilinadi. Ularning ba’zilari dastlabki yillarini O‘zbekistonning turli joylarida va undan tashqarida o‘tkazgan bo‘lsa-da, ularning barchasi 1990-2000-yillarda Toshkentning ruslashgan muhitida o‘sgan va o‘zbek tilini oz darajada o‘rgangan. Ularning rus tilida so‘zlashuvchi muhitda tarbiyalanganligi o‘zbek tiliga nisbatan dastlab bepisand munosabatda bo‘lishiga sabab bo‘ldi. Shunga qaramay, hozir ularning ko‘plari ota-bobolarining tili bilan faxrlanishadi. Yuqorida aytib o‘tilgan 12 kishidan faqat Azamat va Valilarning o‘zbek tilidan uyda foydalanishga ehtiyojlari yo‘q yoki juda kam bo‘lib qolmoqda, chunki Azamat chet elda, Vali esa xalqaro kompaniyada ishlaydi.

Ushbu hikoya mazkur 12 kishi haqida salbiy taasurot qoldirish uchun shunday nomlanmagan. U "Uyaltirilganlar" deb nomlanadi, chunki uyat tuyg‘usi ularni o‘zbek tiliga nisbatan tavsiflagan yoki hanuzgacha tavsiflaydigan umumiy narsa sifatida aniqlangan. Ularning barchasi hech bo‘lmaganda bir marta o‘zbek bo‘la turib, ajdodlarining tilini yaxshi bilmasligi uchun uyaltirilganini tan olishgan. Shunday qilib, aybdorlikning odatiy xususiyati bo‘lgan xato qilishdan pushaymon bo‘lish o‘rniga, ular o‘zlarini xato deb bilib, o‘shandan pushaymon bo‘lishini, ya’ni uyatning odatiy xususiyatini namoyon qilishadi [14]. Shu tajribalar 1) oila; 2) maktab va universitet; va 4) norasmiy/xususiy o‘rganish kabi holatlarda xuddi shu tartibda ko‘rib chiqiladi. Bundan tashqari, o‘qituvchilarni intervyu qilish davomida olingan ma’lumotlar bu borada ko‘p kamchilik ko‘rsatgan va taklif bergan qahramonlarimizning natijalarini tekshirish uchun rasmiy o‘rganish tajribasi muhokamasiga qo‘shiladi.

Shunisi e’tiborga loyiqki, Bobomuroddan tashqari bu odamlarning barchasi “sof” o‘zbeklar emas. Bundan tashqari, ular o‘z oilalaridagi rus tilida ta’lim olgan ikkinchi va ba’zi hollarda uchinchi avlod vakillaridir. Ularning ota-onalari, ayniqsa, bobo-momolari o‘zbekcha so‘zlashadi, lekin ular farzandlari va nabiralariga o‘zbekcha yaxshi o‘rgatishmagan. Ko‘p hollarda o‘zbek tilini minimal kundalik darajada saqlab qolish yoki hatto Toshkent shevasiga xos ruscha so‘zlarni qo‘shib gapirish [15] bolalarda rag‘batlantirilar edi, chunki faqat ruscha gaplashadigan o‘zbeklar ko‘pincha milliy o‘zligini va ma’qul xatti-harakatlarni shakllantiruvchi an’anaviy qadriyatlarini yo‘qotadilar [16]. Sevdaning otasi uni rus maktabidan o‘zbek litseyiga o‘tkazmoqchi bo‘lganida, bu uni o‘zbek milliy an’analariga so‘zsiz amal qiladigan "yaxshi qiz"ga aylantiradi, deb o‘ylagan. Biroq rus tilida ta’lim olish istiqbollari nafaqat Sevdaning ota-onasi, balki hikoyamizdagi boshqa qahramonlarning ota-onalari uchun ham o‘zbekcha yaxshi bilish istagidan ustun chiqqanga o‘xshaydi. Lola va Ruxshona ham dastlab o‘zbek bog‘chasiga borib, so‘ngra o‘qishni rus tilida davom ettirganlari shundan dalolat beradi.

Keyinchalik, oilaviy omil, ya’ni o‘zbekzabon erkak bilan turmush ko‘rib, qaynota-qaynonasi bilan yashash ba’zi ayollarni (Lola, Sevda va Umayra) o‘zbek tilining o‘z hayotidagi ahamiyatini qayta ko‘rib chiqishga majbur qildi. Ularga qaynotasi va qaynonasi bilan muloqot qilish uchun o‘zbekcha bilish kerakligini hatto ba’zan to‘ydan oldin aytishgan. Darhaqiqat, ajdodlar tilini yaxshi bilish uzoq qarindoshlar bilan samarali muloqot qilishga va avlodlar o‘rtasidagi muammolarning oldini olishga yordam beradi. Biroq bu omil har doim ham tilni o‘rganish va unga yaxshi munosabatda bo‘lishga olib kelmaydi. Umayraning quyidagi hikoyasi erining qarindoshlarida tushunmaslik va sabrsizlik sababli o‘zbek tilini ikkinchi til sifatida muvaffaqiyatsiz o‘rganishning achinarli misolidir. Bu esa uning hatto bir muddat o‘zbekcha umuman gapirmasligiga sabab bo‘ldi.

To‘yimdan oldin bo‘lajak erimning ota-onasiga mening ruslashgan o‘zbek qizi ekanligimni, o‘zbek milliy urf-odatlariga rioya qilmasligimni va ularning ko‘pini bilmasligimni aytishdi. Ular mening o‘zbekcha bilishim ham unchalik yaxshi emasligini bilishardi, lekin ular meni tushunushadi deb umid qilganman. Afsuski, bunday bo‘lmadi. Albatta, men ular aytgan hamma narsani qilishga harakat qilardim, lekin ular meni eshitishlarini ham xohlardim. Misol uchun, oilaviy kechki ovqat vaqti

kelganida (men o‘sha paytda sobiq qaynonam va qaynotam bilan yashagan edim), men har doim ularga kunim qanday o‘tganini aytib berishni xohlardim. Sobiq qaynotam hatto o‘zlari: "Xo‘sh, kuningiz qanday o‘tdi?"- deb so‘rardi. Oilamizning barcha a’zolari kunning ba’zi xotiralari bilan bo‘lishardi, ammo mening navbatim kelganida, men avtomatik ravishda ruscha gapira boshlardim. Shunda "O‘zbekcha gapiring" deganini bir marta eshitish kifoya qildi. O‘shandan beri, ehtimol... men buni travma deb atamayman, lekin qandaydir psixologik to‘siq paydo bo‘ldi. Men o‘zbekcha ruschadek gapira olmasligim sababli jim bo‘lib qoldim, natijada o‘zbekcha gapirmay qo‘ydim. Ular mening o‘zbekcha gapirmasligimni bilishgan, lekin o‘zlariga qo‘lay bo‘lsin deb meni sindirmoqchi bo‘lishgan. Bu esa mening sog‘lom madaniyat va muloqot odobini tushunishimga ziddir. Mening sobiq qaynotam va qaynonam ruscha mukammal gaplashadi, lekin ehtimol ular meni uyaltirishni istagandir, bilmayman. Men bu oilada uch yil yashadim, aniqrog‘i azob chekdim. Ajrashganimdan keyin, ehtimol bu oilaga xafa bo‘lgandirman. Bu o‘zbekcha gapirmaslikda o‘z ifodasini topdi. Avvaliga o‘zbekcha umuman gapirmaslikka qaror qildim. Hozir hammasi yaxshi, kerak bo‘lganda o‘zbekcha gapiraman.

Shuni ta’kidlash joizki, barcha 12 tasining kengroq muloqot doirasi o‘zbek tili bilimini yaxshilashga katta hissa qo‘shgan. Biroq bu ularning hayotida keyinroq, ya’ni O‘zbekistonda o‘zbek tili kuchayganida yuz berdi. Azamatning ruscha yaxshi bilmaydigan yigitlar bilan harbiy xizmat o‘tash tajribasi, Valining O‘zbekiston bo‘ylab mehnat safarlarida bo‘lishni o‘z ichiga olgan oldingi ishi yoki Sarvarning litseydagi o‘zbekzabon tengdoshlari bilan, Latofatning universitetdagi kursdoshlari va o‘qituvchilari bilan, Bobomurodning hamkasblari va bemorlari bilan tez-tez muloqot qilishlari bo‘ladimi, barchasi ularni til o‘rganishga undagan, chunki bu real muloqot uchun imkoniyatlar yaratgan. Ammo ularning o‘zbekcha so‘zlashuvchilar bilan aralashishi har doim ham ijobiy his-tuyg‘ularni keltirib chiqarmadi yoki tilni o‘rganish istagini kuchaytirmadi. Buning asosiy sababi ularning o‘zbekcha ravon so‘zlashmasligini tanqid qilishdir.

Meni doimo ochiqchasiga o‘zbekcha yaxshi bilmasligim uchun uyaltirishardi. [Ruxshona)]

Oldin (2007-2015-yillarda) o‘zbekzabon odamlar ham o‘z nutqida rus so‘zlaridan foydalanishgan, chunki bu ommalashgan edi (hozirgi ingliz so‘zlari bilan bo‘lgani kabi). Endi men jamoatchilik tomonidan, ayniqsa o‘zbek millatiga mansublarning xato qilgani va til bilmasligi uchun qattiq tanqid qilinishiga duch kelyapman. [Salima]

Ba’zan odamlar mening Sarvar ekanligimni, o‘zbekcha qiyofam borligini, lekin ruscha gaplashayotganligimni ko‘rishadi. Bu ba’zi o‘zbekzabon bolalarni g‘azablantiradi. Ularga bu yoqmaydi. [Sarvar]

Ushbu holatlarning barchasi o‘rganuvchini [tilni] osonlik bilan o‘rganish imkoniyatidan mahrum qiladigan [22] tilni kamsitishning misollaridandir.

Aksincha, ushbu12 kishining o‘zbek tili maktabda yoki universitetda o‘qitilishi tilni egallashga eng kam hissa qo‘shgan. Hammasi maktab va universitetda o‘zbek tilini o‘rganishdan ijobiy emas, balki salbiy tajribaga ega ekanliklarini aytishdi. O‘zbek tili o‘qituvchilarining motivatsiyasizligi/motivatsiyasizlantirishi, ularning zerikarli o‘qitish usullari, nojo‘ya xulqi (kechikish, ishga kelmaslik- Ruxshona),

bema’ni topshiriqlar/uy vazifalari (masalan, "uzun she’rlarni ma’nosini tushunmasdan yodlash" – Parvina) va amaldagi o‘quv dasturlarida nutqni rivojlantirishga emas balki grammatik mashqlar bajarilishiga urg‘u berilishi [Umayra] shular jumlasidandir. Ushbu omillar boshqa tillarni o‘rganish tajribalarida aniqlangan omillarga juda o‘xshash.

O‘zbek tilini o‘rganish va o‘rgatishni yaxshilash bo‘yicha quyidagi takliflar kiritildi:

O‘zbek tili darslarini o‘yin tarzida o‘tkazsa yaxshi bo‘lar edi, deb o‘ylayman. Darslar o‘zbek madaniyati haqida tasavvur bergan holda olib borilishi kerak. Bunda o‘quvchilar teatrlarga tashrif buyurib, o‘zbek xalqining an’analarini chuqur o‘rganishlari mumkin. Yana bir xato, menimcha, adabiy o‘zbek tilini o‘qitish edi. Gapirishni o‘rgatish kerak. [Sevda]

Ular (o‘zbek tili o‘qituvchilari) filmlar, tarixiy faktlar va ba’zi qiziqarli ma’lumotlar asosida interfaol darslar o‘tishlari mumkin edi. Til tarixi va o‘z asarlarini ushbu tilda yozgan buyuk shaxslar haqida ko‘proq ma’lumot olish qiziqarli bo‘lar edi. [Lola]

Ular (o‘zbek tili o‘qituvchilari) o‘zbek tiliga tarjima qilingan zamonaviy filmlarni namoyish qilishlari va qiziqarli kitoblarni o‘qitishlari mumkin edi. [Vali]

Ular (o‘zbek tili o‘qituvchilari) hech bo‘lmaganda o‘z fanlariga bo‘lgan muhabbatlarini namoyon qilishlari mumkin edi. Mening o‘qituvchilarim xuddi o‘qitishga majbur bo‘lgandek ishlashgan. Ular yozish ko‘nikmalarini rivojlantirishga ko‘proq e’tibor berishlari mumkin edi. She’rlarni yodlashimizni so‘rash o‘rniga, ular biz tushunmagan so‘zlarning ma’nosini tushuntirishlari mumkin edi. [Salima]

Barcha 12 tasi o‘qituvchilar o‘zbek tili darslarida qiziqarli video va audio materiallardan foydalanishlari zarurligini ta’kidladilar. So‘rovda qatnashgan o‘qituvchilarning fikriga ko‘ra, birinchi navbatda, «o‘zbek tilida yuqori sifatli audio va video kontentni topish mumkin emas/qiyin» [Narimon] yoki yaratish uchun uzoq vaqt talab etiladi» [Lutfiya]. Ikkinchidan, ba’zi o‘qituvchilar bu materiallar "foydadan ko‘ra ko‘proq chalg‘itadi" [Gulshan] deb hisoblashadi. Uchinchidan, ko‘plab maktablar hali ham ushbu texnologik yangiliklardan mahrum. Hatto ularga ega bo‘lgan maktablar ham ularni to‘liq imkoniyatlaridan foydalana olmaydilar, chunki "o‘qituvchilarga bu texnologiyalar o‘qitilmagan" [Marjon]. Bundan tashqari, 20 yil oldin maktablarda zamonaviy texnologik vositalar juda kam edi.

Rasmiy ta’lim muassasalarida ko‘p hollarda o‘zbek millatiga mansublarni butun sinf oldida o‘zbekcha so‘zlashmaganliklari uchun sharmanda qilishgan, go‘yo bu ularni til o‘rganishga undashi mumkin edi. Odamlar o‘zbek millatiga mansubligi tufayli o‘ziga xos bosim sezgan, shuning uchun ularning o‘zbekcha bilmasligidan uyat hislari boshqa millat vakillari bo‘lganlarnikidan farq qiladi. Biroq oqibati bir xil edi: bu o‘zbek tiliga uzoq vaqt e’tiborsiz bo‘lish va/yoki o‘zbek tilini o‘rganish mumkinligiga ishonchni yo‘qotishdir. Faqat Lola va Karima sharmandaliklarini yengib o‘tishdi va endi o‘zlarini aybdor his qilishlarini aytishdi, ammo bu ularning maktabda o‘zbek tilini o‘rganish paytida sodir bo‘lgani yo‘q. Hozir ularning o‘zbek tiliga bo‘lgan munosabati butunlay o‘zgargan. Ushbu natijalar Teimourining [14] tadqiqoti natijalariga o‘xshash, ya’ni uyatga moyillik (aybdorlikka moyillik emas) til o‘rganishni sekinlashtiruvchi omil sifatida aniqlandi.

Yuqorida aytib o‘tilgan qiyinchiliklarga qaramay, o‘n ikkita qahramonimizning o‘zbek tilini rasmiy o‘rganish tajribalarida ijobiy tomonlar ham bor edi. Ular ko‘pincha yaxshi o‘qitish bilan bog‘liq bo‘lib, qahramonlarimizga asosan o‘qish, yozish, tushunish va grammatika ko‘nikmalarini rivojlantirishga imkon berdi. Afsuski, bu tajribalar o‘zbek tili ko‘nikmalarini barqaror rivojlantirish uchun yetarli emas yoki qisqa edi. Boshqacha qilib aytganda, ikkinchi tilni kengroq ishlatish uchun "Rubikon daryosini kesib o‘tish", ya’ni orqaga yo‘l yo‘q degan qarorga kelish sodir bo‘lmadi. Ushbu ko‘nikmalar maktabda shakllanganligi sababli, maktab tajribasi keyingi bosqichlardagisiga nisbatan ko‘proq qadrlanadi.

Qizig‘i shundaki, 12 kishidan faqat Sevda, Latofat va Salima norasmiy va/yoki xususiy tarzda o‘zbek tilini o‘rganishni davom ettirdilar, ammo Umayra o‘zbek tili ko‘nikmalarini yaxshilash zarurati va istagini ham bildirgan. Latofat va Salima o‘zlarining kasbiy faoliyati bilan bog‘liq o‘zbek tilidan va o‘zbek tiliga tarjima qilishga muhtoj bo‘lib, turli lug‘atlar va onlayn tarjima xizmatlaridan foydalanadilar. Sevda esa o‘zbekzabon odamga turmushga chiqishdan oldin o‘zbek tilini o‘rganishga yordam bergan xususiy o‘zbek tili kurslariga qatnagan. O‘qituvchi, materiallar va yondashuv uning ehtiyojlariga to‘la mos keldi.

Agar maktabda menga shu tarzda bilim berganda edi, men o‘zbek tilini yaxshi bilib, o‘z fikrimni o‘zbek tilida yaxshi ifoda eta olgan bo‘lar edim. Shundan keyin men ravonroq gapira boshladim. Endi men yanada dadilroq va tortinmasdan gapiraman.

Ushbu harakatlar muntazam bo‘lib ko‘rinadi, chunki ular bevosita yoki bilvosita o‘rganuvchilarning o‘zlarini yaxshi his qilishlariga olib keladi, bu esa tilni o‘rganishda muhim hisoblanadi [2].

Shuni ta’kidlash joizki, 12 kishining aksariyati o‘zbek tili o‘qituvchilarining maoshi pastligi ularni davlat maktablari/universitetlarida o‘z ishlarini yaxshi bajarishlari uchun motivatsiyasini pasaytirishi mumkinligini taxmin qilishdi. Masalan,

Ehtimol, o‘qituvchilarning o‘zlari ham yuqori maosh bilan rag‘batlantirilishi kerak. Ehtimol, dastlab ular yonib, biron bir narsani o‘rgatishga rosa harakat qilishgandir, lekin ular o‘zlarining faniga bunday munosabatni ko‘rgach, hafsalasi pir bo‘ldi va urinishlari to‘xtatildi. [Azamat]

Bu juda muhim masala, chunki xususiy muassasalarda o‘qituvchilar yuqori maosh olishadi [31]. Afsuski, suhbatdoshlarimdan biri (O‘g‘iloy) davlat maktablarida o‘zbek tili o‘qituvchilari hatto o‘zbek tilini o‘qitish uchun ilgari to‘langan 15% lik ustama haqidan mahrum bo‘lishganini aytdi. Endi ushbu bonus O‘zbekistondagi ingliz tili o‘qituvchilariga to‘lanadi. Darhaqiqat, 2012-yildan beri O‘zbekistonda ingliz tili o‘qituvchilari ushbu ustama haqini olishmoqda va endi agar ular ingliz tilini bilish to‘g‘risidagi xalqaro sertifikatga ega bo‘lsalar, 100% lik ustama haqini olish huquqiga ega [32]. Ulardan farqli o‘laroq, o‘zbek tili o‘qituvchilarida bunday bonus yo‘q. Ushbu kamchiliklarni hisobga olgan holda, bunday motivatsiyasizlantiruvchi ish sharoitida juda kam sonli o‘qituvchilar o‘z ishlarini yaxshi bajarishda davom etadilar, degan xulosaga kelish oson.

Xulosa. Azamat, Bobomurod, Karima, Latofat, Lola, Parvina, Ruxshona, Salima, Sarvar, Sevda, Umayra va Valilarning hikoyalaridan xulosa chiqarsak,

ularning hech biri uzoq muddatda rasmiy o‘qitish tizimida o‘zbek tilini o‘rgana olmadi, uning ta’siri ijobiy emas, ko‘proq motivatsiyasizlantirayotgan edi. Ular bu borada mavjud to‘siqlarni ko‘rsatib, ularni yengib o‘tish uchun ba’zi fikrlar va tavsiyalar berishdi. Ularning oilasi va ayniqsa kengroq muloqot doirasi ko‘p hollarda o‘zbek tili ko‘nikmalarini rivojlantirish nuqtayi nazaridan foydali bo‘ldi. Natijada, ularning barchasi o‘zbekcha gapirishdan ko‘ra yaxshiroq tushunishadi. Biroq ularning hammasi ham bu vaziyatdan mamnun emaslar va uni norasmiy / xususiy ta’lim olish imkoniyatlari orqali yaxshilashga harakat qilishadi. Lekin o‘zbek tilini bilmasliklari uchun uyaltirish ularning til o‘rganishiga va shu tilga bo‘lgan munosabatiga salbiy ta’sir ko‘rsatdi. Bu 12 ta qahramonimizda o‘zlarining o‘zbek millatiga mansubligi tufayli uyat tuyg‘usi ancha kuchliroq bo‘ladi. Teimouri [14] o‘z tadqiqotida ko‘rsatgani kabi, sharmandalik hissi odamning shaxsiyatiga tahdid qiladi, va uni himoya qilish uchun odam sharmandalikni keltirib chiqaruvchi omildan qochmoqchi bo‘ladi. Shunday qilib, sharmandalikni keltirib chiqaruvchi o‘zbek tilini o‘rganishdan voz kechiladi. Aybdorlik hissi esa teskari ta’sir qilishi ma’lum [14], bu Lola va Karima tajribalaridan aniq bo‘ldi. Shunday qilib, o‘zbek tilini ikkinchi til sifatida o‘rganish natijasida 12 ta odamning kechinmalari muhitga (rasmiy va norasmiy o‘rganish tizimlari), shaxsiy xususiyatlarga (millat) va natijaga (o‘z-o‘zini yaxshi his qilish) bog‘liqligi ko‘rsatilgan. Ushbu kechinmalar Shao va boshq. [2] ko‘rsatgani kabi, ularning qat’iyatliligiga (shaxsiy xususiyat) va motivatsiyasiga (natija) ham ta’sir qiladi. Albatta mazkur xulosalarning ishonchliligini oshirish maqsadida bu borada kengroq ko‘lamdagi tadqiqotlarni o‘tkazish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Dewaele, J. M., 2010. Emotions in multiple languages. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
2. Shao, K., Nicholson, L.J., Kutuk, G. and Lei, F., 2020. Emotions and instructed language learning: Proposing a second language emotions and positive psychology model. Frontiers in Psychology, *11*, p.2142.
3. Arens, A.K., Morin, A.J. and Watermann, R., 2015. Relations between classroom disciplinary problems and student motivation: Achievement as a potential mediator? Learning and instruction, *39*, pp.184-193.
4. Frenzel, A.C., Becker-Kurz, B., Pekrun, R., Goetz, T. and Lüdtke, O., 2018. Emotion transmission in the classroom revisited: a reciprocal effects model of teacher and student enjoyment. Journal of Educational Psychology, 110(5), p.628.
5. Wei, H., Gao, K. and Wang, W., 2019. Understanding the relationship between grit and foreign language performance among middle school students: The roles of foreign language enjoyment and classroom environment. Frontiers in psychology, 10, p.1508.
6. Driver, M. and Prada, J., 2024. Global perspectives on heritage language education and emotion: Introduction to the special issue. Modern Language Journal, 108(S1), pp.3-13.
7. MacIntyre, P.D. and Vincze, L., 2017. Positive and negative emotions underlie motivation for L2 learning. Studies in Second Language Learning and Teaching, 7(1), pp.61-88.

8. Pavelescu, L.M. and Petrić, B., 2018. Love and enjoyment in context: Four case studies of adolescent EFL learners. Studies in Second Language Learning and Teaching, 8(1), pp.73-101.

9. Dewaele, J.M. and Pavelescu, L.M., 2021. The relationship between incommensurable emotions and willingness to communicate in English as a foreign language: a multiple case study. Innovation in Language Learning and Teaching, 15(1), pp.66-80.

10. Piniel, K. and Albert, A., 2018. Advanced learners' foreign language-related emotions across the four skills. Studies in Second Language Learning and Teaching, 8(1), pp.127-147.

11. Boudreau, C., MacIntyre, P. and Dewaele, J.M., 2018. Enjoyment and anxiety in second language communication: An idiodynamic approach. Studies in Second Language Learning and Teaching, 8(1), pp.149-170.

12. 2018. BERA Ethical Guidelines for Educational Research. 4th ed. [ebook] London: BERA, Available at: <https://www.bera.ac.uk/publication/ethical-guidelines-for-educational-research-2018-online> [Accessed 21 February 2021].

13. Smith, B., 2016. Narrative analysis. Analysing qualitative data in psychology, 2, pp.202-221.

14. Teimouri, Y., 2019. Exploring the Links between Second Language Learners' Proneness to Shame and Proneness to Guilt and their Language Learning Motivation and Achievement. Georgetown University.

15. Toshkent shevasi (2009). Toshkent ensiklopediyasi. (in Uzbek). Available at: https://shosh.uz/uz/toshkent-shevasi/ (Accessed: 27 January 2024).

16. Jalilov, A.T. 2022. Religious Matters of Youth Education for Marriage in Uzbekistan. Bulletin of the Graduate School of Education and Human Development（Educational Sciences）Nagoya University, 69(2), pp.81-91.

TALABALARDA INGLIZ TILIDA YOZMA NUTQNI SHAKLLANTIRISHDA UCHRAYDIGAN METODIK VA PSIXOLOGIK TO‘SIQLAR

Qaratayeva Nilufar Faxridin qizi, Guliston davlat universiteti doktoranti.
e-mail: mnilufar233@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada oliy ta’lim muassasalarida talabalarning ingliz tilida yozish ko‘nikmasini rivojlantirish jarayonida yuzaga keladigan pedagogik muammolar nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Ingliz tilida yozma nutqni shakllantirishning pedagogik mohiyati, uning kommunikativ kompetensiya tarkibidagi o‘rni hamda yozish ko‘nikmasini rivojlantirishga to‘sqinlik qiluvchi metodik, psixologik-pedagogik va lingvistik omillar yoritib beriladi. Shuningdek, mazkur muammolarni bartaraf etishga qaratilgan zamonaviy pedagogik yondashuvlar ilmiy manbalar asosida tahlil qilinadi.

Keywords: ingliz tili, yozish ko‘nikmasi, yozma nutq, pedagogik muammolar, kommunikativ kompetensiya, akademik yozuv;

МЕТОДИЧЕСКИЕ И ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ БАРЬЕРЫ, ВОЗНИКАЮЩИЕ ПРИ ФОРМИРОВАНИИ ПИСЬМЕННОЙ РЕЧИ НА АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ У СТУДЕНТОВ

Аннотация. В статье проводится теоретический анализ педагогических проблем, возникающих в процессе развития навыков письма на английском языке у студентов высших учебных заведений. Рассматривается педагогическая сущность письменной речи на английском языке, ее роль в структуре коммуникативной компетенции, а также методические, психолого-педагогические и лингвистические факторы, препятствующие формированию письменных навыков. Кроме того, на основе анализа научных источников раскрываются современные педагогические подходы к преодолению выявленных проблем.

Ключевые слова: английский язык, навык письма, письменная речь, педагогические проблемы, коммуникативная компетенция, академическое письмо;

METHODOLOGICAL AND PSYCHOLOGICAL CHALLENGES IN DEVELOPING STUDENTS’ ENGLISH WRITING SKILLS

Annotation. This article presents a theoretical analysis of pedagogical problems encountered in the development of English writing skills among university students.

The study examines the pedagogical nature of written English, its role within communicative competence, and the methodological, psychological-pedagogical, and linguistic factors that hinder the development of writing skills. In addition, modern pedagogical approaches aimed at addressing these problems are analyzed based on relevant scholarly literature.

Keywords: english language, writing skills, written communication, pedagogical problems, communicative competence, academic writing;

Kirish. Ingliz tili nafaqat xalqaro muloqotda eng koʻp ishlatiladigan tillardan biri balki, zamonaviy globallashuv jarayonida ingliz tili xalqaro muloqot, ilm-fan, ta'lim va kasbiy faoliyatning asosiy vositalaridan biriga aylandi. Tilshunos olimlarning ta'kidlashicha, bugungi kunda ingliz tili dunyo miqyosida eng keng tarqalgan va eng koʻp oʻrganiladigan xorijiy til hisoblanadi. Jumladan, tilshunos David Crystal ingliz tilini "global til" sifatida ta'riflab, uning xalqaro aloqa, siyosat, iqtisodiyot va ta'lim sohalaridagi ustuvor oʻrnini ilmiy asoslab bergan. Shuningdek, British Council ma'lumotlariga koʻra, ingliz tili dunyo boʻylab millionlab insonlar uchun ikkinchi yoki xorijiy til sifatida oʻrganilmoqda.

Ingliz tilining global ahamiyati, avvalo, uning ilmiy tadqiqotlar, zamonaviy texnologiyalar, axborot-kommunikatsiya tizimlari, xalqaro savdo va ta'lim sohalarida asosiy muloqot tili sifatida faol qoʻllanilishi bilan belgilanadi. Tadqiqotchilar fikricha, akademik va kasbiy muhitda muvaffaqiyatga erishish talabalardan nafaqat ogʻzaki nutqni, balki yozma nutqni ham yetarli darajada egallashni talab etadi. Ayniqsa, ingliz tilida yozish koʻnikmasi ilmiy maqolalar yozish, loyiha va hisobotlar tayyorlash hamda xalqaro akademik hamkorlikda ishtirok etish uchun muhim kompetensiya sifatida e'tirof etiladi. Biroq oliy ta'lim muassasalarida ingliz tilini oʻqitish amaliyotini tahlil qilish shuni koʻrsatadiki, talabalarda yozish koʻnikmasini rivojlantirish jarayoni bir qator pedagogik muammolar bilan kechmoqda. Metodik yondashuvlarning yetarli darajada samarali qoʻllanilmasligi, yozma nutqqa kam e'tibor qaratilishi, talabalarning motivatsiyasi va mustaqil fikrlash koʻnikmalarining sust rivojlanganligi ushbu muammolarning asosiy sabablaridan hisoblanadi. Bu holat ingliz tilida yozish koʻnikmasini rivojlantirish jarayonini ilmiy-nazariy jihatdan chuqur oʻrganishni taqozo etadi.

Shu bois mazkur maqolada oliy ta'lim muassasalarida talabalarning ingliz tilida yozish koʻnikmasini rivojlantirish jarayonida yuzaga keladigan pedagogik muammolar nazariy jihatdan tahlil qilinadi hamda ularni bartaraf etishga xizmat qiluvchi zamonaviy pedagogik yondashuvlar ilmiy manbalar asosida yoritiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqot nazariy-tahliliy yoʻnalishda olib borildi. Tadqiqot jarayonida ingliz tilida yozish koʻnikmasini rivojlantirishga oid pedagogik muammolarni aniqlash va tahlil qilish maqsadida mahalliy va xorijiy ilmiy adabiyotlar, monografiyalar, ilmiy maqolalar hamda xalqaro tashkilotlarning rasmiy hisobotlari oʻrganildi. Xususan, ingliz tilini oʻqitish metodikasi, yozma nutqni rivojlantirish nazariyasi va akademik yozuvga oid ilmiy manbalar asosiy tadqiqot materiali sifatida tanlandi.

Tadqiqotda quyidagi ilmiy metodlardan foydalanildi:

– **nazariy tahlil va sintez**, pedagogik va lingvodidaktik adabiyotlarda bayon etilgan ilmiy qarashlarni tizimlashtirish maqsadida;

– **taqqoslash metodi**, ingliz tilida yozish koʻnikmasini rivojlantirishga doir turli yondashuvlar va konsepsiyalarni solishtirish uchun;

– **tasniflash metodi**, yozish koʻnikmasini shakllantirish jarayonida uchraydigan pedagogik muammolarni metodik, psixologik-pedagogik va lingvistik omillarga ajratish uchun;

– **umumlashtirish metodi**, tahlil natijalarini ilmiy xulosalar shaklida ifodalash maqsadida.

Shuningdek, tadqiqot davomida kompetensiyaviy, kommunikativ va jarayonli yozish (process-based writing) yondashuvlariga oid nazariy qarashlar tahlil qilinib, ularning oliy ta'lim muassasalarida ingliz tilida yozish koʻnikmasini rivojlantirishdagi imkoniyatlari va cheklovlari aniqlandi. Tadqiqot natijalari asosida ingliz tilida yozma nutqni shakllantirish jarayonida yuzaga keladigan asosiy pedagogik muammolar nazariy jihatdan asoslab berildi.

Tahlil va natijalar.

MDH mamlakatlari va Oʻzbekiston olimlarining ilmiy-pedagogik tadqiqotlarini tahlil qilish shuni koʻrsatadiki, oliy ta'lim muassasalarida talabalarning ingliz tilida yozish koʻnikmasini rivojlantirish jarayoni bir qator tizimli pedagogik muammolar bilan tavsiflanadi. Ushbu muammolar metodik yondashuvlar, psixologik omillar, lingvistik tayyorgarlik darajasi hamda ta'lim jarayonining tashkiliy jihatlari bilan chambarchas bogʻliq holda namoyon boʻladi.

Tahlil natijalariga koʻra, **metodik muammolar** eng koʻp uchraydigan muammolar qatoriga kiradi. Jumladan, MDH olimlari tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda yozish koʻnikmasi chet tilini oʻqitishda koʻpincha ikkilamchi nutq faoliyati turi sifatida qaralayotgani ta'kidlanadi. G. V. Rogova va I. N. Vereshchaginaning fikricha, yozma nutqni rivojlantirish asosan grammatik materialni mustahkamlash vositasi sifatida qoʻllanilib, mustaqil va ijodiy yozish faoliyatiga yetarli e'tibor qaratilmaydi. Natijada talabalar matn tuzish, fikrni mantiqiy bayon etish va yozma nutqda kommunikativ maqsadni ifodalashda qiyinchiliklarga duch keladilar.

Shuningdek, tahlil jarayonida **psixologik-pedagogik muammolar** yozish koʻnikmasining rivojiga salbiy ta'sir koʻrsatishi aniqlanadi. MDH tadqiqotchisi I. A. Zimnyaya yozma nutqni shakllantirish jarayonida motivatsiya va shaxsiy faoliyatning muhim oʻrin tutishini ta'kidlaydi. Uning tadqiqotlariga koʻra, talabalar yozma nutqda xatoga yoʻl qoʻyishdan qoʻrqishi, oʻz fikrini chet tilida yozma shaklda ifodalashga ishonchsizlik bilan yondashishi yozish jarayonining samaradorligini pasaytiradi. Bu holat yozma topshiriqlarning formal bajarilishiga olib keladi.

Nazariy tahlil natijalari **lingvistik muammolar** ham muhim omil ekanligini koʻrsatdi. Oʻzbekistonlik tadqiqotchilar, xususan Sh. S. Sattorov va D. R. Saidovaning ilmiy ishlarida talabalar ingliz tilida yozma nutqni rivojlantirishda leksik yetishmovchilik, grammatik xatolar va ona tilining interferensiyasi bilan bogʻliq muammolarga duch kelishi qayd etiladi. Ayniqsa, akademik uslubga xos boʻlgan bogʻlovchi vositalardan foydalanish va matnning mantiqiy tuzilishini ta'minlashda jiddiy kamchiliklar aniqlangan.

Bundan tashqari, **tashkiliy-pedagogik muammolar** ham yozish ko‘nikmasini rivojlantirish jarayoniga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. O‘zbekiston oliy ta’lim muassasalari tajribasini tahlil qilgan tadqiqotchilar dars soatlarining cheklanganligi, guruhlarda talabalar sonining ko‘pligi hamda yozma ishlar uchun individual fikr-mulohaza berish imkoniyatlarining yetarli emasligini asosiy to‘siqlar sifatida ko‘rsatadilar. Natijada yozish ko‘nikmasini rivojlantirish tizimli va izchil jarayon sifatida emas, balki epizodik faoliyat shaklida amalga oshiriladi.

Umumiy tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, MDH va O‘zbekiston olimlarining tadqiqotlari talabalarning ingliz tilida yozish ko‘nikmasini rivojlantirishdagi pedagogik muammolarni kompleks yondashuv asosida hal etish zarurligini tasdiqlaydi. Metodik, psixologik, lingvistik va tashkiliy omillarning o‘zaro bog‘liqligi yozma nutqni rivojlantirishni yagona pedagogik tizim sifatida tashkil etishni taqozo etadi.

Xulosa. O‘tkazilgan nazariy tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, oliy ta’lim muassasalarida talabalarning ingliz tilida yozish ko‘nikmasini rivojlantirish jarayoni murakkab va ko‘p omilli pedagogik muammolar bilan tavsiflanadi. MDH mamlakatlari hamda O‘zbekiston olimlarining ilmiy tadqiqotlari yozish ko‘nikmasini shakllantirishda metodik, psixologik-pedagogik, lingvistik va tashkiliy omillar o‘zaro uzviy bog‘liqlikda namoyon bo‘lishini tasdiqlaydi.

Tahlil natijalariga ko‘ra, yozish ko‘nikmasi ko‘pincha chet tilini o‘qitish jarayonida ikkilamchi nutq faoliyati turi sifatida qaralayotgani aniqlanadi. Bu holat yozma nutqning kommunikativ va akademik ahamiyatini yetarli darajada hisobga olmaslikka olib keladi. Shuningdek, talabalarning past motivatsiyasi, yozma nutq bilan bog‘liq psixologik to‘siqlar hamda lingvistik tayyorgarlik darajasining yetarli emasligi yozish ko‘nikmasini rivojlantirish samaradorligini pasaytiruvchi muhim omillar sifatida namoyon bo‘ladi. Ta’lim jarayonining tashkiliy jihatlari, xususan, auditoriya soatlarining cheklanganligi, katta akademik guruhlar va individual fikr-mulohaza berish imkoniyatlarining yetishmasligi yozma nutqni rivojlantirish jarayonini izchil va tizimli tashkil etishga to‘sqinlik qilmoqda. Shu bois, talabalarning ingliz tilida yozish ko‘nikmasini rivojlantirish masalasi kompleks pedagogik muammo sifatida qaralishi zarur.

Takliflar:

O‘tkazilgan nazariy tahlil va olingan xulosalar asosida quyidagi pedagogik takliflar ilgari suriladi:

1. Ingliz tilini o‘qitish jarayonida yozish ko‘nikmasini mustaqil va muhim nutq faoliyati turi sifatida e’tirof etish hamda unga ajratiladigan o‘quv soatlarini ko‘paytirish maqsadga muvofiqdir.
2. Yozish ko‘nikmasini rivojlantirishda reproduktiv topshiriqlardan ko‘ra jarayonli va ijodiy yozishga yo‘naltirilgan metodlarni kengroq joriy etish zarur. Bu yondashuv talabalarning mustaqil fikrlash va mantiqiy bayon qilish ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi.
3. Talabalarda yozma nutq bilan bog‘liq psixologik to‘siqlarni kamaytirish maqsadida motivatsiyani oshiruvchi, qo‘llab-quvvatlovchi ta’lim muhitini yaratish lozim. Xususan, yozma ishlarni baholashda rag‘batlantiruvchi va rivojlantiruvchi fikr-mulohazalarga ustuvorlik berish tavsiya etiladi.

4. Lingvistik muammolarni bartaraf etish uchun akademik yozuvga xos leksik va grammatik birliklarni tizimli ravishda o‘rgatish, matn tuzilishi va mantiqiy bog‘lanishlarga alohida e’tibor qaratish zarur.

5. Oliy ta’lim muassasalarida yozish ko‘nikmasini rivojlantirish jarayonini samarali tashkil etish uchun zamonaviy pedagogik texnologiyalar va integrativ yondashuvlardan foydalanish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Mazkur xulosa va takliflar talabalarning ingliz tilida yozish ko‘nikmasini rivojlantirishga qaratilgan pedagogik jarayonni takomillashtirishga xizmat qiladi hamda kelgusida olib boriladigan ilmiy-amaliy tadqiqotlar uchun nazariy asos bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. British Council. English in a Changing World. – London: British Council, 2020.

2. Crystal D. English as a Global Language. – Cambridge: Cambridge University Press, 2003.

3. Rogova G. V. Методика обучения иностранным языкам в средней школе. – М.: Просвещение, 2000.

4. Rogova G. V., Vereshchagina I. N. Методика обучения иностранным языкам. – М.: Просвещение, 2003.

5. Saidova D. R. Ingliz tilini o‘qitishda yozish ko‘nikmasini shakllantirish metodikasi. – Toshkent: Fan, 2019.

6. Sattorov Sh. S. Chet tillarni o‘qitishda yozma nutqni rivojlantirish masalalari. – Toshkent, 2018.

7. Solovova E. N. Методика обучения иностранным языкам. – М.: АСТ, 2010.

8. Vereshchagina I. N. Методика формирования речевых навыков при обучении иностранному языку. – М.: Просвещение, 2001.

9. Zimnyaya I. A. Психология обучения иностранным языкам в школе. – М.: Просвещение, 1991.

10. Zimnyaya I. A. Ключевые компетенции как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании. – М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004.

ИЗУЧЕНИЕ КОММУНИКАТИВНЫХ СПОСОБНОСТЕЙ ВОСТОЧНЫМИ МЫСЛИТЕЛЯМИ, ЗАРУБЕЖНЫМИ И УЗБЕКСКИМИ УЧЕНЫМИ

Назарова Озода Ташназаровна, доцент, ГГПИ
email: azodanazarova09@gmail.com

Аннотация: В статье рассматривается изучение коммуникативных способностей восточными мыслителями, зарубежными и узбекскими учеными Восточные философы подчеркивают важность сосредоточения взгляда человека на своем внутреннем мире, его самосознание для изучения законов общества.

Ключевые слова: коммуникативные, пособности,познания, изучения, человеческий опыт,социальное поведение.

THE STUDY OF COMMUNICATIVE ABILITIES BY EASTERN THINKERS, FOREIGN AND UZBEK SCIENTISTS

Abstract: The article examines the study of communicative abilities by Eastern thinkers, foreign and Uzbek scientists. Eastern philosophers emphasize the importance of focusing a person's gaze on his inner world, his self-consciousness for studying the laws of society.

Keywords: communicative abilities, cognition, learning, human experience, social behavior.

SHARQ MUTAFAKKIRLARI, XORIJIY VA O'ZBEK OLIMLARI TOMONIDAN KOMMUNIKATIV QOBILIYATLARNI O'RGANISH

Annotatsiya: Maqolada Sharq mutafakkirlari, xorijiy va o'zbek olimlari tomonidan kommunikativ qobiliyatlarni o'rganish haqida so'z boradi Sharq faylasuflari inson nuqtai nazarini o'z ichki dunyosiga qaratish, jamiyat qonunlarini o'rganish uchun o'z-o'zini anglash muhimligini ta'kidlaydilar.

Kalit so‘zlar: muloqot qobiliyatlari, bilish,o'rganish,inson tajribasi, ijtimoiy xatti-harakatlar.

Введение. Размышления об обращении и отношениях между людьми в обществе нашли отражение в исторической письменной литературе народов Востока, а также в философских воззрениях великих мыслителей Востока.

В устном народном творчестве, в образцах исторической письменной литературы эта проблема всегда занимала первое место.

Социальная или социальная среда - это мир, в котором человек действует в соответствии с определенными целями и планами. По содержанию связь каждого человека с этим социальным миром проявляется в его действиях в рамках человеческого опыта, культуры и принятых, признанных норм социального поведения. Целое поколение ученых, являясь проявлениями психологической науки, искало закономерности постижения сущности человека, его развития и созревания в этой системе отношений человека и общества.

Абу Наср Фараби, А.Восточные ученые, такие как Навои, Ибн Сина, Беруни, Омар Хайям, также посвятили свои шедевры раскрытию философских и социальных тайн этой взаимосвязи.

В»Кабусноме", одном из шедевров восточной литературы, Кайковус делит людей в обществе на группы и перечисляет место каждой группы в обществе одну за другой, но уточняет, что поведение этих групп различается в зависимости от внимания. Он утверждает, что человеческая жизнь протекает в разнообразном обществе и во взаимодействии между разными социальными группами.

Также в одной из глав данной работы рассказывается о речи и суханданстве, разговорной этике, средствах овладения речевой компетенцией. Кайковус пишет: "Человек должен быть сукхандоном, сукхангой (оратором). Но, о дитя, будь же ты (О, Пророк) суханогуем и не будь (О, Пророк) лжецом [лжецом]. Прославляй себя в правде, пока ты не скажешь ложь по необходимости».

Методы. В “Кабус-наме” художественно излагается оценка истинного слова в нашем народе, проявление неприязни к лжи, необходимость внимательного отношения человека к своей речи при общении с раиатом, неестественность в общении, ложь приводят к нарушению взаимоотношений, особенно когда люди, назначенные ответственными за государственные дела и народную жизнь, прежде чем произносить слово, должны поставить его на весы справедливости и морали. дается.

Наши великие предки, заложившие основы мировой науки, уделяли особое внимание вопросу о роли общения в межличностных отношениях. В частности, ими были высказаны ценные замечания о значении общения в отношениях учителя и ученика, родителя и ребенка, в отношениях человека и общества, взаимопонимании друг друга, восприятии человека человеком, роли в этом речи, человеческого общения.

Общим для всех взглядов является то, что для познания, изучения взаимоотношений между людьми в обществе необходимо выявить поведение, качества, присущие различным группам и классам, и учитывать их в процессе взаимодействия. Чтобы понять человека, его сущность, необходимо прежде всего знать его место и положение в этом обществе. Отсюда следует и первичный критерий изучения личности, определяемый ее социальным положением, местом в системе общественных отношений, и основа восточной

философии в этом отношении-идея «совершенного человека». Восточные философы подчеркивают важность сосредоточения взгляда человека на своем внутреннем мире, его самосознание для изучения законов общества.

Абу Наср Фараби в ряде своих работ, направленных на решение актуальных проблем естественных и социальных наук, излагает свои взгляды на взаимоотношения человека и общества, духовно-нравственное совершенствование человека.

Фараби оправдывает общность морали со знанием. По его мнению, знание делает человека добродетельным, щедрым и разумным. Без знания человек не может достичь поставленной цели. Показано, что для того, чтобы быть хорошим человеком, человеку необходимо иметь возможность: получить образование, а также найти правильное воспитание, поскольку у него есть доступ к образованию и обучению. При этом воспитание определяется как путь, ведущий к созданию нравственного достоинства в общении с людьми и практической деятельности в этикете. Фараби уделяет этому вопросу особое внимание, подчеркивая, что усвоение знаний, опыта, накопленных в обществе, осуществляется посредством межличностного общения, общения.

Результаты и обсуждение. Исходя из воззрений нашего великого предка, можно сделать вывод, что основой любого качества являются знания и воспитание. А орудием, ведущим человека к мудрости и к совершенству, – путь-это речь и обращение.

Абу Али ибн Сина, получивший известность как ученый-комуси в Восточной и западной науке, является знатоком многих дисциплин, включая медицину, математику (математику), философию, физику, биологию, психологию, физиологию, филологию, философию, этику и эстетику.

Особое место в своих произведениях мыслитель отводит вопросам взаимоотношений человека и общества, социальной морали. По его мнению,»трудовая этика – это наука о самоконтроле человека, результат его наблюдений за собой и оценок поведения, манер и походки других"

Абу Али ибн Сина делает особый акцент на человеческих отношениях вместо межличностного общения. Он особенно подчеркивает, что такие добродетели, как правильная речь, вежливость и сладость, привычка не поддаваться похоти, наслаждаться разговором добродетелей, ставить на место славу взрослых, сострадание к маленьким, искренняя дружба, наставление и Совет невежественным, являются основой всех добродетелей [2].

Еще одним великим мыслителем тюркских народов, великим поэтом, государственным деятелем является Алишер Навои.

Поэт, так глубоко выразивший радость и печаль человеческой души, доброту и смысл жизни, как Навои, редко встречается в истории мировой литературы. Любовь к родному языку, чувство осознания его несравненного богатства и величия также проникает в наше сознание, в наши сердца, прежде всего, через произведения Навои. Чем больше мы будем наслаждаться этим бесценным наследием нашего народа, особенно молодежи, тем мощнее будет просветительское оружие в повышении нашей национальной духовности, в совершенствовании благородных человеческих качеств в нашем обществе» .

Действительно, в великом наследии Алишера Навои отражена не только сила слова и блеск смыслов, но и его глубокие философские, психологические взгляды. В своем произведении «Махбуб-уль – Кулуб» прадед проводит социально-психологический анализ именно категорий людей, классов в обществе, их поведения, черт. В произведении рассказывается об образе жизни, характере, душевном состоянии, обычаях, добрых и злых качествах народа: «я шел по всем дорогам, встречался с людьми всех мастей, которые были во вселенной, изучал характер Большого Малого, экспериментировал с качествами хорошего и плохого, пил сок добра и зла, пробовал яд; мое сердце сразу почувствовало скупость и снисходительность скупых, мазь щедрых. в этом отношении, казалось бы, важно информировать собеседников и друзей об этих случаях, чтобы у них также были знания о качествах каждой категории и понимание состояния каждой категории».

Алишер Навои подчеркивает, что, подобно тому, как сила наполняется силой благодаря неустанной тренировке органов человеческого тела, посредством упражнений можно довести умение говорить, культуру речи, ораторское искусство до уровня, которому люди аплодируют. Подводя итог, следует сказать, что прадед признавал проблему обучения навыкам обращения, которая приобрела чрезвычайную актуальность в XXI веке, еще в те времена являясь основной неделимой частью воспитания.

В трактате Шамсуддина дунасари «наука познания человека» (Имафат уль-Башар), жившего столетие спустя после Навои, обобщены наблюдения, накопленные на Востоке о познании личности человека, о его оценке по движениям тела и органов тела, строению и цвету лица, дыханию, голосу, даже смеху. В данной работе основное внимание уделяется познанию человека в процессе взаимодействия между людьми, оценке его на основе внешних признаков(физиогномика). В трактате в качестве предисловия приводится следующая арабская народная мудрость: «если ты знаешь форму человека, ты защитишь себя от зла и зла» [8].

Как видно из приведенных выше соображений, научные исследования практической психологии проводились восточными учеными еще в далеком прошлом. Конечно, некоторые теории, выдвинутые в этих источниках, могут быть опровергнуты с помощью знаний, накопленных в области современной психологии, но основные идеи, отраженные в этой работе, приобретают актуальность и в настоящее время.

Ученые западных стран выдвигают ряд теорий, посвященных объяснению межличностного сотрудничества по содержанию и сущности. Теория обмена (теория обмена) (DJ. Хоманс), символический интеракционизм, теория управления впечатлениями (управление впечатлениями) (э.Гофман), Психоаналитическая теория (З. Фрейд) .

Согласно теории обмена, когда люди вступают в партнерство, это происходит из опыта взаимного сравнения выгод и убытков, которые они получают от партнерства.

Эта теория основана на 4 принципах:

а чем больше вознаграждается определенное поведение и поведение, тем больше оно возвращается;

и если вознаграждение за определенный тип поведения требует какого-либо условия, человек стремится его создать;

а если награда большая, человек будет готов приложить больше усилий, чтобы ее получить.

Исследования показывают, что отсутствие определенных ожиданий служит укреплению позиций лидеров в группе. В структуре направленности личности одним из поведенческих состояний, не осознаваемых должным образом в сфере ее мотивации, являются тенденции. Они несут в себе специфические ожидания, которые всегда сопровождаются четко не осознаваемыми потребностями, эмоциональными переживаниями с разной степенью силы и направленности. Фрейд выделяет среди них такие, как стремление к самоутверждению, подражанию, игре и общению по отношению к представителям противоположного пола .

В толковом словаре русского языка термин «компетентность» (лат. компетентность-соответствие, одномерность) приводятся два значения: круг полномочий какого-либо органа и должностного лица; круг вопросов, по которым данное лицо обладает знаниями, опытом.

В исследовательской работе Поповой была сделана попытка выявить различия между терминами» компетентность «и» компетентность". В качестве альтернативы цель коммуникативной компетенции, ее типы, структура и уровни были сгруппированы и научно обоснованы .

Русский ученый Б.Г. Ананьев В своих ранних работах, посвященных категории общения психологической науки,

помимо речевых (вербальных) и неречевых (невербальных) средств общения, выделяет на виды и его внутреннюю сторону. Он считает, что в межличностных отношениях, независимо от того, как происходит обращение, царит взаимодействие между тем, как человек сам контролирует свои действия, и реорганизацией своего внутреннего мира. В качестве специального предмета исследования он выбирает связи между различными специфическими структурами личности. Многообразие связей личности с обществом, в частности с социальными группами и институтами, определяет ее внутрииндивидуальную структуру, совершенствование свойств личности и внутреннего мира [23].

ВМ.Мясищев утверждает, что когда речь идет об обращении и психической структуре личности, человеческая психика целостна, а ее возникновение является следствием причинности. Он считает, что личность проявляется как навык диалогического общения и как продукт взаимоотношений с другими. Личностный опыт вступления во взаимоотношения с другими людьми в процессе общения, имеющий внешнее значение, определяет характер индивидуального отбора их внутреннего отношения к бытию. Эти отношения, по определению Мясищева, характеризуют степень интереса, силу возбуждения, желания или потребности и проявляются в поведении, поступках, переживаниях испытуемых. Отношения

личности отражаются в разной степени активности, избирательности в общении, а также в положительных и отрицательных сторонах. Формы, способы межличностного общения человека называются отношениями или отношениями. Ученый пытался сформулировать и упорядочить распространенные в общении формы обращения. Первый случай-совпадение формы обращения к отношениям между людьми. К последним относятся случаи, когда межличностные отношения с формой обращения резко отличаются друг от друга.

Особое значение в авторских исследованиях приобретают условия и психические факторы влияния обращения на личность. Аффективность к слову во многом зависит от степени восприимчивости индивида к внешнему влиянию, от его способности переубедить. Склонность не является продуктом устойчивой характеристики, определяющей интеллект личности, а является результатом взаимодействия людей бал-ки.

В экспериментах А.А.Бодалева, раскрывающих значение социальной предрасположенности, исследована сложность избавления от такого стереотипа, проявляющаяся в том, что различные эффекты в обращении воспринимаются воспринимаемым человеком как присущие объекту восприятия черты, присущие определенной социальной группе, при встрече с представителем той или иной группы людей заранее воспринимаются им как присущие и ему определенные черты, присущие представителям этой группы.

Н.И.Шевандрин, с другой стороны, размышляет о 3 формах межличностного общения:

Императивное общение. Это-авторитарная, директивная форма общения. Общение с партнером по общению, направленное на контроль его поведения, жизненных установок и мыслей, принуждение его к определенным действиям или решениям.

Партнер по общению в данном случае рассматривается как объект влияния, пассивная сторона. Как средство воздействия используются приказы, инструкции и требования. Можно перечислить ряд видов деятельности, в которых часто используется императивное общение. К таким сферам деятельности относятся военно – уставные отношения, отношения «начальник-подчиненный» в чрезвычайных ситуациях, экстремальных условиях. Однако применение императивного общения нецелесообразно ко всем сферам межличностных отношений, это – личностно-интимные и семейные отношения, а также отношения в педагогической деятельности.

Манипулятивное общение-это общение, основанное на воздействии на партнера в общении незаметным, скрытым способом для достижения своей цели. Как и в императивном общении, в манипулятивном общении требуется объективное восприятие партнера по общению, попытка достичь контроля над своими мыслями и поведением .

Сфера, в которой часто используется манипулятивное общение, - это бизнес и бизнес в целом.

Концепция общения, разработанная Дейлом Карнеги и его последователями, продвигает именно этот тип общения .

Манипулятивная форма общения широко используется в рекламно-пропагандистской сфере. Следует отметить, что овладение средствами манипулятивного воздействия и использование их как средства воздействия на других людей в сфере труда может в конечном итоге привести к тому, что данная форма общения для человека переместится в другую сферу его отношений. Особенно страдают от манипулятивного общения отношения, построенные на любви, дружбе и взаимной привязанности. Человек, который берет манипулятивное общение за основу своего общения, в конечном итоге становится его жертвой. Человек теряет свою жизненную опору, привыкая к» шаблонному " поведению и следуя ложным мотивам и целям.

Одним из ярых критиков» карнегианского " подхода к общению является Э.Как отмечает Шостром, основными качествами, характеризующими манипулятора, являются: лживость, подавленность чувств, потеря интереса к жизни, состояние скуки, чрезмерный самоконтроль, потеря уверенности в себе и других .

Повелительные и манипулятивные формы общения можно охарактеризовать в совокупности как различные проявления монологического общения. Тот, кто рассматривает партнера в общении только как объект влияния, на самом деле не может видеть настоящего собеседника, отрицая его и общаясь с самим собой в достижении своих целей и задач.

Диалогическое общение-это равноправное общение «субъект – субъект», направленное на то, чтобы партнеры в общении понимали себя и друг друга. Диалогическое общение позволяет партнерам глубже понимать друг друга, открывать для себя новые грани, совершенствоваться как личности.

В исследованиях А.А.Журавлева рассматриваются сущность, психологические характеристики, особенности проявления влияния коммуникативной компетентности руководителя на эффективное управление коллективом. По его трактовке коммуникативная компетентность личности определяется ее восприимчивостью к легкому общению с другими людьми, робостью, отсутствием духовной маски.

Коммуникативная компетентность имеет ряд эмпирических референтов, позволяющих оценить ее выражение. Для рассуждений о степени выраженности коммуникативных способностей личности одной лишь коммуникативности недостаточно. Второй обязательный референт - эмоциональная интонация этих связей. Он утверждает, что психологический анализ деятельности отдельной личности абстрагирует общение субъекта деятельности с другими людьми, то есть общение. Эта абстракция, хотя и чрезвычайно важна, позволяет односторонне осветить изучаемое явление, событие, обстоятельства.

Выводы. В последнее время проблема психологических трудностей в межличностном общении привлекает внимание многих специалистов. Трудности межличностного общения по-разному характеризуются в различной научной литературе, в свою очередь, попытки классификации трудностей в общении и причин, их вызывающих, также по-разному рассматриваются в научных исследованиях. В частности, препятствия в процессе обращения г.G.

Камардина делит его на основные типы, такие как барьер темперамента, барьер характера, барьер акцентуации характера, барьер стиля обращения, барьер отрицательных эмоций, речевой барьер .

Под» психологическими трудностями " понимается нарушение связей в партнерском сотрудничестве, неприятное течение отношений и ощущение партнерами (одним или обоими) эмоционального дискомфорта, напряжения, негативно влияющего на поведение. Однако под» препятствиями в обращении " подразумевается множество факторов, которые служат причиной конфликтов или их происхождения.

Незнание выхода из конфликтных ситуаций, возникающих в процессе общения, преодоление многих повседневных трудностей, возникающих в процессе общения у любого человека, приводит к эмоциональным стрессам, которые подрывают физическое и психическое здоровье. Такое состояние психологи называют барьерами в межличностном общении. Барьеры в отношениях – это множество факторов, которые способствуют возникновению конфликтов.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Шамсуддин Мухаммад ибн Амруддин Дунасари. Наука познания человека. – Т: Писатель, 2006.- 48 с.
2. Шевандрин Н.I. Социальная психология в образовании: Учеб. пособие. Ч.1. Концептуальные и прикладные Основы социальной психологии. – М.: VLADOS, 1995.- 544 с.
3. Эргашев И.Р. Психология профессионального общения следователя с участниками предварительного следствия: Автореф. дис. ... канд. психол. наук. - Ташкент, 2001.- 18 С.
4. Эргашев П.С. Роль личностных особенностей субъекта восприятия в продолжительности первого впечатления о другом человеке: Автореф. дис. ... канд. психол. наук. - Tashkent, 2008.- 24 С.
5. Фозиев Е. Психология: (психология возрастных периодов). Учебное пособие для студентов педагогических институтов и вузов. – Т.: Учитель, 1994.- 224 с.
6. Газиев Е. Общая психология. Национальное общество философов Узбекистана. −Т.: 2010. -313 С.

Mundarija.

02. 00. 00-Biologiya.

1. Bektemirov Sh, Bekpo‘latov H, Erbo‘tayev D. Kimyo fanini o‘qitish jarayonida mezonlarga asoslangan baholash tizimi.....**4-10**

13. 00. 00-Pedagogika

2. Mavlyanov M, Rabbimqulov B, Komiljonova N. Sun’iy intellekt: tarixga nazar…….....……**11-18**
3. Abduraxmonov J. Interfaol ta’lim texnologiyalari asosida texnologik ta’lim yo‘nalishi talabalarining texnika xavfsizligiga doir ko‘nikmalarini rivojlantirish metodikasi.....**19-23**
4. Xushboqov I. Bo‘lajak boshlang‘ich ta’lim o‘qituvchilarining mediakompetntligini rivojlantirishda “mediasavodxonlik va axborot madaniyati” fanining o‘rni.....**24-29**
5. Ismoilova Sh. Bo‘lajak maktabgacha ta’lim muassasalari pedagoglarining kasbiy sifatlarini rivojlantirish muammo sifatida.....**30-34**
6. Hakimova M. Talabalarni kasbiy va ma’naviy yetuk, axloqiy fazilatga ega qilib tarbiyalashning pedagogik asoslari.....**35-39**
7. Khayrova M. Geometrik jismlardan tashkil topgan natyurmortni chizishda perspektiva qoidalaridan amaliy foydalanish bosqichlari.....**40-47**
8. Dusnazarov O‘. Boshqaruv kompetensiyalarini rivojlantirishning nazariy-metodologik asoslari……..…..…..……..……..……..…**48-53**
9. Turg‘unova X. Zamonaviy interfaol topshiriqlar yordamida matn asosida obrazli tafakkurni rivojlantirish tajribasi.....**54-59**
10. Raxmonov J, Soyibova M, Ne’matova R. Matematika o‘qitish metodikasida sonlarni kub ildizdan chiqarishning analitik usullarini qo‘llash va uning ayrim fizikaning masalalarida ishlatilishi.....**60-65**
11. Tilyabayev K. O‘zbek tilini ikkinchi til sifatida o‘rganish tajribasidan……..**66-73**
12. Qaratayeva N. Talabalarda ingliz tilida yozma nutqni shakllantirishda uchraydigan metodik va psixologik to‘siqlar.....**74-78**
13. Nazarova O. Изучение коммуникативных способностей восточными мыслителями, зарубежными и узбекскими учеными……...**79-86**

Sayhun ilmiy ilmiy axborotnomasi ilmiy-uslubiy jurnali
2025-yil 4-soni

“Sayhun ilmiy axborotnomasi” ilmiy-uslubiy jurnali elektron to‘plam sifatida O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Adminstratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi (AOKA) ning 2023-yil 9-martdagi 067833 raqamli guvohnomasi asosida chop etiladi.

O‘zbekiston Milliy kutubxonasiga 2023-yil 11-oktabrdagi murojaat asosida ISSN 2992-9164 tartib raqami berildi. 2024-yil 20-iyunda (online) E-ISSN 3030-3090 raqamini oldi.

OAK Rayosatining 2024-yil 28-avgustdagi 360/5 qaroriga muvofiq **“Pedagogika”** fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) va fan doktori (DSc) ilmiy darajasiga talabgorlarning dissertatsiya ishlari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan milliy ilmiy nashrlar ro‘yxatiga kiritilgan.

“Sayhun ilmiy axborotnomasi” ilmiy jurnalining navbatdagi 2025-yil 4-soni chop etildi.

Texnik muharrir: A. A. Xudayberdiyev, M. R. Almamatova

Tahririyat manzili: Guliston shahri, Bo‘ston MFY talabalar ko‘chasi 49-uy.
Pochta indeksi:120100, Faks: (0367) 226-57-90,
e-mail: info@gspi.uz

“Sayhun ilmiy axborotnomasi” ilmiy-uslubiy jurnalining 2025-yil 4-soni
86 sahifadan tashkil topgan.

Maqolalarning ilmiy saviyasi va keltirilgan ma’lumotlar uchun mualliflar javobgar hisoblanadi.